

мр Марина Новаков

Докторска дисертација: ДРУШТВЕНИ СТАТУС И МОДЕЛИ ЈЕДНОРОДИТЕЉСКИХ ПОРОДИЦА

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ОДСЕК ЗА СОЦИОЛОГИЈУ

ДРУШТВЕНИ СТАТУС И МОДЕЛИ ЈЕДНОРОДИТЕЉСКИХ ПОРОДИЦА

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ментор:
проф. др Гордана Трипковић

Кандидат:
мр Марина Новаков

Нови Сад, 2015. године

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ

Филозофски факултет

Одсек за социологију

КЉУЧНА ДОКУМЕНТАЦИЈСКА ИНФОРМАЦИЈА

Редни број: РБР	
Идентификациони број: ИБР	
Тип документације: ТД	Монографска документација
Тип записа: ТЗ	Текстуални штампани материјал
Врста рада (дипл., маг., докт.): ВР	Докторска дисертација
Име и презиме аутора: АУ	мр Марина Новаков
Ментор (титула, име, презиме, звање): МН	проф. др Гордана Трипковић, редовни професор
Наслов рада: НР	Друштвени статус и модели једнородитељских породица
Језик публикације: ЈП	Српски
Језик извода: ЈИ	срп. / енг.
Земља публикавања: ЗП	Србија
Уже географско подручје: УГП	Војводина
Година: ГО	2015. година
Издавач: ИЗ	ауторски репринт
Место и адреса: МА	21000 Нови Сад Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Др Зорана Ђинђића 2

Физички опис рада: ФО	17 поглавља/ 259 страница /118 табела / 63 графикана/ 359 референци/ 3 прилога
Научна област: НО	Социологија
Научна дисциплина: НД	Социологија породице
Предметна одредница, кључне речи: ПО	Једнородитељске породице, модели једнородитељских породица, друштвени статус и обележја
УДК	
Чува се: ЧУ	Библиотека Филозофског факултета, Универзитет у Новом Саду, Нови Сад
Важна напомена: ВН	Нема
Извод: ИЗ	<p>Предмет докторске дисертације је једнородитељска породица. Једнородитељске породице чини један родитељ са својом децом (дететом) и оне представљају један од облика модерне породице. Проблеми и потребе једнородитељских породица су постали веома актуелан предмет социолошког интересовања у свету последњих неколико деценија, када је нуклеарна породица преживела крупне промене. Једнородитељска породица се више не може посматрати као реткост будући да само на територији Републике Србије приближно свако пето дете одрасте у породици са једним родитељем. Разлози њиховог настанка су варирали кроз историју: док су некада једнородитељске породице биле превасходно удовичке, данас све више настају разводом брака и ванбрачним рађањима.</p> <p>Анализа једнородитељских породица се базира на резултатима теренског истраживања које је спроведено током 2012. године на узорку од укупно 200 родитеља који су носиоци једнородитељске породице.</p> <p>Циљ истраживања је био да се покаже каква је унутрашња динамика, као и односи једнородитељских породица са сродничким и најближим социјалним окружењем. Поред наведеног, анализиран је друштвени статус различитих подгрупа самохраних родитеља, како би се осветлило да ли су, и колико, ове породице прихваћене од стране социјалне околине. Такође, истраживање је стављено у контекст друштвеног поретка у коме се преламају традиционалне норме са</p>

	<p>актуелним друштвеним токовима. Почетна претпоставка је била да лоша економска ситуација друштва, као једна од последица транзиционих промена у којима се Србија нашла крајем прошлог и почетком овог миленијума, највећим делом је обележила и најсиромашнију демографску групу – једнородитељске породице. При том, као што су потврдили и резултати истраживања, још увек традиционално јака породична солидарност на овим просторима, представља значајан извор подршке родитељима који сами одгајају дете. Резултати истраживања су показали и да су највећи проблеми са којима су суочене једнородитељске породице управо финансијске тешкоће. Перцепција односа друштвене средине од стране испитаника је таква да, по њиховом мишљењу, углавном нису били изложени негативним реакцијама, као ни њихова деца. Такође, њихов потенцијал за заснивање прекомбиноване породице није велики.</p>
<p>Датум прихватања теме од стране НН већа: ДП</p>	<p>18. 03. 2011. године</p>
<p>Датум одбране: ДО</p>	
<p>Чланови комисије: (име и презиме / титула / звање / назив организације / статус) КО</p>	<p>Председник: проф. др Срђан Шљукић, ванредни професор, Филозофски факултет, Нови Сад</p> <p>Ментор: проф. др Гордана Трипковић, редовни професор, Филозофски факултет, Нови Сад</p> <p>Члан: проф. др Живојин Петровић, ванредни професор, Пољопривредни факултет, Нови Сад</p>

UNIVERSITY OF NOVI SAD
Faculty of Philosophy
Department for Sociology

KEY WORD DOCUMENTATION

Accession number: ANO	
Identification number: INO	
Document type: DT	Monograph documentation
Type of record: TR	Textual printed material
Contents code: CC	Ph. D. Thesis
Author: AU	Marina Novakov, M.A.
Mentor: MN	Gordana Tripković, Ph.D.
Title: TI	Social status and models of single parents families
Language of text: LT	Serbian language
Language of abstract: LA	Serbian / English language
Country of publication: CP	Republic of Serbia
Locality of publication: LP	Vojvodina
Publication year: PY	2015
Publisher: PU	Author's reprint
Publication place: PP	21000 Novi Sad University of Novi Sad, Faculty of Philosophy Zoran Đinđić 2

Physical description: PD	17 chapters /259 pages/ 118 tables/ 63 charts/ 359 references/ 3 appendices
Scientific field SF	Social sciences
Scientific discipline SD	Sociology of the family
Subject, Key words SKW	Single-parent families, single-parent family models, social status and characteristics
UC	
Holding data: HD	Library of the Faculty of Philosophy, University of Novi Sad, Novi Sad
Note: N	None
Abstract: AB	<p>The subject of this dissertation is a single-parent family. Single-parent families consist of one parent with his children (child) and they represent a form of modern families. The problems and needs of single-parent families have become very topical subject of sociological interest in the world in the past few decades, when the nuclear family survived major changes. Single-parent families can no longer be regarded as a rarity, since only on the territory of the Republic of Serbia, approximately every fifth child grows up in a family with a single parent. The reasons for their occurrence varied through history: while the former single-parent families were mostly widows, nowadays they increasingly occur through divorce and illegitimate births.</p> <p>Analysis of single-parent families is based on the results of field research conducted in 2012 on a sample of 200 parents who are carriers of single-parent families.</p> <p>The aim was to show what the internal dynamics, as well as relations of single-parent families with kinship and closest social environment. In addition, we analyzed the social status of different subgroups of single parents, in order to reveal if and how these families were accepted by the social environment. Also, research was done in the context of social order in which occur the break of traditional norms with current social trends. Initial assumption was that the poor economic situation of society, as a consequence of transitional changes in which Serbia found itself at the turn of this millennium, mostly marked the poorest demographic group - single-parent families. In addition, as confirmed by the results of our research,</p>

	still traditionally strong family solidarity in the region is an important source of support for parents who raise a child(ren) alone. The results showed that the biggest problems faced by single-parent families are financial difficulties. The respondents perception of the relationship of the social environment to them, according to their opinion, were generally not negative, as well as regarding to their children. Also, their potential for grounding of the recombined family isn't great.
Accepted on Scientific Board on: AS	18.03.2011.
Defended: DE	
Thesis Defend Board: DB	President: Ph. D. Srđan Šljukić, Associate Professor, Faculty of Philosophy, Novi Sad Menthor: Ph. D. Gordana Tripković, Full Professor, Faculty of Philosophy, Novi Sad member: Ph. D. Živojin Petrović, Associate Professor, Faculty of Agriculture, Novi Sad

САДРЖАЈ

Уводне напомене.....	10
1. Преглед релевантних схватања о предмету истраживања.....	12
2. Одређење и подела једнородитељских породица.....	25
3. Развод брака као узрок једнородитељства.....	29
3.1. Развод из историјске перспективе.....	31
3.2. Фазе развода.....	35
3.3. Прилагођавање на развод.....	38
4. Смрт као узрок једнородитељства.....	42
4.1. Смрт као губитак и процес туговања.....	43
4.2. Последице удовиштва.....	48
4.3. Удовиштво из полне и родне перспективе.....	50
4.4. Удовиштво у Србији - историјска перспектива.....	52
5. Ванбрачно рађање као узрок једнородитељства.....	56
5.1. Ванбрачно рађање и "ничија деца" у нашем народу и народном веровању	56
5.2. Ванбрачно рађање у савременом добу.....	61
6. Демографске и социјалне карактеристике самохраних родитеља у нашој земљи.....	70
7. Једнородитељске породице у свету и "самохране мајке по избору".....	76
8. <i>За и против</i> једнородитељских породица.....	80
8.1. <i>Против</i> једнородитељске породице.....	81
8.2. "Одбрана" једнородитељске породице.....	88
8.3. Социјалне импликације стереотипа о самохраним родитељима.....	92
9. Проблеми и изазови једнородитељских породица.....	94
9.1. Психолошке последице самохраног родитељства.....	94
9.2. Пад животног стандарда и сиромаштво.....	97
Резултати истраживања.....	103
10. Узорак, инструменти и метод рада.....	103
11. Социо-демографска обележја испитаника.....	109
11.1. Породично порекло – образовање родитеља и структура матичне породице.....	117
12. Структура домаћинства и материјални услови живота породице	120
12.1. Стамбена ситуација.....	122
12.2. Материјални статус.....	126
13. Родитељство, међугенерациски односи и социјализација деце.....	133
13.1. Репродуктивно понашање и његове промене.....	133
13.1.1. Промене фертилног понашања и норме о броју деце.....	134
13.2. Брачна историја.....	139
13.3. Однос са другим родитељем и подршка треће генерације.....	143
13.4. Социјализација и брига о деци.....	151

13.5.	Посао и родитељство.....	160
14.	Социјалне мреже и друштвени живот.....	165
14.1.	Перспективе за заснивање (пре) комбиноване породице.....	171
14.2.	Културни капитал.....	176
15.	Став према једнородитељству и перцепција односа средине.....	185
15.1.	Ставови испитаника према разводу, ванбрачном рађању и одрастању у једнородитељској породици.....	185
15.2.	Перцепција односа средине. Шта се може учинити?.....	196
15.3.	Тешкоће и социјална искљученост	203
16.	Закључак.....	214
17.	Литература.....	221
18.	Прилози.....	240
18.1.	Основа разговора.....	241
18.2.	Табеле.....	246
18.3.	Преглед табела и графикона.....	255

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

На свом развојном историјском путу породица је преживела многе промене. Пресудни значај у објашњењу промена у структури, облику и функцијама породице, многи аутори приписују процесу индивидуализације који је у другој половини 20. века постао „аутономна погонска снага друштвене и породичне трансформације“ (Милић, 2001:313), стављајући појединце, њихове потребе и интересе “у центар институционалних и колективних промена у сфери интимних односа на почетку новог миленијума“ (Giddens, 1992; Bek 2001; Beck and Beck-Gernsheim, 1995 према: Милић, 2004а:317). Овај процес је учинио да се индивидуе „све више ослобађају притисака и правила која важе у њиховој најближој околини. Слаби осећање заједништва, а индивидуалне разлике постају све значајније. Ипак, то не поништава потребу за породицом, већ само отвара потрагу за њеним новим модалитетима“ (Трипковић, 2005:59). Један од нових модалитета породице јесу једнородитељске породице које доживљавају експанзију 70-их година 20. века.

Предмет докторске дисертације је једнородитељска породица. Једнородитељске породице чини један родитељ са својом децом (дететом) и оне представљају један од облика модерне породице. Проблеми и потребе једнородитељских породица су постали веома актуелан предмет социолошког интересовања у свету последњих неколико деценија, када је нуклеарна породица преживела крупне промене. Једнородитељска породица се више не може посматрати као реткост будући да само на територији Републике Србије приближно свако пето дете одрасте у породици са једним родитељем. Разлози њиховог настанка су варирали кроз историју: док су некада једнородитељске породице биле превасходно удовичке, данас све више настају разводом брака и ванбрачним рађањима. Будући да демографски подаци сведоче о плурализацији породичних облика и великој заступљености породица у којима је присутан само један родитељ, предмет истраживања у докторској дисертацији је друштвени статус и различити модели породица са једним родитељем, као и проблеми које ови родитељи имају у обављању своје родитељске улоге.

Циљ истраживања је био да се покаже каква је унутрашња динамика, као и односи једнородитељских породица са сродничким и најближим социјалним окружењем. Поред наведеног, анализиран је друштвени статус различитих подскупина самохраних родитеља, како би се осветлило да ли су, и колико, ове породице прихваћене од стране социјалне околине. Такође, истраживање је стављено у контекст друштвеног поретка у коме се преламају традиционалне норме са актуелним друштвеним токовима. Почетна претпоставка је била да лоша економска ситуација друштва, као једна од последица транзиционих промена у којима се Србија нашла крајем прошлог и почетком овог миленијума, највећим делом је обележила и најсиромашнију демографску групу – једнородитељске породице. При том, још увек традиционално јака породична солидарност на овим просторима, представља значајан извор подршке родитељима који сами одгајају дете. Имајући у виду да су једнородитељске породице у материјалном и социјалном смислу посебно угрожене, циљ је био да се испитају ове породице које су биле у великој мери занемарене у нашим досадашњим социолошким истраживањима. У складу са постављеним циљевима, пажња је обраћена на економски статус једнородитељских породица, проблеме и положај родитеља у њима, унутарпородичне, сродничке и међугенерациске одосе, васпитну праксу родитеља, вредносне оријентације и потенцијале за заснивање нове, прекомбиноване породице с обзиром да је једнородитељска породица неретко само прелазна /транзициона/ етапа у животу једне породице.

Извори података који се користе у раду обухватају и квантитативне и квалитативне показатеље. Поред релевантних статистичких података, ослонац анализи једнородитељских породица у овом раду представљају резултати теренског истраживања које је спроведено током 2012. године у северној српској покрајини, на подручју АП Војводине, у 18 насељених места на узорку од укупно 200 родитеља који су носиоци једнородитељске породице. Подаци су прикупљени применом научног разговора. Интервјуе су са испитаницима урадили студенти-анкетари који су били посебно обучени за ту прилику. Приликом тестирања основе разговора, што је било неопходна етапа у извођењу теренског истраживања, сваки појединачни блок питања је операционализован у серије одговарајућих питања. Основа разговора имала је радну матрицу одговора што је било потребно да би после обављених разговора могло лакше да се приступити обради и сређивању добијених искуствених података из разговора са 200 испитаника.

1. ПРЕГЛЕД РЕЛЕВАНТНИХ СХВАТАЊА О ПРЕДМЕТУ ИСТРАЖИВАЊА

Главна теоријска схватања о подручју истраживања која су чинила теоријску основу за анализу једнородитељских породица у српском друштву, могу се поделити у две групе:

- Прву групу чине ставови и схватања аутора студија рађених у нашој земљи које су представљале значајан ослонац у изради овог рада, а то су: ставови о континуитету у концепцији патријархалног материнства и културном обрасцу материнства код Срба (Гордана Трипковић); схватања о ретрадиционализацији породичних односа и трансформацији породице и домаћинства услед друштвене кризе (Анђелка Милић, Смиљка Томановић); ставови о транзицији брака у партнерство (Мирјана Бобић); ставови о породицама са једним родитељем на основу истраживања С. Томановић са сарадницима (Томановић, Љубичић, Станојевић); схватања Весне Милетић-Степановић о вертикално проширеним породицама у савременом српском друштву, и др. студије које је радио Институт за социолошка истраживања филозофског факултета у Београду.

- Другу групу чине теорије демографске транзиције, модернизације и глобализације а посебно становишта Ентони Гиденса о испољавању последица модерности у приватној и јавној сфери, Улриха Бека о ризичном друштву у коме је развод улазница у ново сиромаштво жена, и Пјера Бурдијеа о друштвеној репродукцији, браку, и улози породице у формирању система стечених али трајно уграђених диспозиција (хабитуса) које намеће друштвено окружење. Осим тога, значајна су и становишта Работег-Шарић и сарадника о једнородитељским породицама, пре свега у Хрватској, што је било све до скоро једно од ретких истраживања у окружењу које се бавило овим моделом породице .

У својој студији *"Материнство-културни образац Срба"* Гордана Трипковић указује на континуитет у концепцији патријархалног материнства у нашем народу, и на особеност културног обрасца материнства код Срба. Одређени друштвено-културни образац који је формирао одређени тип жене-мајке у нашем друштву је формиран у дугом процесу и има дуго трајање. Г. Трипковић истиче одлике нашег културног обрасца материнства које означава као *патријархално материнство*, а које припада

ширем обрасцу културе који се означава као *матерински патријархат* због значаја који мајка и материнство у њему имају. На примеру материнства критички се проверава проблем континуитета и дисконтинуитета тог културног обрасца Срба, и показује да се и данас "кроз концепцију материнства наше друштво показује у једној својој амбивалентној димензији која је од очију јавности најскривенија, али не мање важна: с једне стране у огледалу једнакости и слободе, а с приватне у нерационалности узалудних жртвовања" (Трипковић, 1997:10). Осветљавајући однос зависности глобалних кретања, породичних промена, и материнства, тј. повезаности друштва, културе и личности, и обрасца културе као карике која их повезује, ауторка упозорава да се не сме изгубити из вида да се материнство мора посматрати и са своје индивидуалне стране. Међутим, како је улога мајке друштвено-културно детерминисана, негде је "бучно величање мајке и материнства део индустрије свести" (Трипковић, 1997:14) а материнство се може посматрати и као "облик идеологије помоћу којег заједница захтева и постиже беспримерену жртву од жене"(Трипковић, 1997:14). Анализирајући породични и друштвени живот Срба кроз историју, уз ослањање на различите изворе, ауторка указује на чињеницу да постоји раскорак између нормативног и стварног, а да се управо у њему крије најдубља истина. Она прави дистинкцију између патријархалног материнства и материнства у грађанском друштву. Дајући преглед историјских и друштвено-културних услова у којима су живели војвођански Срби, који су дошавши у хабсбуршко царство са собом донели своју културу, породичну организацију, религију, и са друге стране промена које су наступиле у 19. веку – укидање Војне крајине, стварање слоја српског грађанства, национално буђење Срба у Аустро-Угарској, показује како је материнство код војвођанских Срба у 19. веку почело да се трансформише. У грађанској породици мајка више није изједначена са децом, она тежи да њима доминира, а нормативни модел мајке намеће сада притисак јавног мњења, посебно штампе. Друштвена промоција деце, њихово образовање, постаје мерило жениног сопственог успеха, што је различито од односа мајке и деце у традиционалној, руралној породици, за коју се веровало да почива на мајчином заштитничком и нежном односу према деци. Говорећи о представи о материнству и полу у грађанском друштву, скреће се пажња на представе о полу које су биле доминантне у грађанској епохи уопште, с обзиром да су схватања о материнству, како наводи Гордана Трипковић, повезана са колективним

представама о полности и половима које су посредоване конкретним историјским и друштвеним условима који се морају узети у обзир када се говори о материнству.

Разматрајући трансформацију породице и домаћинства у условима друштвене кризе, **Анђелка Милић** наводи да је у Србији од почетка деведесетих година прошлог века, када се већина породица нашла под снажним ударом како личног тако и друштвеног осиромашења, на помолу процес *ретрадиционализације породице*, иако се истовремено на другој страни у овом домену, бележе и неке појаве које су карактеристичне за пост-модернизацијску фазу породичних промена а које се још од осамдесетих година одвијају на Западу (Милић, 2004а:319). На основу резултата репрезентативног истраживања из 2003. године које је урадио Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, могу се приметити промене у типовима и структурама домаћинства и породица које су се догодиле током деценија дезинтеграције Југославије. Померања у структури породичног домаћинства ка повећању проширене породице као облика "сложене породичне заједнице која се гради на односима традицијске сродничке солидарности и узајамности" (Милић, 2004а:342) како наводи А. Милић, сведоче не само о транзицијском застоју већ "о регресивном кретању у сфери породичних односа и враћању чланова на преживеле облике борбе за преживљавање помоћу сродничке солидарности" (Милић, 2004а:342). Српско друштво, које је у "критичној фази глобалне друштвене трансформације" у којој је породица примарни, и често једини ослонац старим људима (Милић, 2004б:448), обележава убрзани процес старења становништва који се одражава и на састав породица и домаћинства, а подаци да је већина породица у нашој земљи оптерећена старима сведочи "о темељној инверзији породичних функција у нас: уместо да су највећим делом окренуте репродукцији и развоју подмлатка, оне у већини представљају последње уточиште члановима на крају своје путање" (Милић, 2004б:462). А. Милић наводи да и модерна породица успева да сачува поједине обрасце понашања и норме које су наслеђене из прошлости, што се објашњава ослањањем породице као друштвене институције на "дубоко скривене слојеве друштвеног наслеђа у облику трајних структуралних склопова и културних образаца" и чињеницом да се свакодневни породични живот регулише обичајима које појединац усваја у раној социјализацији у оквиру породице, а ови слојеви памћења се тешко могу поништити (Милић, 2004а:316).

Анђелка Милић за последње две декаде у нашем друштву каже да су *време породица*. То је наине, време у коме појединци, "будући да немају јасне оријентире куда се друштво креће, шта су његови циљеви, ко су носећи актери његове будућности, постају на разне начине и готово у тоталности свога живљења везани за породице, чак зависни од њих. Многи појединци тога нису свесни, неки су свесни и можда не воле и не желе такву улогу породице у свом животу, други је опет желе и настоје да је одрже у сваком времену, трећи се према томе односе индиферентно и пасивно" (Милић, 2010: 7). По мишљењу ауторке, појаве све масовнијих развода, рађања изван брака, масовност једнородитељских породица у којима се сиромашне мајке искључиво старају за своју децу, као и насиље у породицама, представљају знаке незауздане моћи патријархата у породичној сфери односа (Милић, 2010а:19). Идеологија љубавног избора која је на снази, даје наду паровима да у новој вези потраже срећу ако је у постојећој нема, и тако у безброј покушаја. Последица ових бројних "неуспешних трагања данас јесте све већи раст једнородитељских породица мајки са децом." (Милић, 2010а:21). Студија Института за социолошка истраживања заснована на макро истраживању породичног живота урађеног 2008. године показала је да оно што је карактеристично за већину породица јесте релативно бољи стамбени стандард од материјалног положаја чему доприносе изузетно ниски проходи породица чак и када су оба супружника запослена (2010б:57-61). На скали вредносних оријентација, групе породица које заузимају нижи положај изјашњавају се традиционалније, а оне на високом положају модерније. Резултати су показали да породице тек закорачују на "тло модерних вредносних опредељења. Што се тиче главног елемента диференцијације ставова који би требало да иде по родној основи, резултати су показали или одсуство разлика или сепарацију према традиционалним линијама поделе, где сваки род настоји да задржи своје традиционалне прерогативе или права, плашећи се да ако њих изгуби да ће остати на ветрометини промена без икакве подршке" (Милић, 2010в:256). Одговарајући на питање где се скривају једнородитељске породице, будући да се оне одржавају на истом уделу упркос расту разведених лица, Милић наводи да су оне уточиште нашле у породицама порекла тј. проширеним породицама (Милић, 2009:14).

Повећана популарност кохабитација као алтернативног животног стила у двоје жена и мушкараца посебно међу становништвом савременог развијеног дела света постаје нови социјални феномен који је предмет студије **Мирјане Бобић** "*Брак или/и партнерство*" у којој ауторка разматра сложен процес транзиције партнерства, појаву и ширење алтернативних форми животних стилова, кохабитација или консензуалних заједница. Кохабитације су "фактичке брачне заједнице, пунолетних, брачно зрелих мушкараца и жена, којима недостаје формално-правни легитимитет" (Бобић, 2003:130), а у бившим социјалистичким земљама овај феномен бележи раст деведесетих година, при чему у већини држава кохабитација представља само једну фазу у процесу склапања брака, тако да се она може посматрати као својеврсна увертира у брак. Испитујући изванбрачно партнерство популације Београда са циљем да се испитају ставови и пракса свакодневног живота парова који припадају млађем средовечном становништву, као и да се утврди у којим аспектима је дошло до промене у моделу понашања те генерације у односу на генерације њихових родитеља, ауторка наводи да да кохабитација мање експлоатише женске ресурсе (емоције, време, активности). Међутим, М. Бобић наводи да иако је кохабитација модернизована форма партнерства, садржај мушко-женских улога и интеракција још увек је традиционалан, а квалитативна анализа помаже да се види да је реч о одлагању брака па и одустајању од њега, али не и о кореним мењању партнерских односа. Бобић сматра да је у нашим условима трансформација партнерства блокирана услед успорене модернизације, тј. трансформације друштвеног система у тржишни облик економије са свим пратећим последицама, кризом државе благостања из претходног социјалистичког периода, као и снажним ослоном младих генерација на породицу порекла.

Анализирајући трансформацију родитељства у Србији, на основу резултата поменутог истраживања ИСИ ФФ у 2003. години, **Смиљка Томановић** (2004) је мишљења да је доминантна одлика породичног живота у Србији оптерећеност материјалном оскудицом и кризом која се рефлектује на породичне односе, а да су породица и родитељство у актуелним условима значајни за самоидентификацију и самореализацију појединаца. Ауторка напомиње да је потврђена теза да неједнаки капитали - економски, културни и социјални, диференцирају родитељство, а мреже

подршке родитељима које су присутне упућују на постојање јаким примарних веза што је карактеристика јужноевропског културног модела коме припадају и породице у Србији. Специфичност трансформације родитељства огледа се у томе што је она под снажним утицајем социо-културног контекста, при чему је родитељство под дејством културног контекста карактеристичног за медитерански културни круг који претпоставља традицију јаким примарних веза и интергенерацијске повезаности која обезбеђује реципроцитет помоћи између родитеља и потомства. С. Томановић наглашава да код нас "у садејству структуралних ограничења и јаке традиције, трансформација родитељства не иде у правцу детрадиционализације и индивидуализације, већ је и у овом домену породичног живота присутна ретрадиционализација" (Томановић, 2004:370), а како је родитељство издиференцирани феномен, с тога се и степен његове индивидуализације разликује у различитим друштвеним слојевима и групама.

Смиљка Томановић са сарадницима је урадила репрезентативно истраживање на националном нивоу о једнородитељским породицама у Србији (Томановић; Љубичић; Станојевић, 2014). Истраживање је урађено у периоду 2010-2011 године у 48 општина у Србији. Узорком су обухваћени разведени, обудовели и никада венчани родитељи који имају малолетну децу. Резултати овог истраживања су, између осталог, показали да око две трећине родитеља из једнородитељске породице има завршену средњу школу, највише је радничких занимања, а свака трећа невенчана мајка је незапослена. У просеку, разведени родитељи имају нешто бољи друштвено-економски положај од осталих једнородитељских породица (Исто:43,44,62). Добијени подаци о једнородитељским породицама су упоређивани са резултатима репрезентативног истраживања које је радио ИСИ ФФ 2008. године и та анализа указује на значајно бољу финансијску ситуацију двородитељских породица, и незавидну позицију једнородитељских породица невенчаних. Очеви који живе самостално са својом децом су у бољој позицији од мајки које успевају да одрже самостално домаћинство, али су очеви који живе унутар проширених породица прилично угрожени и у неповољнијој финансијској ситуацији и од мајки унутар проширених породица. Обудовели имају највиши материјални положај унутар једнородитељских породица а у најнезавиднијем материјалном положају су невенчане мајке са децом које у преко две петине случајева припадају категорији ниског материјалног положаја. У просеку, разведени родитељи

имају нешто бољи друштвено-економски положај од осталих једнородитељских породица (Исто:53-62). Структурална ограничења једнородитељских породица су повезана са њиховим неповољним друштвеним положајем који се манифестује кроз лошију позицију на тржишту рада, лошију материјалну ситуацију и ниже приходе по члану домаћинства од двородитељских породица (Исто: 219). Налази до којих су дошли аутори потврђују ранија истраживања и тезу да са урбанизацијом долази до замене сродничке мреже суседском и пријатељском. Показало се да је културни живот разведених богатији у поређењу са друге две групе самих родитеља, али је и он на прилично ниском нивоу. У поређењу са двородитељским породицама, културна партиципација је на нижем нивоу код свих типова једнородитељских породица. Када је реч о здравственом стању, родитељи у једнородитељским породицама су двоструко чешће акутно болесни од оних у двородитељским, далеко чешће имају хроничне болести, и чешће имају ментална обољења. Највише изложени здравственим ризицима, при том, су обудовели. Сем тога, здравствено су најсигурнија деца која живе унутар двородитељских породица, а најугроженија она унутар једнородитељских невенчаних (Исто: 79,81).

Одсуство другог родитеља у различитим аспектима свакодневног живота породице је значајан проблем, а посебно је изражен у породицама обудовелих родитеља. Показало се да проблеме повезане са ниском друштвеном легитимацијом и стигматизацијом посебно осећају невенчане мајке. Родна димензија свакодневног живота је и код родитеља који живе сами са децом испољена као родна неједнакост. Када су у питању домаћи рад или брига о детету, саме мајке су далеко оптерећеније него очеви који више могу да рачунају на помоћ сродника. Удовци и удовице се осећају најусамљеније, а на "вредносном континууму од традиционалног до модерног, породице се различито позиционирају: породице обудовелих се померају ка полу традиционалнијих вредности, док породице разведених и невенчаних мајки подржавају модернија вредносна уверења"(Томановић; Љубичић; Станојевић, 2014: 221).

Једнородитељске породице у оквиру вертикално проширених породица **Милетић-Степановић** назива *мултиризицим породицама*. Наиме, да би се олакшало преживљавање, у Србији је дошло до раста вертикално проширених породица, које

збрињавају и породице које настају као последица развода, удовиштва и ванбрачног рађања. Позивајући се на резултате анкетног истраживања ИСИ ФФ из 2003. године и 2008. и анализирајући вертикално проширене породице у Србији, Милетић-Степановић наводи да самохране мајке које живе у вертикално проширеној породици (ВПП) представљају популацију са натпросечном образованошћу. Такође, са растом образовања жене, расте и учешће ових породица у градским насељима. Самохране мајке које живе у вертикално проширеним породицама су претежно старости од 31 до 40 година, доминантно са занимањем службенице и раднице. Породице самохраних мајки у оквиру ВПП, у поређењу са породицама самохраних очева, имају веће оптерећење незапослености као и рањивим групама - стари, болесним, те веће оптерећење жена двоструким кућним радом. Скоро трећина самохраних мајки из ових породица су у положају искључености са тржишта рада, и ове породице представљају "најризичнији облик вертикално проширене породице, већ ионако ризичног породичног облика" (Милетић-Степановић, 2009: 308 и Милетић-Степановић, 2011).

Како би се повећао увид у доживљај једнородитељских породица у хрватском друштву, 2002. године је урађено истраживање ставова родитеља различитог брачног статуса и пола према самохраном родитељству. Узорак је обухватио 384 родитеља из двородитељских и 376 из једнородитељских породица из четири града у Хрватској. При том, реч је о родитељима малолетне деце из Осијека, Ријеке, Сплита и Загреба (Работег-Шарић и сар., 2003.). Работег-Шарић и сарадници напомињу да промене у структури породице наилазе на различите друштвене реакције, а негативан став друштва према једнородитељским породицама може генерисати друштвену рањивост ове групе. (Не)разумевање околине утиче не само на понашање других особа према самохраним родитељима и њиховој деци, него и на њихове ставове и лични доживљај самохраног родитељства. Резултати су показали да позитивније ставове према самохраном родитељству имају самохрани родитељи, жене, млађи родитељи и родитељи бољег материјалног статуса. Други циљ истраживања био је испитати разлике у перципираном односу друштва према различитим подгрупама једнородитељских породица. Према мишљењу анкетираних родитеља, друштво се не односи према свим самохраним родитељима једнако, већ их разликује с обзиром на начин како су то постали, и на пол. Док је према родитељима удовцима и удовицама

став друштва позитиван, у неповољној су ситуацији растављени и нежењени очеви, а још више растављене и неудате мајке. Најнеповољнији, с обзиром на перципиране ставове у друштву, је положај мајки ванбрачне деце (Работег-Шарић; Пећник, 2010:5-25). Резултати су показали и да самохране мајке изјављују да имају мање инструменталне подршке у својој околини, чешће се осећају депресивно и значајно више су изложене финансијским потешкоћама (Работег-Шарић; Пећник, 2006). Без обзира на разлоге настанка једнородитељске породице, самохрани родитељи се сусрећу са више проблема одједном а један од главних је економска ситуација. Сиромаштвом су знатно чешће погођене породице самохраних мајки које чине 84% корисника помоћи од једнородитељских породица. Велики проблем је и запошљавање самохраних родитеља јер послодавци знају за њихове повећане потребе и тешко усклађивање радне и родитељске улоге (Fišer et al.,2007:17).

Основе **теорије о демографској транзицији** поставио је Нотештејн 1945. године идентификујући при том, три етапе демографског развика: "Прва фаза преображаја становништва испољава се кроз високе стопе фертилитета и високе стопе морталитета што има за исходиште умерен раст становништва. Овладавање морталитетом и пад смртности у условима када и даље превладава висок фертилитет, уводи становништво у прелазну етапу коју карактерише експлозивни раст становништва. Трећа етапа демографског развика издваја се по ниском морталитету и ниском фертилитету, који је нешто изнад нивоа довољног за просту репродукцију, па сходно томе превладава умерени пораст становништва" (Аврамов, 1993:28,29). По сценарију који је нудио Нотештејн, у финалној етапи преображаја се очекивало успостављање нове равнотеже "на ниском нивоу између рађања и умирања, са нултом стопом раста и стационарним становништвом као очекиваним исходиштем" (Аврамов, 1993:7), међутим, како наводи Драгана Аврамов, равнотежа између виталних компонената раста није успостављена иако су европске земље зашле у *посттранзициону* фазу. У новијој историји две појаве које су оспориле предвиђачку димензију теорије демографске транзиције су "baby-boom" (нагли раст фертилитета након Другог светског рата) и "baby-bust" (нагли пад стопе укупног фертилитета већ од 60-их година 20. века) (Аврамов, 1993:7). Уопште, значајне демографске промене које се одигравају од последњих деценија протеклог века аутори различито означавају, па их поједини називају "*посттранзиционим*

периодом" док их други означавају као "другу демографску транзицију". Настojeћи да објасни велике промене које се одвијају у вези са фертилитетом и породичним формама широм Европе, творац теорије друге демографске транзиције, ван де Ка (van de Каа), као најважније заједничке карактеристике "из најуже демографске перспективе" издваја: "велико смањивање фертилитета које ће достићи вредност знатно испод нивоа за замену генерација, значајно смањивање стопе прве брачности повезано са порастом просечног узраста при склапању првог брака, знатан пораст развода и распада партнерских заједница, значајан пораст кохабитација, чак и у земљама где то није традиционално понашање, велики пораст удела ванбрачних рађања, промену у контрацептивном понашању тако да модерна средства замењују традиционалне методе. Он сматра да у основи ДДТ стоје социјалне промене, које се некад означавају и као модернизација, вестернизација или технолошка цивилизација" (van de Каа, 2002 према: Станковић, Пенев, 2010:2). Дакле, за разлику од прве демографске транзиције која се везује за промене у демографским процесима (наталитет, морталитет, итд.), "другу демографску транзицију одликују промене најјаче на нивоу микро структура брака, породице и домаћинства" (Милић, 2004а:316), које су довеле до растављања брака и партнерства, родитељства од брака, уситњавања домаћинства, настајања "алтернативних форми породичних заједница" (Милић, 2004а:317). Брак се склапа у све каснијем животном добу, а док је висок фертилитет био својство традиционалних друштава у којима је представљао осигурање од ризика, данас је "нерађање више од једног или два детета, такође, вид избегавања ризика"(Рашевић, 1999:31). Све ово јесу карактеристике последње етапе *друге демографске транзиције*, етапе за коју се сматра да почиње од средине '80-их година 20. века и да траје до данас (Милић, 2001:316).

Говорећи о друштвеној репродукцији, браку, улози породице у формирању система стечених али трајно уграђених диспозиција (хабитуса) које намеће друштвено окружење, **Пјер Бурдије** женама додељује улогу надзорница за претварање економског у симболички капитал породице. Хабитус је схваћен "у смислу система трајних и преносивих диспозиција" (Бурдије, 1999:162) који производи праксе, а положај који појединци имају у друштвеној структури је "оно што појединци у смислу физичких лица носе са собом, увек и свуда, у облику хабитуса којег носе као одело, и који, као и одело, чини човека, односно друштвено лице, са свим диспозицијама које

означавају друштвени положај" (Бурдије, 1999:167). Класна хомогамија потврђује да су облици инетракције, па чак и љубав, пријатељство или симпатија подређени кроз усклађеност хабитуса објективној структури односа између услова и положаја (Бурдије, 1999:167), јер, појединци који имају сличан друштвени положај имају и исто виђење света а диспозиције (хабитус) су неодвојиве од структура које их производе и репродукују (Бурдије, 2001:61).

Разликујући три типа међусобно повезаних облика у којима се јавља капитал: економски, културни и социјални, Бурдије им придодаје и симболички капитал који је конструкција других капитала када они носе симболичку моћ (Томановић, 2004:351). Централно место производње и репродукције симболичког капитала је брачно тржиште, а у симболичким разменама које су темељ поретка, жене се могу јавити само као објекти који имају функцију да повећају симболички капитал који држе мушкарци, пошто друштвени свет по Бурдијеу функционише "као тржиште симболичких добара којим влада мушко виђење." С обзиром да су искључене из света "озбиљних" ствари, жене су дуго времена затворене у свет куће и рад везан за биолошку и друштвену репродукцију потомства –"рад (нарочито матерински) који, чак и када је наизглед признат и понекад обредно слављен, остаје потчињен производном раду, који једино добија праву економску и друштвену потврду и који је уређен према материјалним и симболичким интересима рода, тј. мушкараца. На тај начин, значајни део рада у домаћинству који припада женама има, у многим срединама, још и данас, за циљ да одржи солидарност и интеграцију породице одржавајући односе сродства и сав друштвени капитал помоћу организовања читавог низа друштвених активности" (Бурдије, 2001:133-134). Снага мушког поретка "се види у чињеници да он нема потребе за оправдањем" а "друштвени поредак функционише као једна огромна симболичка машина чији је циљ да потврди мушку владавину на којој је заснован: на полној подели рада, врло строгој расподели послова додејелих сваком од два пола, подели њиховог места, времена, средстава"(Бурдије, 2001:17).

Приликом анализе утицаја глобализације на сферу личног живота, **Улрих Бек** говорећи о односима полова и институцији родитељства која се рапада у сукобу материнства и очинства у *ризичном друштву*, сматра да услед мноштва различитих форми заједничког живота и алтернатива браку "више није јасно да ли се човек

венчава, кад се венчава, да ли заједно живи а не венчава се, венчава се а не живи заједно, да ли прихвата и подиже дете унутар или изван породице, са оним са којим заједно живи или са оним кога воли, а који живи са неким другим, пре или после каријере или усред ње" (Бек, 2001:176). При том, константност и једнообразност појмова породица, брак, родитељство, мајка, отац, заправо прикривају све већу различитост ситуација које се иза њих крију (нпр. разведени очеви, очеви који сами подижу децу, очуси, итд.) (Бек, 2001:176). По Беку, приписивање одређених особина половима је основа индустријског друштва а не неки реликт прошлости и традиције кога би се било лако одрећи, јер - без поделе на мушке и женске улоге не би било традиционалне примарне породице, а без ње не би било ни индустријског друштва са моделом живота који намеће људима. Конфликте у приватним односима потенцира недостатак институционалних решења које нуди, односно не нуди, индустријско друштво (нпр. недовољно дечијих вртића, непостојање флексибилног радног времена) а "индивидуална конкуренција и мобилност, која се тражи за производну област, у породици наилази на супротан захтев: жртвовање за друге и нестајање у колективном заједничком пројекту породице"(Бек, 2001:188,190). Услед неусклађености захтева тржишта и породице, при чему тржиште тражи мобилност а породица стабилност, Бек закључује да се ни изједначавање полова не може постићи у институционалним структурама које претпостављају њихову неједнакост. У конфликтима мушкараца и жена се заправо слама друштвена структура у приватној сфери, а у свим формама заједничког живота мушкараца и жена избијају вековни конфликти при чему је породица само место а не узрок догађаја. Противречност између захтева партнерског односа, и са друге стране захтева које поставља тржишта рада, је могла остати прикривена све док се није утврдило да за жену брак значи одрицање од професије. У условима масовне незапослености жене су и даље упућене на економску заштиту својих мужева а развод брака за њих може означити улаз у ново сиромаштво кога одликује феминизација. И сам процес индивидуализације у односима полова има противречне последице - док са једне стране сви настоје да живе "сопствени живот", потреба за инимношћу се повећава са губицима које индивидуализација доноси, што има за последицу да пут из брака и породице поново води у њих (Бек, 2001:186-204). Како се институција родитељства распада у сукобу материнства и очинства, деца постају "последњи партнери који не одлазе", она су по Беку, последњи преостали

примарни однос и последња алтернатива усамљености, па иако се стопа наталитета смањује, значај деце расте (Бек, 2001:206).

По мишљењу Ентони Гиденса, најважније од свих промена које се данас дешавају у свету су оне које се "одвијају у нашој приватности – у сексуалности, емоционалним везама, у браку или у породици. Ово су, на неки начин, најтеже и најнепријатније од свих трансформација. Већина нас уме задуго да заборави на веће проблеме – то је један од разлога што је тешко решавати их заједнички. Међутим, не можемо се измаћи од ковитлаца промена који погађа само срце нашег емоционалног живота"(Гиденс, 2005:77). Преображаји интимне сфере превазилазе појединачне земље и дешавају се свуда, а разликују се само у зависности од културног контекста у коме делују. Педесетих година прошлог века је још био низак број жена које су радиле, женама је тешко било добити развод а не бити стигматизован, а данас тек мањина људи живи у породицама какве су биле уобичајене педесетих а које је чинила родитељска дијада у којој је отац био запослен а мајка домаћица. У свим земљама и даље постоје различити облици породице, неки и даље живе у складу са традиционалним вредностима, али данас је померено тежиште са брака на партнерство између партнера – док је у традиционалној породици брачни пар представљао само један део породичног система, и уз то не најважнији, Гиденс сматра да данас пар, било венчан или невенчан, представља суштину породице. У средиште породичног живота пар је доспео са опадањем економске улоге породице и утемељењем брачне везе на љубави (Гиденс, 2005:78-83) а романтична љубав је појава "повезана са релативно раном фазом распадања старијих облика уговорених бракова"(Гиденс,1998:120). Сама идеја интимности је дакле нова, јер "брак се никада у прошлости није заснивао на интимности, на емоционалној комуникацији"(Гиденс, 2005:84), а у случају пара заснива се управо на томе. Аутор сматра да су брак и породица постали "окоштале институције" које се и даље исто зову, али се променила њихова унутрашња природа (Гиденс, 2005:83-85). Везе најбоље функционишу када постоји узајамно поверење а свака особина добре везе у складу је са вредностима демократске политике, ниједна демократија не може да функционише без поверења, а управо поверење (пре свега у апстрактне системе) Гиденс наводи као једини начин на који људи могу да се изборе са ризицима модерности (Гиденс, 1998:111-118). Видећи један од најважнијих аспеката глобализације у промени позиције жена, што доводи у

везу са демократијом као и женским покретом, Гиденс каже да је као последица свих промена живот постао нестабилнији него некада, а "одржавање константног идентитета и постојање каријере много више зависи од појединца него раније. У богатијим деловима света чак је и беда мање униформна него што је то некада била. И беда је постала индивидуализована" (Хатон; Гиденс, 2003:42).

2. ОДРЕЂЕЊЕ И ПОДЕЛА ЈЕДНОРОДИТЕЉСКИХ ПОРОДИЦА

Једнородитељске породице су постале средишњи предмет социолошког интересовања тек у другој половини прошлог века када је традиционална породица преживела крупне промене. Трансформација породице била је условљена растом образовања жена, њиховим све већим запошљавањем, падом фертилитета, растом диворцијалитета, растом ванбрачних рађања, и све распрострањенијих нових форми брачног живота – кохабитација (према: Fišer et al, 2006:8). Променили су се и ставови о браку и потреби његовог очувања по сваку цену. Ни постојање деце што је некада била гаранција опстанка брака, више нема такав утицај. Како се бракови формирају не само независно од жеље да се буде родитељ, него и без жеље за родитељством (тзв. социолошки стерилитет), тако ни родитељство више нужно не подразумева неопходност ступања у брачну заједницу. Предбрачни интимни односи су престали бити табуи, а делом као резултат наведених промена променио се и однос друштва према ванбрачним рађањима.

Једнородитељске породице се нису одувек тако звале (иако су одувек постојале), а терминологија која је коришћена упућује на идеолошке утицаје и њихову стигматизацију: „породица самохране мајке“, „угрожена“ породица, „ванбрачна мајка са децом“, „проблем породице“, „непотпуна“ или „крња“ породица јесу термини којим су се ове породице означавале (према: Милић, 2001:190). У време наглог раста породица са једним родитељем, 70-их година 20. века, у настојању да се, како наводи Анђелка Милић, приступ породици идеолошки неутрализује, дошло се до израза „једно или дво-родитељска породица“ који само упућује на чињеницу да у породици

постоји један или два родитеља, и осим што указује на породичну структуру, не носи са собом никакву негативну конотацију (према: Милић, 2001: 191).

Пре неколико деценија у *Енциклопедији Американа* истицало се да је „копиле“ *nullius filius*. Сматрано је да оно, као „ничије дете“, нема законске родитеље ни сроднике, те је у немогућности да било шта наследи. У размаку од само неколико деценија, правни статус ванбрачног детета се значајно променио (према: Вокс, 2000:65), а када је реч о законској регулативи у нашој земљи, „једна од најзначајнијих новина које је увело послератно законодавство био је покушај да се реши дотадашњи дискриминативни статус ванбрачне деце“ (Павићевић 2007:83). Уставом из 1946. ванбрачна деца су изједначена са брачном само у односу на своје родитеље, а „уставом СФРЈ и његовим допунама, 1963. године, положај брачне и ванбрачне деце у потпуности је изједначен“ (Бабић, 1999; према: Павићевић, 2007:83). Упоредо са законским изједначавањем, број ванбрачних живорођења у нашој земљи је растао: тако је у Централној Србији 1953. године у укупном броју живорођене деце 6,9% рођено ван брака, 1978. године 11% (Тодоровић, 1991; према: Павићевић, 2007:84), а у 2006. години на подручју Србије удео ванбрачних рађања достигао је 22,5%.*

Једнородитељске породице чини један родитељ са својом децом (дететом) и оне, како многи аутори наводе, представљају облик непотпуне породице. Непотпуне породице су породице у којима недостаје један члан, „реч је о породици која нема стандардну структуру, због чега се назива непотпуном. Будући да нема ни све функције потпуне породице, она се назива још и дефицијентном“ (Трипковић и Маринковић, 2001:244). За једнородитељске породице најчешће се наводи да је реч о „квантитативно дефицијентној или квантитативно инсуфицијентној породици, у којој је један од родитеља умро, разведен, нестало, напустио, непознатог боравишта или се напросто никад није желио ангажирати у животу дјетета“ (Fišer et al, 2006:7).

Породице са једним родитељем су у данашње време све распрострањенија појава, „и оне се међу собом разликују вероватно исто онолико колико и породице са оба родитеља“ (Piórkowska-Petrović, 1990:18). Њихова подела се може извршити на више

---

* Прорачун аутора на основу података објављених у: *Жене и мушкарци у Србији* (2008). Београд: Републички завод за статистику Србије, стр. 21. Подаци не обухватају АП Косово и Метохију.

начина. Најпре, у зависности од тога који родитељ са дететом чини породицу, једнородитељске породице се могу поделити у две групе:

- 1) породице са мајком и
- 2) породице са оцем.

При том, неупоредиво више је породица у којима је једини родитељ мајка. Тако је и у Србији - према подацима последњег пописа становништва, у укупном броју једнородитељских породица 79,2% оваквих породица је са мајком као јединим родитељем (у Црној Гори 80,05%, у Хрватској 83%).*

У погледу начина настанка, једнородитељске породице неки аутори деле на оне које су настале:

- сопственим избором (вољом),
- и наметнутом ситуацијом и околностима.

У првом случају, реч је о ситуацији да жене желе да имају децу али не и (чак и без) животног сапутника. Оваква ситуација није честа, за њу се многе жене одлучују преваходно због временског лимита биолошке репродукције, и када је реч о „сопственом избору“ да се буде самохран родитељ, најчешће је сам термин »избор« проблематичан и у тексту ће бити употребљаван у условном значењу. Мишљења смо да *избор* који жене праве када се одлучују да саме подижу дете често је заправо, избор између *самохраног материнства и одрицања од материнства, а не избор између потпуне и једнородитељске породице.*

Међу самохраним мајкама изван проценат је и оних које то постају адопцијом, као и методом хетерологне инсеминације. Напредак у медицинској науци и примена метода асистираних прокреација отворили су потпуно нове могућности заснивања породице. С обзиром на високе трошкове нових репродуктивних технологија може се рећи да се за овакав начин заснивања једнородитељске породице опредељују

---

* Прорачун аутора на основу података објављених у: Попис становништва, домаћинства и станова у 20011, књига 17: *Породице с децом* (2014). Београд: РЗС; Попис становништва, домаћинства и станова у 2003; Становништво. *Породице према типу и броју деце*, књига 17 (2007). Подгорица: Завод за статистику Републике Црне Горе, стр. 8; *Статистички љетопис државе Хрватске* (2007). Загреб: Државни завод за статистику, стр. 88. (Интернет адреса: http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/ljetopis/2007/05-bind.pdf (приступљено 20.02.2008).

претежно економски независне жене. Када је реч о оснивању једнородитељске породице кроз адопцију у нашој земљи, иако је према породичном закону право на усвојење дато и ванбрачним партнерима, за самце је то право дато само изузетно.¹

Док је за некога бити родитељ пожељно у сваком смислу и у сваком случају, па и по цену да се буде усамљен и сам у вршењу родитељске улоге, посежући при том и за свим расположивим могућностима које им нуди медицина како би добили дете (и не само медицина већ и алтернативна медицина, магијски поступци и др.), другима је материнство више случај и судбина него жеља. Чести су случајеви непланског и наметнутог ванбрачног материнства које, посебно међу малолетницама, може донети бројне проблеме (иако, истина, то не значи да се непланским трудноћама нужно рађају и нежељена деца).

Разлика између једнородитељских породица се може правити и према томе да ли су биле једнородитељске од почетка, или су то временом постале. Тако М. Хараламбос и М. Холборн наводе да људи који живе у браку могу постати самохрани родитељи због:

1. развода брака,
2. раставе (физичког раздвајања супружника) и
3. смрти супружника,

а самохрани родитељи који нису никада били у браку могу се разликовати према томе да ли јесу или нису живели са родитељем детета када је дете рођено (Haralambos и Holborn, 2002:541).

За разлику од аграрног типа друштва где је развод био редак а непотпуне породице претежно „удовичке“ (Трипковић и Маринковић, 2001:244), једнородитељство је данас све више последица раста диворцијалитета и ванбрачних рађања.

---

¹ Према члану 101. став 3 *Породичног закона*: »Изузетно, министар надлежан за породичну заштиту може дозволити усвојење и лицу које само живи ако за то постоје нарочито оправдани разлози.« *Породични закон*, Службени гласник РС 18/05.

3. РАЗВОД БРАКА КАО УЗРОК ЈЕДНОРОДИТЕЉСТВА

Развод је некада био једна од привилегија резервисаних за богате и моћне. "Као што је брак универзална друштвена чињеница тако је и развод. Нема друштва које не познаје развод, при чему се разликују друштва која развод дозвољавају и она која га не дозвољавају, али морају да га толеришу. Ова последња су веома ретка, а међу најпознатијим примерима је била све до скоро Италија у којој све до 70-их година развод није био дозвољен, тј. законски је био забрањен због интервенције Ватикана" (Милић, 2001:128). Како наводи Милић, генерално се може тврдити да у друштвима у којима се брак не склапа индивидуалним избором партнера већ на тај избор утичу родитељи или сродничка група, теже долази до развода, јер се тиме руши устаљени друштвени поредак. То је био случај са већином премодерних друштава у свету. Развод брака је доведен до пуке формалности тамо где се брак третира као чисто питање личног избора. Кастелс бележи да је распад домаћинстава ожењених парова, разводом или раздвајањем, први показатељ незадовољства моделом породице који се ослањао на дугорочно обавезивање чланова породице (Castells, 2002 :144). "У Америци су високе стопе развода брака довеле до једне праксе која је названа „серијална моногамија“, а где појединци у току свог живота промене и 5-6 легалних брачних партнера. На овај начин поштује се брачна институција, али се истовремено појединцима пружају слободе да мењају своје партнере током живота" (Милић, 2001:128). Вековима је развод био допуштен само у крајњим случајевима очите брачне невере или окрутности (а разведеним људима није било допуштено да поново ступе у брак). Један од главних разлога за ниске стопе развода у прошлости био је по мишљењу Шаиа и Вилиса (Warner Schaie и Sherry Willis) "неравноправан положај мушкараца и жена. Жена је сматрана "власништвом" мужа. Необразоване и готово потпуно овисне о мужу за финансијску подршку, већина жена не би могла самостално преживети. Тако је развод мужа од жене био сматран сличним напуштању његове деце"(Schaie; Willis, 2001:193-194).

Дуго се и на Западу сматрало да је брак готово нераскидив. Развод се дозвољавао само у малом броју случајева, као што је, рецимо, неиспуњавање брачних обавеза. У већини земаља, како наводи Гиденс, предузимају се мере да се развод што

лакше добије. "Такозвани "систем противничке стране" некада је био карактеристичан за готово све индустријализоване земље. Да би се добио развод, један од супружника морао је да изнесе оптужбе против друге стране (на пример, суровост у опхођењу, напуштање или прељуба). Први закони по којима је могуће добити развод и кад нема "никакве кривице" супружника, донети су у неким земљама средином 60их година. Од тада, многе западне државе следе исту праксу, иако се разликују у појединим детаљима. Стопе развода очигледно нису директан показатељ брачног незадовољства и то из једног разлога: наиме, стопе развода не обухватају оне људе који су растављени али не и законски разведени. Штавише, људи који су несрећни у браку могу и даље остати заједно-јер верују у светост брака, или нису у стању да се суче са финансијским или емоционалним последицама разлаза, или пак, остају заједно због деце" (Гиденс, 2003:193). Говорећи о разводу брака, родитељима и "антиродитељима", последицама фрустираности и незадовољства супружника које трпи дете, Маријан Кошичек сматра да се нико не суздржава од развода зато што има децу, и да деца супружницима служе као добар изговор да не морају ни себи ни другима признати стварне разлоге остајања у браку иако је он изгубио свој садржај и постао извор незадовољства оба партнера. Стварни разлози неодлучивања на развод по његовом мишљењу, немају везе са децом, тако се многи парови не одлучују на развод "јер се не могу одрећи стана који су тешко стекли,...или се не желе одрећи одређеног животног стандарда који им осигурава брак. Мушкарци који се бусају у прса због тобоже силне љубави према деци, у већини случајева, заправо, не желе изгубити удобност који им пружа брак, тј. чињеницу да имају код куће некога тко се брине за њихов одређени животно стандард. Или пак не верују себи као мушкарцима; не верују да би с неком другом женом могли бити сретнији него са својом супругом. Из свега овога произилази да су разлози што очеви остају у мртвом браку – у великој већини случајева сасвим себичне природе" (Кошичек, 1990:174). Често се говори да је брак један од најстреснијих животних догађаја. Међутим, како наводи и Младеновић, сам развод није увек највећа несрећа. "Највећа је несрећа ако се цео живот проведе у браку без љубави, због разних обзира, страха од последица или неодлучности. А управо без љубави, поштовања, разумевања, другарства и топлине, савремени брак не може да изврши своју друштвену функцију. Љубав је услов његовог настанка, његова основа и његова садржина. Недостатак љубави је један од најважнијих узрока развода брака. Због »неподношљивог

заједничког живота» разводи се у нашој земљи више од 85% бракова, због прељубе само око 11% а на остале узроке одлази само 5% развода. До сличних закључака дошли су социолози и правници и у другим земљама” (Младеновић, 1991:234).

3.1. Развод из историјске перспективе

Још у средњем веку, у феудализму, право на развод је било ексклузивитет моћних, па иако је формално хришћанска црква на западу забрањивала развод брака, владари су се разводили и поново женили на основу одобрења самог папе. Према католичком учењу, брак је трајна и нераскидива заједница, али веома често су политички разлози налагали цркви да одступи од учења о нераскидивости брака дозвољавајући развод разним краљевима, принчевима. У источној Европи православна црква је дозвољавала развод. Иако је по идеји брак нераскидив, као људска установа он то може постати због прељубе. Временом је на истоку дошло до приближавања црквеног и световног законодавства о разводу, превасходно јер је црква прихватила и друге бракоразводне узроке осим прељубе (Младеновић, 1964: 56-72) па тако "учење православне цркве о разводу представља компромис између цркве и државе, стваран током векова" (Младеновић, 1964:71).

Из прегледа развоја брачног законодавства у Британији који дају Хараламбос и Холборн, се види да је у Британији до 1857. године развод био скуп поступак који је превазилазио могућности већине грађана осим оних најбогатијих, и за развод је било потребно посебно одобрење парламента. Након 1857. трошкови дозволе за развод су смањени а попис разлога за одобрење развода проширен. Но, иако су трошкови смањивани, у првој половини 20. века развод брака је још увек био скупа процедура, недоступна за оне лошијег имовинског стања што је делимично измењено 1949. доношењем Закона који је осигуравао бесплатне правне савете и покривао адвокатске трошкове онима који нису могли сами да их снесе. Законом о реформи развода брака који је ступио на снагу 1971. избегнута је потреба да нека страна буде проглашена кривцем, а крајем 1984. уводи се ново законодавство које регулише развод брака смањивањем раздобља (са три на једну годину) које пар мора провести у браку пре него што поднесе захтев за развод. Закон о породици из 1996. одустаје од доказивања кривице супружника, и подразумева да они једноставно могу изјавити да је њихов брак

доживео слом и сачекати да истекне раздобље размишљања у којем се разматратра могућност помирења. Временом су економски аспекти развода додатно олакшани проширењем социјалне помоћи посебно за самохране родитеље са малолетном децом, а статистика показује и да су жене све чешће те које подносе захтев за развод: у 1989. су 73 посто свих захтева за развод брака поднеле жене што је огромна промена у поређењу са 1946. годином када је међу подносиоцима захтева било свега 37 посто жена (Хараламбос; Холборн, 2002:570).

Када је реч о нашој земљи, Српски грађански законик из 1844. године је основни правни извор брачног права који је преузео правила православне цркве и стојао на принципу раскидивости брака, а предвиђао је и узроке због којих се брак могао поништити – осим прељубе, то су били рађење о глави, осуда на робију, напуштање хришћанства, напуштање супруга, немогућност заједничког живота (антипатија, мржња) (Младеновић, 1964:213-214). Наше традиционално друштво је ипак карактерисала висока брачност и стабилност бракова, а у нашем народу развод није био учестала појава и осим "бездетности" ништа друго није сматрано довољно ваљаним разлогом за окончање брака, те се сматрало да све остале проблеме вреди истрпети (Павићевић, 2007:69). Развод брака се ретко помиње у етнографској литератури, и сем неплодности, народ га је још одобравао у случају када је жена рађала само женску децу. Међутим, након Другог светског рата повећање развода бракова (у 1921. години у Југославији је било 6.720 разведених бракова а 20.915 у 1947. години (Младеновић, 1964: 114), била је најпре одлика градских средина, али су промене убрзо постале видљиве и на селу. Број разведених бракова у селима је био сразмерно стабилан али је растао број узрока: "из разговора са сељанима сазнаје се да су родитељи све чешће спремни да прихвате своју евентуално разведену ћерку, а о општој промени климе у односу на ово питање сведочи и чињеница да су као подносиоци тужбе за развод све чешће жене" (Павићевић, 2007:93).

Сваки брак преживљава озбиљну пробу у првим годинама по његовом закључењу и отуда је релативно висок проценат разведених бракова који нису трајали више од 5 година, односно у млађој фази породичног циклуса. У 1952. у Југославији од укупног броја разведених бракова, на бракове који су трајали до 5 година отпадало је 58,6% а у 1961. години долази до почетка пада, и од укупног броја разведених бракова 30,7% отпада на бракове који су трајали до 5 година (Младеновић, 1964:114, 133-134).

Са даљим годинама брачног стажа настаје знатно опадање учесталости развода да би се између 10 и 14 година трајања брака опет нагло повећала. Након раста стопе развода седамдесетих година прошлог века, дошло је до стагнације па чак и њеног пада. Просечна старост супружника при разводу брака у последњој деценији 20. века (1997. године) у Србији је била око 40 година за мушкарце и 36 за жене. И док се на западу и истоку развод најчешће догађа у првих 5 година трајања брачне заједнице, и након што је тако некада било и код нас, сада код нас развод више погађа бракове дужег стажа, преко 5 година (Бобић, 2003:27). О стагнацији, па и паду стопе развода, мишљења аутора су да су разводи у нашој земљи блокирани услед вишедеценијске економске кризе и убрзаног осиромашења популације, те да би у таквим условима развод код већине становника довео до тешких материјалних последица што објашњава "неужност вештачког одржавања брака као институције" (Бобић, 2003:25).

Према подацима Завода за статистику Републике Србије за 2011. годину, у Србији је 4,93% становништва старог 15 и више година разведено, или укупно 303 970 лица. Такође, овај проценат разведених посматрано од 1948 године, када је износио мање од 1% константно расте (табела 3.1). При том, највише разведених жена је у старосној категорији од 60 и више година (28,6%) а највише разведених мушкараца од 40 до 49 година (Прилог: таб.р1). Ако се брачно стање посматра према типу насеља, приметна је готово двоструко већа заступљеност разведених у градским него у сеоским насељима (6% у "градским" и 3,4% у "осталим").²

Табела 3.1. Становништво старо 15 и више година према законском брачном статусу, по пописима 1948-2011

	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011
Неожењен/неудата	24,18	23,50	19,99	21,89	20,93	19,83	24,37	27,91
Ожењен/удата	64,14	64,84	69,01	67,70	67,86	67,09	60,44	55,12
Удовац/ удовица	10,88	10,21	9,03	8,08	8,14	8,69	10,82	11,64
Разведен/разведена	0,78	1,35	1,78	2,16	2,72	3,43	4,00	4,93
Непознато	0,02	0,09	0,19	0,17	0,35	0,96	0,37	0,40
Република Србија	100	100	100	100	100	100	100	100

Извор: РЗС (2013) Књига 5, стр.13.

Одговарајући на питање због чега је развод постао све чешћи, Е. Гиденс напомиње да се ради о неколико чинилаца који се односе на шире друштвене

² Попис (2013) Књига 5, стр. 30 и прорачун аутора.

промене. Наиме, "изузев за мали проценат богатих људи, брак данас више нема много везе са жељом да се стечени иметак и високи друштвени статус стално преносе с генерације на генерацију. Како је жена постала економски независнија, брак више не представља неопходно економско партнерство као што је то некада био случај. Веће свеукупно богатство друштва подразумева да је много лакше основати засебно домаћинство у случају незадовољства браком. Чињеница да се данас на развод гледа са мање осуде делимично је последица тих околности, али им такође даје и нови замах. Следећи важан чинилац јесте све израженија тенденција да се брак процењује у односу на ниво личног задовољства које пружа. Све веће стопе развода изгледа да нису показатељ дубоког незадовољства браком као таквим, већ све веће одлучности да се од њега начини један много богатији однос" (Гиденс, 2003:194).

Једна од особености савременог брака – висок степен разводљивости, објашњавају се уопште високим очекивањима које жена и мушкарци имају од брака и високим вредновањем брака, израженим индивидуализмом, еманципацијом жена и њиховом масовном запосленошћу, олакшаном процедуром развода, као и смањењем стигматизације која је некада пратила разведене. Од привилегије коју је својевремено имала богата мањина, доживотне обавезе помоћи у добру и злу која је важила за већину, развод брака је постао све учесталији, а 2007. године у Бечу је одржан и први светски сајам развода у циљу помоћи паровима који пролазе кроз процес раздвајања.

У Шведској се, на пример, 40% бракова завршава разводом те неретко се чује прича о успешном браку који је трајао чак седам година (Аријес, Диби, 2004:236-237). Све више је развода и самаца у савременим условима живљења, све чешће поновно склапање брака подразумева ризик јер стварањем прекомбиноване породице "поновно венчање омогућује разбаштињење деце из првог брака" (Мендрас, 2004:105) и тиме, поред осталог, отвара деликатне проблеме наследства. Некада су разведени имали снажну склоност према поновном склапању брака, док данас многи започињу живот у ванбрачној заједници или остају самци (Мендрас, 2004:97, 105).

Осим разведених бракова, аутори који говоре о кризи институције брака постављају питање тзв. празних бракова, бракова који се само формално одржавају, а које статистика не може да забележи, па се поставља питање "шта спаја пар у коме једно живи од планова а друго од сећања?" (Аријес, Диби, 2004:233). Да ли деца

попуњавају празнине настале у супружничком односу? Бек сматра да је дете постало последњи преостали примарни однос, и док партнери долазе и одлазе, дете остаје, (Бек, 2001:206) а слично становише има и Нила Капор – Стануловић која каже да "деца постају и остају смисао живота, она испуњавају празна поподнева, дуге сате без пријатеља и блиске особе, она пружају дубоку људску интеракцију за разлику од површних и хладних односа што карактеризира већину интерперсоналних контаката модерног човека" (Капор – Стануловић, 1985:40). Но, "некада се остајало у браку "због фасаде", "због деце". Брачна постеља је данас позорница на којој се догађа трећи чин, те када после срећног доба љубавних враголија и расправа отпочне рат, одлучује се о разводу"(Аријес, Диби, 2004:237).

3.2. Фазе развода

Донедавно се развод сматрао "најтежом брачном дисфункцијом која доводи до потпуне дезинтеграције породице. Међутим, постепено се оформио систем тзв. бинуклеарне породице, која настаје после развода, што указује на чињеницу да развод није смрт за породицу. Ово померање у разумевању развода као феномена свакодневног породичног живота условило је и нови став стручњака да развод посматрају као развојни феномен" (Милојковић; Срна, 1997: 76). Отуда се данас, говори о разводу и поновном браку као новом животном циклусу у развоју породице. У том светлу се развод дефинише као прекид или "дислокација традиционалног животног циклуса породице који продукује ону врсту велике неравнотеже која је везана за померања, губитке и добитке у чланству породице која се догађају кроз целокупан животни циклус породице" (Mc Goldrick & Carter, 1989 према Милојковић; Срна, 1997: 76).

Дакле, као што склапање брака пролази кроз одређене фазе, тако и породице и супружници у разводу пролазе кроз одређене фазе, како наводи и А. Милић (Милић, 2001:129). "Колико ће развод укупно трајати, са којом брзином ће се породица и партнери привикавати на ново стање, зависи од многих личних и групних варијабли, али и од социјалног окружења и његовог односа према проблемима пара у разводу. У сваком случају, пошто брак почива на високом степену емотивне и сваке друге интегрираности појединаца у дијадни однос и породичну групу, то ни излазак из тог

односа не може бити ствар тренутка, већ једног дужег процеса прилагођавања на нову ситуацију (Милић, 2001:129).

Као и у другим фазама животног циклуса, намећу се важни емоционални задаци које чланови породице у процесу развода морају да обаве како би могли наставити да се развијају. Због тога породице које се разводе, како наводе Милојковић и Срна, морају да прођу кроз додатне фазе животног циклуса породице да би се поново стабилизовале и напредовале у развоју. Истраживачи развода су утврдили фазе тог процеса тако да различити аутори предлажу различите класификације тих фаза.

Пирси и Спренкл (Piercy и Sprenkle, 1986 према: Милојковић; Срна, 1997: 76) су концептуализовали следеће стадијуме: 1. стварање предразводне одлуке, 2. реструктурирања развода, 3. постразводни опоравак и 4. поновни брак.

Картер и Мек Голдрик су описали фазе развода које се састоје од: 1. одлуке о разводу, 2. планирања прекида брачног система, 3. сепарације и развода, 4. постразводне породице (која подразумева једнородитељску породицу са дететом и родитеља без детета) (1980 према: Милојковић; Срна, 1997).

Према многим ауторима, може се говорити о две изразито издвојене фазе развода: *доношење одлуке* о разводу и *стварно раздвајање*. При том, стварно раздвајање представља прекретницу јер се тада одлука о разводу брака сматра коначном и започињу конкретне активности за спровођење те одлуке (према: Katarzyna, 1990:33). *"Прва фаза*, фаза доношења одлуке, започиње када један од супружника прихвати развод као неминован. Често се мисао дуго носи у себи, а до преокрета долази када супружници започињу да о разводу отворено разговарају. После тога се са намерама супружника упознаје ближа па чак и шира околина породице. Доношење одлуке о разводу, по емпиријским истраживањима, у просеку траје око годину дана. *Друг уфазу*, раздвајање, прати криза чланова породице. Битно обележје личне кризе је да појединац не уме да избегне нити да отклони околности и догађаје који угрожавају његову личност. Главно обележје брачне кризе, која је у основи раздвајања, јесте неусклађеност узајамних односа супружника" (Katarzyna, 1990:33).

Милојковић и Срна (1997) наводе три фазе процеса развода и специфичне

задатке сваке од њих:

I Фаза одлуке о разводу обухвата следеће задатке:

1. прихватање реалности да је сепарација започела и да је развод могућ, без обзира чија је одлука о покретању развода
2. суочавање са почетним емоционалним и психолошким реакцијама
3. стварање плана за будуће акције око развода

II Фаза сепарације / развода обухвата следеће задатке:

1. стварање важних практичних решења за живљење, како у једнородитељском делу породице, тако и код партнера који живи сам (без деце)
2. информисање делова породичног и социјалног окружења (деца, рођаци, пријатељи, колеге) о разводу
3. реструктуриација односа са партнером и децом
4. адаптација на нове обрасце живљења
5. рад са другим емоционалним и психолошким реакцијама на сепарацију / развод

III Фаза после развода обухвата следеће задатке:

1. довршавање процеса жаљења
2. постизање стабилног идентитета бивше удате или ожењене особе
3. постизање нове перспективе живота и сопствене оријентације за будућност
4. довршавање реструктурисања односа са децом, бившим супружником и породицом
5. обезбеђивање сопствене стабилизације у социјалној мрежи (Срна, 76-77)

Са законске и перспективе социјалног статуса развод је догађај. Међутим, гледано из перспективе породичне динамике, како наводи Батић (2010), развод је најбоље посматрати као "мултидимензионални процес породичне промене који се може описати као серија транзиција које обележавају породичне промене од брачног статуса до стауса разведеног/разведене" (Батић, 2010:23). За разлику од животних догађаја који су очекивани у одређеном животном циклусу породице, развод може да се деси у било које време породичног циклуса. Али, за разлику од породичних криза које се дешавају изненада, процес развода почиње знатно пре актуелне одлуке. Доношење одлуке је први корак и тај корак је ретко заједнички. Иако се развод обично завршава заједничком одлуком, у почетку један партнер саопштава своју жељу за

раскидом, што другог партнера обично дочекује неспремног. 'Онај који напушта' и 'напуштени' имају врло различита осећања. Тако је онај који напушта у предности будући да се већ ухватио у коштац са својим осећањима, и на овом нивоу се већ дистанцирао од партнера. После донесене одлуке, партнер саопштава своју одлуку другом партнеру и то је за многе парове први корак до одвајања и развода. У ове прве две фазе (доношење одлуке и њеног саопштавања), доминантно осећање 'онога који напушта' је кривица, а 'напуштеног' љутња (Батић, 2010:23).

Да је развод веома сложен процес истакао је Боханон (Bohannon) описом следећих нивоа развода: емоционални развод, улазак у процедуру законског развода, економски развод, ко-родитељски развод (повера деце и аранжман живљења са децом), друштвени развод тј. раздвајања и прекиди односа у оквиру заједничке социјалне мреже (Kaslow, 1981:668 према: Половина, Жегарац, 2005:402).

После развода потребно је најмање две године и много напора да се породица прилагоди новој структури и крене у следећу фазу животног циклуса, који може, али не мора, да подразумева нови брак. Породице у којима нису разрешена емоционална питања око развода могу остати емоционално "заглављене" годинама, а некада и генерацијама" (према Милојковић; Срна, 1997: 77). Коначно, у свим овим фазама присутна је потреба за већим или мањим ангажовањем стручњака разних профила и специјалности како би читав процес прошао што "безболније", посебно када су у питању деца (Милић, 2001:129).

3.3. Прилагођавање на развод

На листама стресних животних догађаја развод се налази при врху, посебно ако му се додају бројне промене које са собом носи, а које су, и саме по себи, такође стресни животни догађаји. Развод, као прекидање брачне заједнице, доводи до бројних промена код оба партнера, и то на правном, економском, физичком, сексуалном, емоционалном, родитељском нивоу и на нивоу породичних улога, како наводи Батић (2010). На ове бројне промене сваки од чланова породице се адаптира на свој начин. "Деца су посебно вулнерабилна будући да се суочавају са променама и губитком породичне подршке за време развода. Како ће се деца носити са овом стресном ситуацијом у великој мери зависи од става и понашања њихових родитеља.

Недостатак адекватних норми, знања и модела за нове улоге може бити штетан за разведене породице” (Батић, 2010:20).

Развод, иако представља догађај са високим степеном стресогености, родитељима доноси и неке предности као што су олакшање од напетости, слободу и шансу да нађу адекватнијег партнера. Деца, међутим, развод родитеља скоро увек доживљавају као губитак. Родитељ са којим дете не живи може развити заштитнички однос према детету, нудити му поклоне и обећања и бити у позицији ‘анђела’ а родитељ са којим је дете стално, који има захтеве, у позицији је ‘демона’. Једна од ситуација је да други родитељ уопште није заинтересован за дете, а у том случају дете може да пати од нарушеног самопоштовања. Понекад, дете није посебно заинтересовано да се виђа са ‘другим’ родитељем. Како расте, мења се и динамика тих односа (Батић, 2010:33, 28).

Који фактори помажу прилагођавању деце на развод? У одговору на ово питање Паул Амато (Paul R. Amato, 2000) наводи да је једна студија открила да деца која користе активне вештине сналажења (као што је решење проблема и налажење друштвене подршке) настоје да се прилагоде на развод брже од деце која се ослањају на избегавање као механизам сналажења. При том, друштвена подршка се појављује као један од заштитних фактора. Самера и Столберг су открили да је дечија друштвена подршка од стране вршњака била позитивно повезана са прилагођавањем као што су то оценила деца, наставници и родитељи. Упоредна открића су била добијена од стране Силитцког (1996) и Теја и Столберга (1993). Приступ терапеутским интервенцијама такође побољшава дечију добробит после развода. На пример, подршка базирана на школским програмима за децу разведених родитеља је широко распрострањена, а докази указују да су ове интервенције корисне. Деца која пребацују кривицу после развода на себе су лоше прилагођена. Хили, Стјуард и Коперланд у студији о деци, која похађају основну школу, 6 месеци после раставе родитеља, су открили да је једна трећина пријавила нека осећања само-кривице. Само-кривица је, са своје стране, била повезана са спектром проблема код деце укључујући депресију и смањена осећања само-компетенције (према: Amato, 2000: 1281).

Главни фактори који доприносе здравој адаптацији деце на развод су:

1. потребно је да деци буду задовољене базичне економске и емоционалне потребе;
2. деци је потребна подршка да задрже породичне релације које су им биле важне и пре развода њихових родитеља, што значи не само са родитељима него и са широм породицом;
3. за децу је корисно када су односи међу родитељима (било да су у браку или разведени) генерално подражавајући и кооперативни (Lamb, 1997 према: Батић, 2010).

Истраживање које је спровела Ахронс, показује да око 50% родитеља после развода има пријатељске односе и сарађује у погледу потреба своје деце. Постоји стереотип да односи између бивших брачних партнера не могу бити пријатељски. "Недостатак термина којим би се означили бивши брачни партнери је индикација неприхватања такве форме односа. Овакав стереотип не долази само од лаика. За разлику од поменутог стереотипа да бивши брачни партнери морају бити смртни непријатељи, реалност је да постоје комплексност и варијације у овим релацијама као и код брачних партнера. Ови односи се крећу на континууму од врло непријатељских на једном крају, до врло пријатељских на другом, између којим постоји мноштво варијанти. Аронс (1994 према: Батић, 2010:29), анализирајући односе између бивших партнера, даје следећу типологију. Постоји пет врста односа између бивших брачних партнера:

1. савршени другови
2. кооперативне колеге
3. љути савезници (не могу да раздвоје родитељску од партнерске улоге)
4. ватрени противници (емоционално повезани, неспособни за родитељски однос)
5. раздвојене двојке (велика географска удаљеност родитеља).

Прекид присног односа између мушкарца и жене је стресни догађај. Већина људи перципира развод као врсту неуспеха. "Чак и несретан брак има неке добре стране, а помисао на самачки живот изазива знатну тескобу код многих људи" (Schaie; Willis, 2001:173). "Већина се развода догађа у првим годинама брака, кад су људи размерно

млади, што оставља могућност да су обрасци развода можда различити међу средовечним и старијим људима. Једним испитивањем развода у средњој доби, међутим, закључено је да постоје неке сличности. Поновно, жене су биле те које су прве постале незадовољне и разматрале могућност развода. Можда као последица, жене су нашле да је време пре одлуке о разводу било највише стресно, док су мушкарци известили о већој трауми након што је одлука била донесена” (према: Schaie; Willis, 2001: 174). У САД, Китсон је спровела лонгитудиналну студију на 322 мушкараца и жена у различитим фазама процеса развода при чему је нашла да већи број разведених остаје везан за своје бивше партнере. Студија Бермана која укључује 60 скоро разведених жена показује да већи број њих, иако су многи фактори довели до развода, имају дубоко осећање туге и конфузије које укључују: мисли и фантазије о бившем супругу, покушаје да успоставе контакт или се распитују о њему, осећање празнине, усамљености (према: Батић, 2010:21).

Холмс и Рај (Holmes и Rahe) дају скалу помоћу које мере стрес изазван животним променама. “Тако је на врху те скале (100) смрт брачног друга. Развод је на тој скали добио 73 бода. Међутим, овај скор није реалан зато што не узима у обзир све промене које развод носи са собом. Ако овом скору додамо неколико промена, ...када саберемо све стресоре који су резултат развода, добијамо скор од 258, што је близу скору од 300, који означава тотални колапс (Ayalon, Flasher, 1993 према: Батић, 2010). Осим ових промена, развод подразумева промену структуре породице што захтева њено редефинисање и трансформацију, која често зна да буде и болна и стресна” (Батић, 2010:22).

Развод утиче на многе нивое функционисања и понашања и поставља нове захтеве на сваком од њих. Промене на овим нивоима функционисања изазивају различите тешкоће, тако што сваки може да изазове кризу. Промене се, како Батић наводи, одвијају на “следећим нивоима:

1. законском нивоу: ради се о престанку брака као законске форме
2. економском нивоу: долази до поделе заједничке економије на два независна дела, укључујући бројна питања као што су: алиментација, финансијска подршка деце и сл.
3. физичком нивоу: породица се дели на два различита дела, а у неким случајевима долази до веће географске дистанце;

4. сексуалном нивоу: завршетак физичке и сексуалне блискости између бивших партнера;
5. емоционалном нивоу: после сепарације обично слаби родитељска комуникација и емоционална међусобна подршка; напротив, често је присутно отворено или скривено непријатељство;
6. нивоу улога: губљење улога 'супруге' и 'супруга'; такође и губљење улога повезаних са рођацима брачног партнера (снаја, зет и сл.)
7. социјалном нивоу: прихватање новог статуса 'самца', социјално и законски, и успостављање контаката са другим људима у сличној ситуацији;
8. родитељском нивоу: бивши партнери морају научити да се усмере на потребе детета, односно да одвоје партнерске од родитељских улога. Они морају да се прилагоде и да сарађују као родитељи, због интереса детета/деце, упркос љутњи, непријатељству и отуђености која постоји између њих као партнера.

На сваком од ових нивоа, сваки члан породице се прилагођава на свој начин и са различитим степеном укључености. Стрес који се јавља због развода је резултат искуства губитка и промене" (Батић, 2010:21-22).

4. СМРТ КАО УЗРОК ЈЕДНОРОДИТЕЉСТВА

У прошлости, када је развод брака био реткост и представљао ексклузивитет богатих и моћних, управо удовичке породице су биле најчешћи модел једнородитељских породица.

Удовичке породице настају смрћу једног родитеља када други родитељ остаје са децом. Оне настају и у случају када мушкарац или жена остану без брачног друга без обзира да ли имају или немају потомство, односно, како наводи М. Младеновић " са или без других сродника у домаћинству. Управо ово питање све више скреће пажњу научника и политичара због пораста старачких домаћинстава, као последица дезинтеграције породице и масовних миграција, из које стари људи све чешће излазе када њихова деца заснују своју породицу или када заувек напусте родитељски дом.

После раздвајања »родитељске породице« од породице њихове деце, родитељску групу у почетку сачињавају оба родитеља, а смрћу једног од њих други родитељ остаје потпуно сам. Нажалост, обично жена - која је носилац живота врсте - остаје и умире сама. Према томе, удовиштво као социјални проблем у првом реду је проблем мајке са необезбеђеном децом и проблем старих људи, опет најчешће жена, којима је потребна друштвена заштита” (Младеновић, 1991:303).

Уз развод и раздвајање партнера ”удовиштво је чест облик престанка брачне заједнице те један од облика послебрачног живљења. Иако се може једноставно дефинисати, оно има више различитих аспеката. Удовиштво је статус особе након смрти брачног партнера која није поновно склопила брак. Удовица је жена чији је муж умро, а удовац је мушкарац чија је жена умрла” (Havelka, 1995.; Howarth, 2001. према: Цицак 2010). Многи аутори³ препознају удовиштво као једну од типичних, природних и очекиваних – нормативних промена у процесу старења. За појединца удовиштво је дубоко трауматско искуство (Голднер-Вуков, 1988) и губитак најприснијег односа услед прекида интимне привржености са животним партнером (Bowlby, 1980. према: Цицак 2010). Зато се оно сврстава међу најстресније животне догађаје који нарушавају лични интегритет. Особа удовицом или удовцем постаје тренутно, у тренутку смрти партнера. Истовремено, у социјалном смислу, удовиштво је животна транзиција, развојни процес који се одвија као прелаз у ново животно раздобље и улоге. Траје све до склапања нове брачне заједнице или смрти особе, а укључује различите начине суочавања и прилагођавања новим животним околностима (Арамбашић, 2008).

4.1. Смрт као губитак и процес туговања

У животном циклусу породице смрт се, посебно ако је изненадна и неочекивана, препознаје као најстреснији догађај у животу породице. ”Туговање је уобичајен, природни процес који следи након губитка. Реч је о процесу током којег морамо помирити оно што знамо ”главом” (*изгубљеног више нема и више ништа и никада неће бити као пре*) и доживљај који имамо у ”души” и срцу (*то је немогуће, страшно, ужасно, болно, бесмислено, неправедно...*). Туговање је нормална реакција на губитак некога ко нам је био близак, кога смо волели и за кога смо били везани”

³ Сох 1988., Despot Lučanin 2003., На и сар. 2006., Лацковић-Гргин и Ћубела Адорић 2006. према: Цицак, 2010

(Арамбашић, 2008: 190).

Туговање као природан процес следи након смрти и различит је за појединца и породицу. У складу са тим у литератури су, како наводи Грозданић (2000) присутне две теорије туговања:

- а) теорије туговања које се усмеравају на појединца и
- б) теорије туговања које се баве породицом.

"Теорије туговања које се усмјеравају на појединца и његово суочавање с губитком туговање описују као циклус који укључује осећања и понашање. Углавном претпостављају да постоје четири основне фазе (McKerny i Price, 1994 према: Грозданић, 2000):

- а) шок и негирање
- б) жудња
- ц) дезорганизација
- д) реорганизација

Теорије туговања које се баве породицом усмеравају се на значење које губитак има за породицу, природу догађаја, доступне ресурсе и стратегије суочавања" (Грозданић, 2000).

Губици се догађају свим људима и није их могуће избећи. Они су универзална појава. У подручју губитака и туговања "нема повлаштених и привилегованих спрам потлачених и угњетаваних" (Арамбашић, 2008:15). Но, без обзира на то, ма колико губици били тешки а туговање болан и дуготрајан процес, људи се углавном без помоћи стручњака успевају "прилагодити чињеници да су доживели губитак и успевају наставити свој живот. Успешан пролазак кроз природан "процес лечења", тј. процес туговања, можемо, с једне стране, захвалити властитим унутрашњим снагама које сви људи поседују, а које губитком само привремено бивају стављене изван функције. С друге стране, у томе јако помаже подршка из тзв. природне социјалне мреже. Реч је о пријатељима, члановима уже и шире породице, познаницима, суседима, колегама с посла, који "природно" ускачу у тешким

временима и на различите начине подупиру тугујуће како би пребродили невољу која их је задесила” (Арамбашић, 2008:22) .

У Србији је према подацима Републичког завода за статистику 2013. године умрло 100. 300⁴ људи и ако се претпостави да су након умрлог остале само четири особе које за њим тугују, то значи да је те године било преко 400 хиљада људи (тачно 401. 200) који тугују само због губитка изазваног смрћу.⁵

Губици су неизбежан део живота, при чему једна од чињеница јесте да је смрт једини губитак који је неповратан, заувек, како наводи Арамбашић (2008:33-34). Губици се могу посматрати на различите начине. Постоје, наиме, у животу губици који се догађају на прелазу с једне на другу развојну степеницу. По Арамбашић (2008), можемо говорити о тзв. ”неопходним” губицима. Наиме, процес одрастања, сазревања и старења садржи сталну промену која укључује исто тако сталне и свакодневне губитке. Они су универзални, природан су део раста и развоја и зато су обично предвидљиви а називају се развојним губицима. Такав губитак би на пример био губитак колеге с посла због одласка у пензију, пријатеља из средње школе приликом одласка на факултет. Насупрот развојним губицима, постоје и губици који могу бити предвидљиви и непредвидљиви. Они нису универзални, не догађају се свим људима а узрок су им различити стресни и трауматски догађаји. То могу бити губици социјалних односа (људи), симболички губици (апстрактне ствари) и материјалне вредности. Многи стресни догађаји узрок су губитака које можемо предвидети и у том случају изостаје изненађење и шок што може олакшати подношење губитка и опоравак од њега. Примери таквих догађаја су ”губитак” једног од родитеља након развода брака, губитак права на дечији додаток због повећања примања, и слично (Арамбашић, 2008:38,39). Са друге стране, губици изазвани стресним и трауматским догађајима могу бити и сасвим неочекивани, а шок који том приликом осећамо може отежати опоравак јер је потребно одређено време да бисмо уопште прихватили чињеницу да се губитак догодио, што је један од предуслова за почетак туговања, тј. процеса прилагођавања на губитак (Арамбашић, 2008:40).

---

⁴ Демографска статистика у Републици Србији, 2013. (2014) Београд: Републички завод за статистику, стр. 76.

⁵ Арамбашић даје такву процену за Хрватску у 2003. години од око 200.000 тугујућих људи

Губитком једне особе (предмета или апстрактне вредности) одједном доживљавамо много губитака. Арамбашић наводи пример како смрт супруга/супруге изазива чак једанаест других губитака:

- сексуални партнер
- заштита од невоља
- пријатељ
- особа од поверења
- особа с којом сам делио/ла одговорност за тешке /важне/" велике" одлуке
- заштитник и особа која пружа осећај сигурности
- особа за забаву
- материјална сигурност
- друштвени статус
- целовит дом (породица)
- други родитељ деце (Арамбашић, 2008: 65).

Осим што један губитак увек значи више губитака, ваља имати на уму и да они каткад узрокују један другога. У вези ове карактеристике губитака, Кук и Оитјенбрунс (према: Арамбашић, 2008: 66) су развили модел тзв. *придодатих губитака*. Они говоре о томе како један губитак често изазива други, овај трећи итд. При том, сваки нови, тако "придодани" губитак јача интензитет ожалостљености. Према споменутиим ауторима, такав секундарни, терцијарни, губитак може бити узрок брачних размирица, а коначно и развода брака, на пример након смрти детета. До тога долази на следећи начин: примарни губитак (смрт детета) може изазвати секундарни губитак (промене у односима брачних партнера), што може узроковати још један, терцијарни губитак (нпр. развод брака). Управо ту појаву поменути аутори називају "придоданим губицима, тј. адитивним фактором ожалостљености због вишеструких и међусобно повезаних губитака" (Арамбашић, 2008: 66). Даље, "Штребе и Шут појаву вишеструких губитака описују на примеру смрти или одласка (брачног) партнера. У том случају, тугујућа особа има јасан примарни губитак партнера као блиске и интимне особе, али исто тако осећа и да је изгубила некога ко је бринуо о плаћању рачуна, куповини карата за биоскоп или позориште, договарању излазака с пријатељима, набавци намирница и кувања итд.. Уз то постоји и губитак идентитета "супруге/супруга" (и

нужност прихватања новог идентитета удовице/удовца)" (Арамбашић, 2008:66).

Може се говорити и о стварним, физичким (лако видљивим) и симболичким губицима⁶. Стварни, физички губици су конкретни, одмах видљиви, а наспрот томе, *симболички губици* су прикривени, невидљиви на први поглед и стога могу отежавати туговање. Физички губици укључују губитке због смрти, губитак дела тела, развод брака, губитак посла и слично, а међу симболичке губитке се убрајају губитак самопоштовања, осећаја сигурности, идентитета, вере у људе, и сл. (Арамбашић, 2008:66).

У социјалној мрежи појединца, породица је препозната као најважнији фактор социјалне подршке својим члановима, те гарант успешног суочавања са стресним догађајима, па тако и с удовиштвом (Цицак, 2010). Смрћу родитеља губимо однос привржености који је по много чему посебан. Реч је о односу привржености који се у правилу темељи на безусловној љубави, бризи, пажњи, и заштити, чега нема ни у једном другом односу. Осим тога, након смрти родитеља, у својој примарној породици човек често мора преузети одговорности и задатке који су некада припадали њима. Смрт родитеља значи и губитак целовите породице. Смрћу родитеља у неким случајевима губимо помоћ коју су нам они пружали око деце, губимо њихову финансијску помоћ, савете у различитим животним ситуацијама и штошта још (Арамбашић, 2008:131-132). Интензитет породичне подршке мења се током удовиштва. Она је обично снажнија првих шест месеци, а с временом се смањује и враћа на стабилан ниво од пре удовиштва (према Цицак, 2010:115)."Старији људи највише желе и очекују примити подршку од брачног партнера. Губитком брачног партнера они се обично за подршку усмеравају на дете а ако дете не постоји или није доступно, повећава се значај најближих крвних сродника као што су унуци, те браћа и сестре (Schaie i Willis, 2001.). Ако изостану интимне везе у ужој или широј породици, значајни чланови социјалне мреже постају особе изван породичног круга – пријатељи и суседи. Коначно, круг подршке завршава с формалном стручном подршком цивилних удружења и друштвених сервиса" (Цицак, 2008:116). Премда породица за удовицу или удовца у правилу представља фактор заштите, постоје и околности у којима породица може имати негативну улогу те бити снажан извор социјалног притиска на удовицу или удовца.

---

⁶ Catherine Sanders 1989./1999. , Miller i Omarzu, 1998 према: Арамбашић, 2008.

4.2. Последице удовиштва

Последице удовиштва су бројне и укључују низ, у правилу негативних, личних и социјалних промена (Schaie; Willis, 2001). Код сваке особе представљају јединствену комбинацију првенствено губитака и тешкоћа чији се утицај на живљење може наставити још дуго након смрти партнера, а често и доживотно (Roberto i Pearson Scott, 1986 према: Цицак, 2010: 112.). Ипак, Зисок и Шухтер (Zisook и Schuchter, 1991. према: Цицак 2010) истичу да је суочавање с удовиштвом најтеже током првих шест месеци након смрти партнера. Разлози томе су емоционално трпљење због губитка, тешкоће усвајања нових улога и вештина те перцепција примљене подршке као мање од очекиване. Током времена од просечно осамнаест месеци код већине удовица и удоваца долази до успешног опоравка те прилагођености на нов стил живљења. У личној перспективи удовиштво за већину старијих особа представља далеко више од емоционалног губитка жене или мужа. Оно обично значи дубоку промену живљења која није слободно изабрана нити жељена, одузимање свакодневне интимности и интеракција, губитак будућности коју су заједнички планирали, близину завршетка живота, а често и губитак идентитета и животног смисла. Код удовице или удовца често се јавља осамљивање, погоршање здравља, посебно депресија и ризик раније смрти, те отежано туговање (према Цицак, 2010:113).

Старије жене којима је супруг умро доживљавају низ економских, друштвених и психолошких тешкоћа. Приход им је обично низак; стопа сиромаштва се удвостручује кад жене пређу из брака у удовиштво. Проблем чини сложенијим чињеница да већина старијих удовица живи сама јер желе избећи непогодности живота са својом децом. Остале последице удовиштва могу бити једнако тешке. Губитак супружника може узроковати друштвену и емоционалну усамљеност, о чему говоре Вајс и Лопата. Смрт супружника уклања извор многих друштвених интеракција особе. Тако удовица (или удовац) може сматрати да је одлазак у биоскоп или ресторан мање пријатан и задовољавајући кад тамо иде сама (према: Schaie; Willis, 2001:199).

Психолошки ефекти удовиштва могу бити крајње болни. Особа често доживљава два стадијума туговања. За време стадијума акутног туговања, удовица или удовац покушава се прилагодити губитку најзначајније особе у свом животу. Овај стадијум

траје нешто краће од године дана. Трпи здравље удовице или удовца. Неки истраживачи тврде да стопа смртности нагло расте⁷, али тај се закључак чини спорним (према: Schaie; Willis, 2001). Уобичајене су усамљеност, тескоба и депресија. У првом месецу туговања често је плакање и сметње спавања. За време другог стадијума туговања, ожалошћена особа поступно поновно гради идентитет као особа без партнера. Ако је здравље особе добро, а финансије солидне, изглед за сретан и задовољавајући живот прилично су добри (према: Schaie; Willis, 2001).

Једна од промена које могу настати као последица удовиштва је промена самоперцепције (Lopata, 1986. према: Schaie; Willis, 2001). Старије, традиционалније, а нарочито мање образоване жене не извештавају о никаквој промени у себи као последица тога што су постале удовице. Међутим, многе образованије удовице извештавају о осећају веће независности. То не значи да оне проматрају свој брак негативно, већ да оне доживљавају позитивну промену у себи након што је прошло раздобље акутног туговања (Schaie; Willis, 2001:200).

Истраживање спроведено 2001. у Хрватској (Поредош, 2001) имало је за циљ да утврди како тече прилагођавање особа старије животне доби на живот без брачног партнера, односно на самачки живот. У истраживању је учествовало 230 испитаника старости изнад 65 година живота у шест градова. Ради се о пригодном узорку. Сви испитаници били су покретни или углавном покретни уз помоћ ортопедског помагала и ментално здрави. Испитаници су били подељени у две групе. Прву групу чиниле су особе које су остале без брачног партнера у времену до пре шест месеци (процес жаловања још траје), а другу особе које су остале без брачног партнера у времену од пре три године и више (процес жаловања би требао бити довршен). Добијени резултати показали су да су се испитаници обе групе тешко прилагодили на самачки живот, односно да процењују своју прилагођеност на живот без брачног партнера лошом и врло лошом. Испитаници су углавном као лош проценили свој апетит, жељу за узимањем хране и квалитет сна. Углавном су напети и узнемирени. Наводе да се са више воље хране у друштву, и сигурније се осећају кад знају да је још неко с њима у кући (па макар и нека домаћа животиња). Нешто више од 75% испитаника обе скупине се не дружи с пријатељима и вршњацима. Испитаници друге групе имају већи круг

---

⁷ Maddison i Viola, 1968.; Parkes, Benjamin i Fitzgerald, 1969 према: Schaie; Sherry, 2001:200

особа с којима се друже, будући да је прошло више времена од смрти партнера, да су се морали привикнути на самачки живот и наставити живети даље. Већину испитаника неко посећује сваки дан или готово сваки дан. Међутим, није занемарљива бројка оних који имају посете неколико пута годишње или само једном годишње (за обе групе испитаника око 10%). Надаље, "дужина живота без партнера не утиче значајно на ниво успешности прилагођавања, јер у обе скупине испитаника процес прилагођавања још траје и неизвесног је исхода" (Поредош, 2001:1).

Не треба изгубити из вида да је "посебно специфичан и неистражен аспект удовиштва који указује на то да смрт партнера може донети удовици или удовцу тренутну или трајну личну или социјалну добробит. Будући да изостанак туговања за брачним партнером спада у друштвено непожељне реакције те изазива осуду породице и социјалног окружења, доживљај удовиштва као позитивне промене најчешће остаје прикривен. Ипак, појединачна искуства показују да удовиштву могу претходити врло различите неугодне околности које погодују ублажавању стресности и тежине губитка. Неке од њих су: низак ниво емоционалне блискости, лош брачни квалитет, насиље у брачном односу или болест партнера која је захтевала дуготрајну и исцрпљујућу негу" (Цицак, 2010:114).

4.3. Удовиштво из полне и родне перспективе

У разматрању удовиштва не треба изгубити из вида полну (биолошку) и родну (друштвену) перспективу на шта скреће пажњу Цицак (2010). Удовиштво је чешће статус особе женског пола, нарочито међу особама старијим од 65 година, из разлога што су жене обично млађе од мужева, живе дуже од мушкараца и ретко склапају нови брак. Удовци су бројчано мања група, трајање њиховог удовиштва је краће јер с удовиштвом расте стопа њихове смртности, а такође, они се често и брзо након смрти супруге поновно ожене (Schaie; Willis, 2001.). Многе унакрсне студије су откриле да је бити удовац, или удовица психолошки теже искуство за мушкарце, него за жене. Међутим, како наводе Гери Ли (Gary R. Lee) и Алфред Демарис (Alfred De Maris), већина лонгитудиналних студија је открила да нема ни разлике у роду, или нешто већег ефекта код жена (Lee; DeMaris, 2007:56). "Иако је род значајан фактор у

објашњавању тежине, квалитета и успешности суочавања с удовиштом, разлике између жена и мушкараца још увек нису примерено истражене. Док једни тврде да смрт партнера теже подносе мушкарци (на пример: Bennett, Smith i Hughes, 2005.; Carr и сар., 2000.; Despot Lučanin, 2003.), други тврде да жене теже подносе удовиштво (Havelka, 1995.; United Nations, 2002.). Трећи, попут Онруста и сар., те ван Гротхеста и сар. нису уочили битне разлике између жена и мушкараца у прилагођавању на удовиштво” (Цицак, 2010:114).

У изражавању потребе те начину примања и пружања подршке, такође постоје разлике између жена и мушкараца. Сјутор и Пилемер (2000., према Арамбашић, 2008: 252-253) наводе како жене након губитака примају више подршке од пријатеља и родбине због четири разлога која су повезана са процесом социјализације. Они наиме, тврде да су мушкарци у поређењу са женама, уопштено мање спремни признати потребу за подршком, мање активни у тражењу подршке и вољни прихватити понуђену подршку, те мање спремни и способни узвратити подршку.

Иако у САД има пуно више удовица него удоваца, Лопата (према: Schaie; Willis, 2001) наводи да се удовци суочавају с неким посебним проблемима. ”Чини се да је ризик душевне болести и смрти већи међу удовцима. Како мушкарци имају размерно више изгледа да буду зависни од својих супруга као главним изворима друштвене потпоре, те као начину одржавања контакта с другима, они ће вероватније патити од изолованости кад супруга умре. Жене, с друге стране, често имају систем друштвене потпоре од чланова породице и пријатељица. Тежи проблеми удоваца могу бити повезани с потребом за поверљивом особом како би одржали психичко здравље. На практичнијем нивоу, старији се удовци могу суочити с додатним проблемима зато што често немају искуства у обављању рутинских кућних послова” (Schaie; Willis, 2001:201).

Истраживање спроведено 2001. у Хрватској на удовцима (Поредош, 2001) показало је да постоје разлике у процени материјалних прилика између мушкараца и жена. Како мушкарци имају виши ступањ образовања, тако су током живота остваривали већа примања, те и надаље имају већа финансијска средства. Жене су најчешће током живота биле домаћице и имале нешто ниже образовање, а тиме и мања примања. Њихове се материјалне прилике након смрти брачног партнера знатно погоршавају, јер остају без значајног прихода. Мушкарци своје здравствено стање процењују нешто бољим у односу на жене. Мушкарци се теже сналазе у условима

самачког живота и њима је прилагођавање на самачки живот много теже и дуготрајније. Многи потискују тугу и повлаче се у себе. Жене, које су кроз живот преузимале и обављале различите породичне и друштвене улоге, лакше прихватају самачки живот. Њима је допуштено да буду тужне и да плачу. Тако макар мало прерађују губитак и настоје га интегрисати у свој живот.

4.4. Удовиштво у Србији - историјска перспектива

Истражујући историјски контекст удовиштва, Лопата (1995. према: Цицак 2010) закључује да је "у различитим културним срединама положај удовице и удовца уобичајено био социјално одређен, а начин старања уско повезан с развојем и одликама друштва и породице. Током људске повести већина друштава била је организована на принципима патријархалног уређења што је условљавало различит однос и бригу традиционалне породице о удовицама и удовцима. Највише записа говори о удовицама које су, у правилу, биле без правне и економске аутономије. Њихов положај у удовиштву био је претежно ограничавајућ, те под утицајем одређене друштвене стигме и предрасуда. Зависио је од више фактора као што су: ранији положај у породици док је муж био жив, околности у којима је муж умро, доб, способност бриге о деци или унуцима, те економски допринос породици. Урбанизација и индустријализација, те развој друштвено организоване бриге значајно су утицали првенствено на положај и улогу удовице. Тек је економска независност ослободила удовицу ризика губитка јединог (мужевог) прихода и сиромаштва, зависности од помоћи шире породице или заједнице, присиле да након смрти мужа живи с одраслом децом или другим сродницима, те својим доприносом породици заслужи њихову подршку. Тиме је удовици омогућено да нађе емоционалног партнера или се поновно уда те слободно организује живот "(Цицак, 2010:110).

Говорећи о приватном животу Срба у Хабзбуршкој монархији, Тимотијевић указује на положај који су имали удовици и удовице од краја 17. до почетка 19. века.

Градска насеља у Војној граници (18 век) су била подељена на слободне војне комунитете и штапска места. При том, становништво комунитета делило се на грађане, контрибуенте, привилегована и заштићена лица. Међу привилегована лица убрајани су свештеници, племићи, официрске удовице и хонорарци, као што су лекари,

магистарски чиновници, пензионисани официри, професори и учитељи (Тимотијевић, 2006: 105-107). Иначе, већина официра остајала је у служби све до смрти, а њихове удовице добијале су отпремнину у висини тромесечне плате што често није било довољно за пристојан живот покојникове породице (Тимотијевић, 2006: 132). "Удовице управника поште и поштанских чиновника добијале су пензију према општем пензијском систему, док су удовице поштара добијале после смрти својих супруга само отпремнину од триста форинти. Државне пензије нису стизале редовно, нити у пуном износу, па су удовице пензионера, ако нису имале породично имање, живеле доста скромно" (Тимотијевић, 2006: 133).

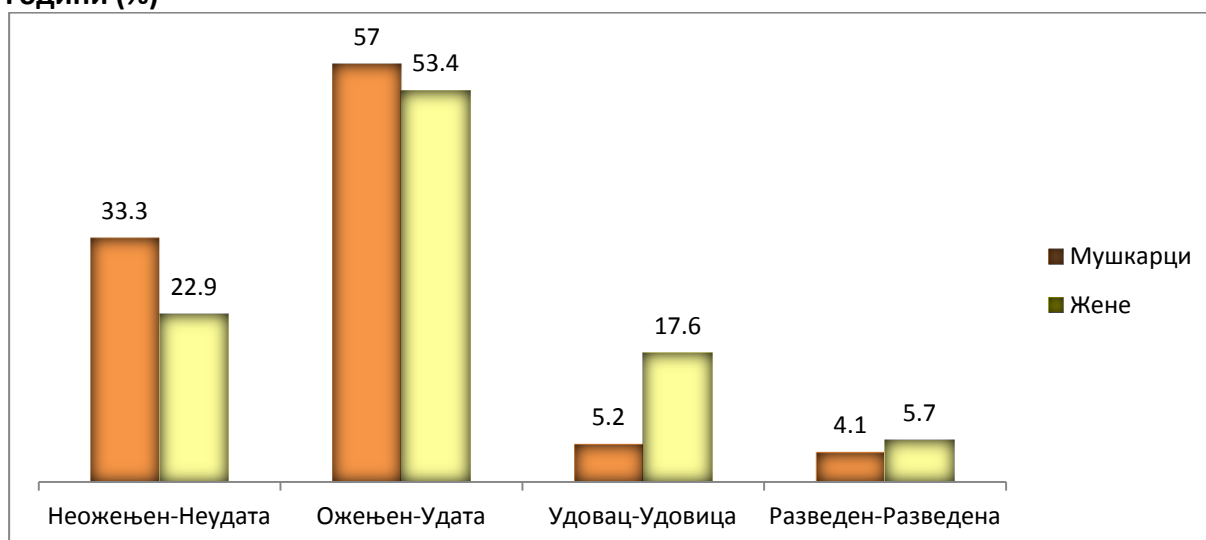
У 18. веку број самаца се повећао, посебно у градској средини. Некима од њих то је био избор животног пута, док је другима самоћа наметнута. Тако нпр. у незавидном положају су били парохијски свештеници након смрти супруге. Њима није био дозвољен други брак, па су они, у случају да су се одлучили за другу женидбу, морали да се распе. Свештеници су, у случају да су им по смрти супруге остала малолетна деца, могли привремено да позову у помоћ сестру, неудату или удовицу, или ближу рођаку (Тимотијевић, 2006: 153). "Жена, за разлику од мушкарца, није у младости имала могућност да изабере самачки живот. Жена се сусреће са самоћом тек у старости, након смрти супруга и одрастања деце. У случају да није била материјално обезбеђена, та самоћа напуштене није жељена нити пријатна. Мноштво остарелих и самотних удовица очекивало је помоћ, а она је стизала једино из фондова црквених општина. У сиромашнијим сеоским срединама ни њих није било" (Тимотијевић, 2006: 161). Говорећи о односима у српским породицама, Тимотијевић наводи да се дешавало да одрасли синови туку родитеље и то чешће мајке него очеве, па је нарочито био тежак положај удовица (Тимотијевић, 2006:424). О незавидном положају удовица бележи и М. Исић: "Уколико је старила, а без битније заштите такође старог мужа, свекрва је била принуђена на попуштање снахи, придржавајући се народне изреке."Кога је молити не треба срдити." У посебно тежак положај доспевала је старица кад је остајала удовица. Без мужа она је морала да буде сасвим покорна, да "нема језик", да ником ништа не замера, да никог не саветује" (Исић, 2008:208). Угоднију старост су имале удовице из имућнијих породица као нпр. тетка Саве Текелије. Удовци и самци, с друге стране, јавно су одржавали везе са служавкама, па су неретко са њима имали и децу (Тимотијевић, 2006: 432-433).

Осим тога, "у градским срединама бројни су примери позног ступања у брак. Разлог томе била је обавеза мушкарца да се прво економски обезбеди, па да се тек потом жени. Било је то између њихове тридесете и четрдесете године, тако да су девојке које су узимали за жене биле много млађе од њих. Та чињеница је, са друге стране, утицала на постојање великог броја удовица у грађанском сталежу. Женидба удоваца била је очекивана у свим сталежима и на њу се није дуго чекало. Стефан Пишчевић се оженио шест месеци после смрти прве супруге, што је сматрано сасвим уобичајеним. Један од основних разлога за овакву журбу био је проблем вођења домаћинства, које је било потпуно у надлежности жене. Удовице из сиромашних породица биле су у тешкој ситуацији и готово редовно се одлучују за поновну удају. Удовице мајстора често би се удавале за калфе својих супруга, понекад одмах по истеку једногодишње жалости" (Тимотијевић, 2006:367-369). Како наводи М. Јовановић-Батут, описујући предратну Србију, "код нас је нупцијалитет највећи, тј. да је у нашем народу највише мушкараца који живе у браку, а најмање без свог венчаног друга. По селима се још и удовци од преко 70 година жене...где-када и по трећи и по четврти пут – да их има ко пазити и дворити" (Јовановић-Батуту, 1930:41). И Сретен Вукосављевић бележи да на нашем селу "нема неударних - сем у крајевима из којих мушка радна снага много емигрира. Уда се и стара удовица - само ако хоће - и девојка са ванбрачним дететом, и ромица. Узрок је у томе што на селу сваки мора да се ожени. Инокосној сеоској кући жена је апсолутно неопходна. Горег несрећника нема од удовца на селу. Ако је богат, још му је теже" (Вукосављевић, 1962:143).

Временом су удовице све више и отвореније узимале учешћа у јавном животу. Прво су то биле удовице из племићких, официрских и грађанских трговачко-занатлијских породица чије појављивање у јавној сфери је везано за вођење и очување породичног имања, а оне иступају у заштиту властитих интереса (Тимотијевић, 2006:395). Сем тога, удовице су, за разлику од удатих жена, имале више прилике и потребе за пријатељством и дружењем. "У круг њихових дружење укључени су и мушкарци, обично рођаци и кумови, који их саветују у вођењу породице и породичне економије. У том кругу мушких пријатеља ретко се појављује брат, јер међу њима владају супарнички односи, посебно они у вези са наследством" (Тимотијевић, 2006:555).

Савремени демографски трендови указују на снажно присутан процес старења становништва. Положај старијих људи, а тиме и положај старијих удовица и удоваца под снажним је утицајем наглих демографских промена и друштвених трендова који прате урбанизацију и модернизацију. Све је дуже очекивано трајање живота, непрекидно расте удео особа старијих од 65 година у укупном броју становника, расте број старијих жена, а размерно расте и број удовица. Према подацима Завода за статистику Републике Србије (2014, *Жене и мушкарци у Републици Србији*) за 2013. годину, очекивано трајање живота износи 78 година за жену и 73 година за мушкарца. Према последњем попису становништва, особе старије од 65 година чине 17,4% укупног становништва.⁸ Међу старијима од 80 година има 63% жена и 37% мушкараца.⁹ Такође, у популацији особа старих 15 и више година има 532.384 (17,6%) удовица и 154.459 (5,2%) удоваца (графикон 4.1). У укупном становништву старом 15 и више година удовци/удовице у 2011. чине 11,64%. Узмемо ли у обзир период од 1948. године, произилази да је тај удео био нешто нижи седамдесетих и осамдесетих година 20. века (око 8%), да би од 2002. опет постепено растао¹⁰ (таб. 3.1. стр.33). Ако се посматра заступљеност удовица и удоваца према старосним категоријама произилази да је 87,4% удоваца и 83,1% удовица старије од 60 година.¹¹

Графикон 4.1. Становништво старо 15 и више година према брачном стању у 2011. Години (%)

Графикон преузет из : Попис становништва (2013), Књига 5, стр.14

⁸ Попис (2012) Књига 2, стр 26-27 и прорачун аутора.

⁹ Попис (2012) Књига 2, стр. 43 и прорачун аутора.

¹⁰ РЗС (2013) Књига 5, стр.13.

¹¹ Попис (2013) Књига 5, стр. 30 и прорачун аутора.

Друштвени положај старих у нашој земљи коју карактерише масовна пауперизација се погоршава, што се показује и кроз повећање самоубистава у популацији старих, па је тако у 2013. години било 421 самоубиство међу мушкарцима старијим од 60 година и 153 самоубистава жена, што значи да је готово три пута више мушкараца извршило самоубиство. Од укупно 1198 лица која су извршила самоубиство у 2013. години, 156 их је било удоваца и 104 удовице.¹²

Иако одавно у правилима геронтолошког друштва у САД стоји много пута и на различитим местима поновљена крилатица *"Није довољно дати године људском животу, потребно је тим годинама дати живот"* (Ливада, 1966 б:1033), иако се на Западу промовише да живот почиње у шездесетој, остаје чињеница да старост једнима представља одмор и уживање, а другима тегобу и патњу. Као што је Ж. Миноа рекао: *"Увек је било боље бити стар и богат него стар и сиромашан"* (Миноа, 1994:391). Стари нису хомогена група па тако, као што наводи Х. Мендрас, ни сиромашна старица смештена у старачки дом јер нема породицу која би се о њој бринула, вероватно нема ништа заједничко са богатом удовицом која је окружена породицом и пријатељима и која може да одржава богат друштвени живот (Мендрас, 2004:141).

5. ВАНБРАЧНО РАЂАЊЕ КАО УЗРОК ЈЕДНОРОДИТЕЉСТВА

5.1. Ванбрачно рађање и *"ничија деца"* у нашем народу и народном веровању¹³

Деца су у традицији нашег народа била изузетно вреднована. Немање деце се сматрало Божијом казном, а најтеже клетве су се односиле управо на немогућност остварења потомства. Па ипак, неразумевање друштвене средине за ванбрачно рођену децу и њихове родитеље је било велико будући да су једнородитељске породице представљале вид нарушавања самих темеља традиционалног схватања брака и породице.

Када се говори о рађању у нашем традиционалном друштву, треба имати у виду чињеницу да је сексуалност била подређена репродукцији, а да је репродукција стајала

---

¹² Демографска статистика, 2013 (2014), стр. 207

¹³ Део текста објављен је у: Новаков (2010)

у најтешњој вези са браком. При томе, веома се водило рачуна да млади не зађу у године, и да ступе у брак "на време", па се тако за женско дете знало говорити да је зрело за удају чим је толико јако да, када се гађа капом не падне од ударца (Ђорђевић, 1930:25). Због велике тежње за децом, од давнина су се вршили разни обичаји и преступања у брак, и у браку, све са циљем како би се остварило потомство, јер је човек тежио да у деци добије помоћ и одмену у раду, да има ко ће му помагати у старости, и најзад, да зна коме ће оставити своју тековину. Но, важније од обичаја који су требали да осигурају плодан брак је, пре свега, што је свако гледао да ожени сина из фамилије која је плодна (Ђорђевић, 1930:12).

За опстанак брака била је изузетно битна репродуктивна способност жене, и то пре свега рађање мушке деце, с обзиром да су управо мушка деца сматрана правим циљем брака. Уопште, када је реч о односу према женама, "традиција се односила веома диференцирано према различитим улогама жене и начину на који су те улоге игране. Тако је однос према жени-мајци скоро у целини позитиван и пун поштовања и привржености, што понекад иде до правог митологизовања њене улоге и њених особина. Наравно, под предпоставком да она ту своју улогу одигра онако како се од ње очекује, по могућству идеално. А то пре свега подразумева да жена у њој не сме да надвлада мајку" (Трипковић, 1989:100).

Како је девичанство било централни елеманат породичне части, част битан породични капитал, а биолошка репродукција везана за брак, на одступања од устаљених норми се гледало најчешће негативно.

То исто патријархално друштво које инкриминише нероткињу, инкриминише и неудату мајку и ванбрачну децу. Неочекивано, и ни близу идеала, било је рађање ван брака зато што га је традиционално схватање брака и породице негодовало с обзиром да породице са једним родитељем, настале на тај начин, представљају далеко "најраширенији вид нарушавања традиционалног обрасца родитељства." (Милић, 2001:190). Ипак, однос средине према родитељима самцима је варирао у зависности да ли је реч о мајкама ванбрачне деце и разведеним мајкама, или, са друге стране, о мајкама удовицама. У начелу, позитивнији став се заузимао према удовицама будући да су оне биле у браку, да нису вољно постале самохране, те су добијале и одређене привилегије (макар и формалне) у друштвеној средини након што би остале без мужа.

Постојала је, дакле хијерархија самохраних мајки, у којој су мајке са ванбрачном децом имале незавидно место, место које им је у народним веровањима приписивало кривицу за већину невоља-од елементарних до личних. Удовице и разведене мајке су имале повољнији положај, ако ни због чега другог, онда барем зато што законитост њихове деце није довођена у питање.

О друштвеном положају "незаконитог" оца, мајке и ванбрачног детета, у нашој литератури нема много података вероватно због тога што је овакве појаве шира заједница строго осуђивала. То су биле особе на које се "показује прстом" јер су њихови односи несвакидашња појава, а њихова бројност је била изузетно мала у читавом низу генерација. У патријархалној заједници незаконит отац, мајка и ванбрачно дете су осуђивани као особе недостојне друштвене пажње, као врста проклетства за целу друштвену заједницу, па су с тога често сурово кажњаване или прогањане, будући да су сматране узрочником од елементарних, до личних недаћа (Влаховић, 1968:1-2).

Како би се одвојило од деце рођене у браку, "ванбрачно дете у народу називају из подсмеха копиле, копилан, копиљан, курвић" (Влаховић, 1968:1). У неким крајевима, ванбрачно дете су називали погрдно и мулан, затим "туђе дете", јер их најчешће дају на одгојење у околна села и плаћају за њих одгојитеље, и "краљева деца" будући да одгојитељица прима за њих плату из државне касе. У Срему, као и у већини јужнословенских крајева, ова деца су најчешће носила презиме своје мајке, ако нису бивала позакоњена. Реч копиле је толико била омражена у народу да није било "чељадета" које се при самом њеном спомену не би намргодило, јер је то сматрано најгаднијом, најсрамотнијом и најгрешнијом ствари на свету. И најтежа псовка је била за човека када му неко каже "копиљане" (Богишић, 1999:326-325).

О ванбрачној мајци и њеном потомству настала су веровања као узрочнику свих друштвених недаћа због чега су их прогонили из друштвене средине, сурово кажњавали, каткад јавно убијали каменовањем (Влаховић, 1968:3), а да би избегла последице осуде и презира своје средине, мајка је често била принуђена да сама свом ванбрачном детету одузме живот.* Колико је чедоморство било присутно сведоче и

---

* Колико је чедоморство ванбрачне деце било распрострањена пракса, сведочи и увођење забране истог у *Васојевићком закону од дванаест тачака* с почетком деветнаестог века - тачка 9, параграф

подаци из статистике Краљевине Србије на основу којих је познат број кривичних поступака вођених против жена које су починиле чедоморство крајем 19. века. Тако се због овог дела на суду нашло 15 жена 1891. године, њих 37 – 1894, а 1895. године 40 жена. Од укупног броја окривљених осуђено их је 40, при чему 4 на робију а 36 на затворску казну (према: Павићевић, 2007:67).

И поред строгих етичких норми, број ванбрачне деце није био занемарљив, и она су се неретко напуштала, остављала ноћу испред цркве, па је тако у Новом Саду између 1780. и 1781. остављено осморо православне деце која су рођена ван брака (према: Тимотијевић, 2006:218).

Поред негодовања према рађању ванбрачне деце, њихове стигматизације, као и стигматизације мајке детета, у нашем народу постоје различита веровања везана за ванбрачно дете која му приписују натприродна својства. Тако су била распрострањена веровања о утицају ванбрачног детета на атмосферске појаве – на изазивање или престанак кише: "Ако копилача удави своје дете, па га "закопа" (сахрани) крај реке, река ће непрестано копати земљу док не ископа дете. Ако је копице закопано, киша ће непрестано падати, биће поплаве све дотле док га вода не избаци на земљину површину. Отуда су копилаче јако омрзнуте у народу" (Станојевић, 1937:69). Говорећи о жртвама уз кишно време и сушу, Сима Тројановић наводи да се у алексиначком округу верује када дуго пада киша да је то услед тога што је нека жена своје ванбрачно дете бацила у реку, па ће киша падати све док се река не разлије преко обала и избаци га на земљу (Тројановић, 1983:191). Вршећи испитивања у Средњем Полимљу и Потарју, П. Влаховић бележи да су ванбрачна деца оба пола морала доживотно да носе минђушу у левом уху. Са друге стране, - "по народној изреци "лепо као копице", која се и данас чује у западној Србији, Црногорско-херцеговачким брдима и Босни, може се закључити да су то здрава и лепа деца, отресита и снажна. Ванбрачној деци се, по народном предању, приписују, ваљда због тога што стоички подносе сурова мучења и патње кроз читав живот, и добре и лоше особине. То су по предању змајевићи, људи са натприродном снагом, храбри ратници, ваљани господари, добри државници, племените и хумане особе спремне да помогну, како би народ рекао "и у вољи и у

(члан) 21:"Ко копице у воду удави, да се под гомилу тури" (Јелић Илија (1929) *Васојевички закон од дванаест точака*. Београд: Српска краљевска академија, стр. 5 и даље).

невољи". На пример, о Милошу Обилићу испеване су наше најлепше народне песме, мада се његово порекло не зна" (Влаховић, 1968:4).

У већини случајева отац ванбрачног детета остајао је непознат¹⁴ а како су наша народна веровања непознатим људима често приписивала изузетна својства, па чак и божанске моћи, то су иста приписивана и ванбрачној деци.

Рођење ванбрачног детета се сматрало изузетном појавом коју друштвена средина није добро прихватала, међутим, нека народна веровања доказују да није увек било тако. Та веровања су ванбрачној деци приписивала особине које су боље од особина друге деце. Тако је у Тимочкој крајини забележено веровање да ће ванбрачно дете, уколико га не уморе одмах по рођењу, бити велики јунак, због чега су се старешине трудиле да такву особу привуку у своје чете. У натприродне моћи ванбрачног детета веровало се и у случају да оно више није у животу. Сматрало се да метак не може да погоди човека који има уза себе ма који део тела ванбрачног детета због чега су се у рат носиле такве амајлије. Веровање у изузетну снагу ванбрачног детета, веровање да је оно непобедиво и да га зрно не бије, прилично је ретко у нашем народу. То веровање такође сведочи да су се некада ванбрачном детету приписивала својства бесмртности коју обични људи немају, па би и у овом случају, ванбрачно дете било нека врста божанства (Зечевић, 1962-1966:120).

Живот и положај ванбрачне мајке, а уз њу и њеног детета, није био ни мало завидан. Најчешће се ванбрачна мајка није могла удати "сем за каквог богаља, удовца или старца, где је више сматрана служавком него брачном другарицом. Каткада је сурово кажњавана и јавно осуђивана. За коју се девојку пронесе глас да живи са момком она од срамоте не сме отићи на чесму за воду, ни на сабор, ни у коло јер се на њу виче као на мечку. У Црној Гори ванбрачне преступнице род је гонио од своје куће, свако их је презирао и није их хтео узети за жену. Такве девојке кажњавала је њихова најближа родбина" (Влаховић, 1968:3). Ни очеви који нису признали своју ванбрачну децу и ступили у брак, нису боље пролазили, с обзиром да би као "наносиоци девојачке срамоте" обично платили животом јер се то сматрало увредом целе фамилије, али, и ако би успели избећи освету, ни њихова срамота у народу није била

---

* Једна од прича о ванбрачном детету непознато-познатог оца и односу средине према њему, је и прича из нашег народа о Сибињанин Јанку коју је забележио Вук Стефановић Караџић (Вук Стефановић Караџић (2003) *Мале приче*. Нови Сад: Матица српска, стр. 75-76).

ништа мања него срамота девојке. Она се није могла више удати, али ни њега обично ниједна девојка није хтела узети за мужа. Поред тога што су ванбрачни родитељи тешко успевали ступити у брак, ни њиховој деци приликом женидбе/удаје сама чињеница да су "незаконита деца" није престајала бити проблем, јер, "добре куће, куће богате и на гласу, никада не допуште "мулону" да се ожени у кући, него се то догађа само у инокоснијем фамилијама које отанчају" (Богишић, 1999: 222,326). Ређи случај је био да се на ванбрачне мајке није гледало са подозрењем и да им ванбрачно материнство није представљало сметњу при склапању брака. У неким нашим крајевима оне су се могле добро удати и биле су "на цени" због саме чињенице што се за њих већ знало да су роткиње (Ђорђевић, 1930:13).

5.2. Ванбрачно рађање у савременом добу

Време када се брак сматрао јединим легитимним оквиром репродукције припада прошлости. У погледу законске регулативе у нашој земљи у вези ванбрачних рађања, "једна од најзначајнијих новина које је увело послератно законодавство био је покушај да се реши дотадашњи дискриминативни статус ванбрачне деце" (Павићевић, 2007:83). Уставом ФНРЈ из 1946. ванбрачна деца су изједначена са брачном, али само у односу на своје родитеље, а не и на остале сроднике.* "Уставом СФРЈ и његовим допунама, 1963. године, положај брачне и ванбрачне деце у потпуности је изједначен, што је значило потпуно укључивање ванбрачне деце у сроднички систем родитеља са свим наследно-имовинским правима и обавезама." (Бабић, 1999 према: Павићевић, 2007:83). Упоредо са либерализацијом закона, број ванбрачних рађања у нашој земљи је растао. У Србији (без покрајина) 1953. године је у укупном броју живорођене деце 6,9% рођено ван брака, 1961. године 10,8%, да би 2004. године удео деце рођене ван брака износио 23%.¹⁵ С обзиром да је само преко статистичких података о ванбрачним рађањима тешко утврдити да ли је реч о рађањима у невенчаним (фактичким) браковима, или о рађањима ван било какве брачне заједнице будући да се у нашој

---

* члан 26 став 5: »Родитељи имају према деци рођеној ван брака исте обавезе и дужности као и према брачној деци« Устав ФНРЈ, Службени лист ФНРЈ, број 10, година II, 1. фебруар 1946, стр. 78.

¹⁵ Тодоровић, Г. (1991) *Репродукција и плодност становништва Србије*. Становништво 3-4, Београд, стр. 72, наведено према: Ристовић, Милан (приредио) (2007), Исто, стр. 84. Подаци о уделу деце рођене изван брака за период 1991-2001 за подручје Централне Србије и АП Војводине могу се видети у: Бобић, 2006: 124.

земљи приликом пописа становништва (све до последњег пописа) није водила евиденција о кохабитацијама за разлику од неких других земаља у којима евиденције постоје, потребно је узети у обзир и податке о броју признатих очинства. Ако се анализирају подаци "који се односе на проценат признатог очинства у периоду 1981-1991, може се запазити да је на нивоу Србије као целине он смањен - са 45,8% на 37,2%" (Благојевић, 1997:19). Међутим, од 2000. године је присутно континуирано повећање процента признања очинства и 2004. године, износи 41,4%. То је, ипак, за више од једне четвртине мање него у 1960. години, када је износио 57,1%. Са великом извесношћу се може претпоставити да су деца коју очеви после рођења нису признали рођена у нестабилним везама и да се о њима искључиво старају њихове мајке (Станковић; Пенев, 2010:6-7). Произилази, дакле, да раст броја ванбрачних рођења у нашој земљи није, међутим, био праћен и порастом броја признатих очинства те сведочи и о повећању броја породица које су једнородитељске од самог свог настанка.

Традиционални редослед догађаја у породичном животу који подразумева удварање, брак, па тек онда рађање деце - више не вреди у многим породицама. Све више неуданих жена рађа децу. Деца имају све више изгледа живети у домаћинству само с мајком (Schaie; Willis, 2001:172). Рођењем детета пре ступања у брак, као и предбрачном трудноћом мењају се планови брачних партнера. Понекад партнери прекидају школовање, мењају животне планове или каријеру. Рођење детета или трудноћа могу убрзати улазак у брак, за који партнери нису спремни, или који чак нису планирали. То се може неповољно одразити на брачне процесе, посебно на стабилност будућег брака. Истраживања урађена у САД-у, Немачкој и скандинавским земљама јасно показују разлику у стабилности између бракова у којима се није родило, нити је зачето дете пре ступања у брак, бракова у којима је жена затруднела пре склапања брака и бракова у којима је дете рођено пре венчања. Према тим истраживањима "најстабилнији су бракови партнера у којима није нити зачето нити рођено дете пре склапања брака, а најмање су стабилни они у којима је дете рођено пре брака" (Чудина-Обрадовић; Обрадовић, 2006:547-548).

Ванбрачна породица, као и брачна, по мишљењу Младеновића, може бити непотпуна и потпуна. Ванбрачно дете у непотпуној породици има углавном "судбину »нежељеног детета«. Њега, по правилу нико не жели: ни родитељи, ни друштво. Зато је потпуно погрешан назив који му се даје, а наиме, да је оно »дете среће«. Ипак, сва

ванбрачна деца немају потпуну исту судбину по рођењу” (Младеновић, 1991:305-306). То је дете које има само “пола домаћег огњишта”- по правилу само мајку (Бакић, 1957:6). У том погледу треба разликовати четири групе ванбрачне деце:

- 1) нахочад (напуштена односно нађена деца) која у основи трајно остају без оба родитеља. Њихова даља судбина зависи да ли су дата на породични смештај, или су усвојена или се налазе у социјалној установи.
- 2) ванбрачна деца која живе са мајком у непотпуној породици и чије очинство није утврђено могу имати повољнији, али и неповољнији положај од нахочади у зависности од социјалног статуса и имовинских могућности мајке.
- 3) ванбрачна деца чије је очинство утврђено, било признањем ванбрачног оца било судском пресудом, када он није добровољно признао да је отац детета.
- 4) ванбрачна деца која накнадно добијају статус брачне деце (позакоњење) (Младеновић, 1991:306).

Међу самохраним мајкама изванредан проценат је и оних које то постају адопцијом, као и методом хетерологне инсеминације (поступак оплодње од стране непознатог донора). Напредком у медицинској науци и применом метода асистираних прокреација (у које спада и сурогат материнство*) отворене су и неке потпуно другачије димензије раздвајања "генетских" и "социјалних" родитеља него што то чини адопција. С обзиром на високе трошкове нових репродуктивних технологија може се рећи да се за овакав начин заснивања једнородитељске породице опредељују претежно економски независне и добро ситуиране жене.

Родитељство “намерно без брачног друга у порасту је посебно међу образованијим и економски боље ситуираним женама” (Капор-Стануловић, 1985:144). Говорећи о вештачкој оплодњи, Младеновић скреће пажњу да су “деца зачета на овај начин, по правилу, жељена и вољена и најчешће доживе срећно детињство. Незгодна страна је што то могу бити породице без оца. Наиме, све је чешћи и упорнији захтев појединих феминисткиња да хоће дете, а да не желе оца детета. Ако жена нема потребу за њим, дете има потребу за оцем, јер оно није ничија играчка и такав захтев је себичан и дубоко неправичан према детету. Зато не би било пожељно прихватити као

---

* Опширније о сурогат материнству и осталим методама асистираних прокреација видети у : Јовић 2005.

масовну праксу - породице без оца. Још теже је, међутим, за дете када дође до сукоба родитеља или до њиховог разилажења и дете сазна да му отац није муж његове мајке. Ради тога се данас у многим правима предлаже, а негде и наређује, да се детету саопшти истина о његовом пореклу чим оно буде у стању да разуме о чему је реч " (Младеновић, 1991:267-268).

И док је за некога бити родитељ пожељно у сваком смислу и у сваком случају, па и по цену да се буде усамљен и сам у вршењу родитељске улоге, другима је материнство више случај и судбина, а не одлука и жеља. Наиме, много чешћи су ипак случајеви **наметнутог ванбрачног материнства** а у овој групи је доста малолетница. У вези са тим забрињава чињеница да се упркос доступности и ефикасности контроле рађања и даље рађају нежељена деца. Иако је контрола рађања стара колико и људска врста (у прилог томе да се контрацепција одувек упражњавала "доказују непрестане осуде које изричу књиге о покајништву" (Аријес; Диби, 2004:195)), ефикасна контрацепција је производ модерног доба, и откривањем пилуле почетком шездесетих година 20. века почиње тзв. секундарна контрацептивна револуција (Рашевић, 2003:24). Захваљујући савременим контрацептивним средствима, доступности и приступачности контроли рађања, као и легализацији абортуса, саме жене сада могу да бирају да ли, када, и са ким желе да роде дете, због чега управо и забрињавају подаци о намерним прекидима трудноће (чија легализација је у нашој земљи регулисана Уставом из 1974. године) и наметнутом родитељству.

Једна од савремених карактеристика сексуалности јесте раздвајање првих сексуалних односа и ступања у брак. "Међу бројним потресима који су задесили савремену породицу, дошло је до прекида везе између сексуалности и прокреације, а затим и између сексуалности и ступања у брак" (Сегалан, 2009: 175). Како наводи Сегаланова, истраживање спроведено 1988. године је показало да се старосна граница ступања у први сексуални однос "спустила у периоду од 1960. до 1980. године. Наиме, крајем шездесетих година 20. века трећина жена су биле девице када су ступиле у брак док је средином осамдесетих година то важило тек за сваку десету жену. Просек година првог сексуалног односа усталио се на око 18. Овакво ослобађање у обичајима помогло је (готово) савршено овладавање контрацепцијом, што је било незамисливо пре само тридесетак година. Између 1921. и 1941. године жене су ступале у први

сексуални однос са, у просеку, 21,3 године, а 1973. са 18 година; код мушкараца, пад је мање изразит, и у току истог периода опада са 18,4 на 17, 2 године. Све до шездесетих година 20. века код жена се први сексуални однос догађао прве брачне ноћи или је барем будући супруг био први и једини партнер, док је код младића војни рок често обележавао почетак сексуалних односа, и то обично са проституткама” (Сегалан, 2009: 151, 174).

За разлику од земаља Запада у којима се бележи пад малолетничких рађања (у Шведској, нпр., са 34 на 14 порођаја на 1000 малолетница), у постсоцијалистичким државама удео малолетничких рађања је значајно порастао. Посебно се истичу државе из састава некадашњег СССР-а, са распоном од 35 до 57 рађања на 1000 тинејџерки у Украјини, док је у осталим деловима региона њихов ниво стабилан или се смањило – нпр. у Мађарској са 50 на 40 живорођења на 1000 малолетница (Бобић, 2006: 130). Подаци истраживача Института за мајку и дете показују да се у Србији сваке године чак 5.800 тинејџерки одлучи за насилан прекид трудноће.¹⁶ Готово исто толико, 5.129 жена од 15 до 19 година старости је, према подацима последњег пописа, родило дете. Забрињавају подаци да је 2324 девојака од 15 до 19 година старости родило дете ван брака у 2013. години и њих 43 старости до 15 година (табела 5.1). Иначе, ако се посматра удео ванбрачних рађања у укупном броју живорођења у нашој земљи, произилази да се тај проценат повећао са 21% у 2002. години на 25,1% у 2013. години¹⁷, тако да је сада свако четврто дете рођено ван законске брачне везе.

---

¹⁶ Ж. Миленковић, "Кад дете роди дете", Глас јавности, субота, 15. април 2000. online издање (<http://arhiva.glas-javnosti.co.yu/arhiva/2000/04/15/srpski/R00041401.shtm>)

¹⁷ Жене и мушкарци у Србији 2008: 21 и Жене и мушкарци у Србији 2014:21 и прорачун аутора.

Табела 5.1. Живорођени према старости и брачном стању мајке, 2002., 2005., 2010 и 2013

Старост мајке	Живорођени							
	2002		2005		2010		2013	
	У браку	Ван брака	У браку	Ван брака	У браку	Ван брака	У браку	Ван брака
Укупно	61 662	16 439	56 127	16053	51935	16369	49103	16451
-15	-	60	-	60	-	59	-	43
15-19	3 068	3 085	2329	2899	1404	2705	1065	2324
20-24	18 371	5 359	15333	5255	10238	4527	8326	4288
25-29	22 318	3 981	20063	3926	18661	4160	16751	4154
30-34	12 678	2 327	13127	2325	14763	2965	15361	3271
35-39	4 187	1 076	4303	1144	5772	1464	6325	1875
40-44	763	300	722	298	835	375	1055	394
45-49	39	23	34	10	64	24	83	35
50+	6	1	8	1	6	2	10	5
Непознато	232	227	208	135	192	88	127	62

Извор: Жене и мушкарци у Србији 2008, 2011, 2014. године

Говорећи о родитељству и ванбрачним трудноћама, Капор-Стануловић напомиње да дете може да буде "израз мазохистичких потреба родитеља, посебно потребе да казни самог себе због сексуалног чина који ствара осећање кривице. Овом хипотезом могле би да се објасне многе ванбрачне трудноће, поготово склоност ка поновљеним ванбрачним трудноћама. Осећање кривице због секса ублажује се испаштањем које проузрокује статус ванбрачне труднице — мајке. Статус ванбрачне мајке изазива даље осећање кривице које води другој и трећој ванбрачној трудноћи. Ванбрачна трудноћа може да има садомазохистички карактер. Девојка жели да казни рођитеља својим „непристојним понашањем“, а истовремено има потребу да сама испашта. Иста ванбрачна трудноћа јој служи у обе сврхе. У данашње доба, кад се све чешће јављају проблеми алијенације, породица, а посебно деца, имају као један од својих задатака да попуне настале празнине. Деца постају и остају смисао живота, она испуњавају празна поподнева, дуге сате без пријатеља и блиске особе, она пружају дубоку људску интеракцију за разлику од површинских и хладних односа што карактеризира већину интерперсоналних контаката модерног човека" (Капор-Стануловић, 1985:40).

Према анкети извршеној у Сједињеним Америчким Државама 1976. године процењује се да је 8,1 милион или 12,0% од укупно 67,8 милиона живорођене деце

код жена старости 15—44 година било нежељено. Ако се ови подаци ”анализирају по расној припадности, онда произлази да су четири петине од све деце код белкиња жељено, а само три четвртине код црнкиња. У упоређењу са подацима из 1973. године број нежељених рађања се нешто слабо иако не статистички значајно, смањило. У 79,9% случајева дете је жељено у време зачећа и још 5,3% је постало жељено после зачећа, у току трудноће, док је 12,0% било нежељено у време зачећа и још 1,6% је постало нежељено после зачећа. Прилично велики проценат деце која су постала жељена тек после зачећа (5,3%) доказује да једно жељено или бар непланирано зачеће не значи аутоматски да ће се родити и нежељено дете” (Капор-Стануловић, 1985:145). Као што се могло и очекивати, пропорционално највећи број нежељених зачећа нађен је код мајки-адолесценткиња, па затим код мајки изнад 40 година старости. Релативно велики број нежељених трудноћа у млађим узрастима код жена ”значи да ће се, ако се од жена узима податак о укупном броју нежељених трудноћа, тај број највише односити на прве ране трудноће у животу жене. Број нежељене деце расте како расте број живорођене деце код сваке поједине жене — што више деце у породици, то више деце која се означавају као нежељена. Ако се узме у обзир ниво образовања, онда се сазнаје да је највећи број жељене деце међу женама са највишом школском спремом. Незапослене мајке имају већи број жељене деце (81,2%) од запослених (77,3%). Мајке које су се само једном удавале имају такође већи број жељене деце (81,5%) од мајки које су се више пута удавале (76,1%). Сви горе изнесени подаци у ствари откривају које категорије жена обично имају највећи број нежељених трудноћа. То су младе мајке, или мајке у годинама; мајке са много деце, са врло ниском школском спремом, мајке без мужева или оне које су се разводиле” (Капор-Стануловић, 1985:146).

Сваком „жељеном“ детету није аутоматски загарантован позитиван и здрав склоп родитељских ставова. ”Примери за нездраве и понекад патолошке (али по правилу патогене) разлоге због којих може да се жели дете јесу следећи: да би се добила новчана накнада нпр. социјална помоћ, или наследство; да би се партнер натерао да склопи брак, да се већ уздрмани брак „спасе“ или учврсти уз помоћ детета; да би се задовољиле јаке потребе за зависношћу једног од родитеља; такмичења са родитељем истог пола у смислу да се том родитељу покаже да и њихово сад већ одрасло дете јесте заиста одрасло и способно да и само буде родитељ. Пошто је мотивација за дететом обично вишеструка, па се дете има из жеље да се задовоље

многе потребе појединца, понеки „нездрави“ разлог и не би требало да је извор велике забринутости. Онда, међутим, кад главни разлог да се има дете спада у групу поменутих непожељних разлога, постоје основе да се забринемо за развој и будућност тог детета” (Капор-Стануловић, 1985: 147).

У свим европским земљама у последњим деценијама забележен је пораст рађања ван брака, али су присутне велике разлике у уделима ванбрачног фертилитета и брзини његовог пораста, као и у томе како рађање деце ван брака утиче на даље брачно понашање родитеља. ”Ове разлике су у знатној мери условљене историјским и културним контекстом, утицајем традиције, преовлађујућим моралним и културним стандардима, различитом фискалном и социјалном политиком. Ниво ванбрачних рађања у великој мери условљен је распрострањеношћу кохабитација. Последњих педесетак година, после "златне ере брака" шездесетих и раних седамдесетих година, пораст кохабитација је присутан у свим земљама, али у различитом степену. У актуелно време, најраширеније су у нордијским земљама и Француској, а Холандија, Белгија, Луксембург, Велика Британија, Немачка и Аустрија спадају међу земље са средњим нивоом распрострањености, док их је у Ирској знатно мање. У земљама Јужне Европе, међутим, кохабитација није распрострањена у толикој мери” (Станковић; Пенев, 2010:3).

Разматрајући заступљеност ванбрачних рађања у земљама Европе, Мендрас бележи да је брзи пораст броја ванбрачне деце од 1970. године најбољи показатељ трансформације брачног живота. У време када се говорило о ”незаконитој” деци она у просеку нису представљала више од 5% све деце. Данас Шведска и Данска имају стопу од око 50% рођења изван брака. У Шведској се објашњење високе стопе ванбрачне деце налази у традиционалним обичајима који већу важност придају веридби него браку. Обичај је, наиме, да се пар венчава тек након рођења првог детета. У Аустрији су ванбрачна деца увек била многобројна што је изгледа због ”дозволе за брак” коју је радник морао добити од свог газде како би се могао венчати. Та дозвола је укинута тек 1921. године а број ванбрачне деце је брзо опао у 20. веку да би се задњих деценија поново повећао (Мендрас, 2004: 96).

У нашој земљи, "фертилне жене млађе од 25 и старије од 40 година знатно више учествују у ванбрачним него у укупним рађањима. Мајка готово сваког другог детета рођеног ван брака млађа је од 25 година. Удео ванбрачних рађања је растући код свих жена без обзира на њихов образовни ниво. Ванбрачна рађања су најчешћа међу женама без школе, а најређа код жена са факултетским образовањем. Према активности, најбројније су незапослене жене и издржаване, које имају и знатно веће уделе ванбрачних рађања него запослене жене. Са етничког аспекта, најчешћа су ванбрачна рађања међу Ромкињама, а удео је стално растући (достигне готово 90%). Удео ванбрачних рађања је мањи у градским него у осталим насељима, а у највећим градовима, укључујући и Београд, је испод просека за Србију" (Пенев; Станковић, 2010б: 1). Почев од раних 1960-их година, па у наредних скоро пуних пет деценија (период који анализирају Пенев и Станковић), највећи удео ванбрачних рађања регистрован је код женског становништва без школске спреме (Пенев; Станковић, 2010б:13). Анализиране карактеристике ванбрачног фертилитета указују како у Србији у 2000-им годинама у грубим цртама изгледа профил жене која је родила ван брака. Наиме, "ради се о релативно млађој жени фертилног узраста (просечна старост је у 2008. години износила 26,3 године), мање образованој особи (са завршеном основном школом или чак без ње), без запослења или са запослењем на лошије плаћеним радним местима, српске националне припадности, али и са великом вероватноћом да припада ромској националној заједници" (Пенев; Станковић, 2010б:17).

6. ДЕМОГРАФСKE И СОЦИЈАЛНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ САМОХРАНИХ РОДИТЕЉА У НАШОЈ ЗЕМЉИ

У Србији према последњем попису становништва има 24,9% једнородитељских породица у укупном броју породица са децом. При томе, међу самохранима је готово четири пута више мајки него очева: једнородитељске породице са децом (којих је у Србији укупно 367 957) са мајком као носиоцем породице чине 79,2% једнородитељских породица, а породице самохраних очева 20,8%.*

Самохрани родитељи су најчешће старости од 30 до 49 и од 50 до 64 година (табела 6.1). Свака приближно трећа самохрана мајка је старости од 30 до 49 година и сваки четврти самохрани отац. Најбројније и мајке и очеви су у старосној категорији од 50 до 64 године.

Табела 6.1. Старосна структура самохраних родитеља у Србији (%)

Старост	Испод 15	15-29	30-49	50-64	65-74	75 и више	Укупно
Мајка	0,01	2,45	31,52	39,48	14,85	11,69	100
Отац	0,01	1,36	24,11	43,11	15,46	15,95	100

прорачун ауторке на основу података Пописа из 2011. год., књига 13. (2014). Београд: РЗС, стр. 44

Када је реч о броју рођене деце, највише је самохраних мајки са једним дететом (73,63%), а у знатно мањем проценту следе их мајке са двоје деце (22,87%). Са троје деце је 2,87% самохраних мајки, а нешто мање од 1% самохраних мајки има по четворо (0,45%), или и више деце (0,17%).¹⁸

Подаци о образовној структури самохраних родитеља из 2002. године (табела 6.2) показују да су и мајке и очеви најзаступљенији у категорији лица са оствареним средњим образовањем, потом са основним, док је најмање мајки са вишим образовањем и очева без школе.

* Прорачун ауторке на основу података Пописа становништва из 2011. год., књига 17: *Породице с децом* - (2014). Београд: РЗС, стр. 21.

¹⁸Подаци Пописа из 2011, књ.17: (2014) Београд: РЗС, стр. 28.

Табела 6. 2. Образовна структура родитеља у једнородитељским породицама

Родитељ	Школска спрема (подаци у %)							
	укупн о	без школе	непотп уно основн о	основн образо вање	средње образо вање	више образ овање	високо образо вање	непо знат о
Мајка са децом	252148	7.75	16.87	21.54	38.03	5.41	8.38	2.01
Отац са децом	73901	2.92	15.84	19.96	40.96	6.52	10.23	3.56

прорачун ауторке на основу података Пописа из 2002. год., књ. 18 (2005). Београд: РЗС, стр. 83.

Као и на нивоу целокупног становништва старог 15 и више година према попису из 2002. године, и међу самохранима је више мушкараца који су високообразовани (10,23%), него жена (8,38%). Приближно сваки шести самохрани отац (16,75%) има више или високо образовање и свака седма самохрана мајка (13,79%). Забрињавајућа је чињеница што је скоро $\frac{1}{4}$ самохраних мајки (24,6%) без школе или са непотпуним основним образовањем, а ако се овоме додају и самохрани са завршеном основном школом, онда произилази да скоро половина (46,2%) самохраних мајки и 38,7% очева има само основно образовање или је чак и без њега. Када се ови подаци о образовању самохраних мајки посматрају према броју деце (прилог таб.р2), произилази да је образовна структура све лошија како се број њихове рођене деце повећава. Тако најбољу образовну структуру имају мајке које су родиле само једно дете. Међу њима је приближно $\frac{1}{5}$ са вишим или високим образовањем, нешто мање од половине (47,7%) са средњим, а најмање са основним, непотпуним основним образовањем или без школе. Док више од половине (52,4%) мајки са двоје деце има завршен виши степен образовања од основног, виши степен од основног образовања има приближно свака четврта мајка са троје деце, тек свака девета са четворо и свака двадесет шеста мајка која има петоро и више деце.¹⁹

Велики проблем самохраних родитеља поред лоше образовне структуре, представља са њим у вези, и запосленост, односно незапосленост. Они чешће прихватају лошије плаћена радна места и обављају додатне послове како би обезбедили егзистенцијални минимум за своју породицу. Уопште, када се говори о

¹⁹ Прорачун ауторке на основу података Пописа становништва, домаћинства и станова у 2002. години, књига 18: *Домаћинства и породице - подацина нивоу Републике* (2005). Београд :Републички завод за статистику, стр. 83.

проблемима са којима се суочавају самохрани родитељи, посебно мајке, као главни се истиче низак животни стандард и улога коју имају у трансгенерацијском преношењу сиромаштва. Истраживања су показала да су у многим земљама самохране мајке сачињавале значајан део сиромашних породица (Chester, 1977; према: Piórkowska-Petrović, 1990:38). Феминизација беде и социјална искљученост су најчешћи термини који се везују уз самохране родитеље а подаци истраживања које је спровео Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду на основу репрезентативног узорка домаћинства Србије из 2003. године, указују да једнородитељска домаћинства показују склоност за ређе дружење или чак потпуну изолованост (Милић, 2004а:327).

У Србији је 40,33% самохраних мајки и 55,16% самохраних очева у категорији активног становништва које обавља занимање (табела 6.3). И очеви и мајке су приближно подједнако заступљени међи активним лицима која не обављају занимање и лицима са личним приходом, док је око четири пута више самохраних мајки међу издржаваним становништвом него самохраних очева. Ако се посматрају само самохрани који обављају одређено занимање, произилази да је највише мајки међу стручним сарадницима и техничарима, упола мање је услужних радница и трговкиња, а на трећем месту стручњака. Самохрани очеви су најчешће занатлије (15,72%), руководиоци машинама и монтери (14,69%), и стручни сарадници и техничари (12,76%).

Табела 6.3. Запосленост мајке/оца у једнородитељским породицама у 2002.

Запосленост	Мајка	Отац
Укупно	252148	73901
1. Активни који обављају занимање	40.33%	55.16%
законодавци, функционери и руководиоци	3,83	5,76%
стручњаци	12,30	7,78
стручни сарадници и техничари	27,58	12,76
службеници	9,42	4,59
услужни радници и трговци	13,36	6,76
радници у пољопривреди рибарству	7,52	17,7
занатлије и сродни радници	2,98	15,72
руководиоци машинама и монтери	6,98	14,69
основна једноставна занимања	12,21	8,97
војна лица	0,89	1,53
непознато	2,91	3,74
2. Активни који не обављају занимање	9.62%	9.55%
3. Лица са личним приходом	37.37%	31.77%
од тога – пензионери	92,11	92,84
4. Издржавана лица	12.68%	3.52%
Укупно 1 - 4	100 %	100 %

прорачун ауторке на основу података Пописа из 2002., књ. 18. (2005). Београд: РЗС, стр. 94-95.

Посматрано према броју деце (табела 6.4), највише активних мајки које обављају занимање је са двоје деце (53,48%), као и очева (67,59%). Мајке које обављају одређено занимање су, независно од броја деце, најзаступљеније међу стручним сарадницима и техничарима, док су самохрани очеви са једним дететом најчешће радници у пољопривреди и рибарству (20,24%), а са двоје, троје и више деце – занатлије и сродни радници. Међу издржаваним лицима највише је мајки са троје и више деце (22,78 %), док је међу очевима у групи издржаваних лица највећи проценат са једним дететом (4,10%).

Табела 6. 4. Активност самохраних родитеља у зависности од броја деце

Активност	Мајка са децом				Отац са децом			
	Укупно	Са једним дететом	Са двоје деце	Са 3 и више	Укупно	Са једним дететом	Са двоје деце	Са 3 и више
Укупно	252148	178556	63533	10059	73901	49090	20074	4737
у процентима								
1.Активни који обављају занимање	40,33	35,69	53,48	39,75	55,16	48,51	67,59	71,40
законодавци, функционери и руководиоци	3,83	3,72	4,11	3,25	5,76	5,48	6,31	5,56
Стручњаци	12,30	12,78	11,97	7,60	7,78	7,65	8,41	6,21
стручни сарадници и техничари	27,58	27,17	29,10	21,09	12,76	12,42	13,66	11,56
Службеници	9,42	9,39	9,70	7,70	4,59	4,51	4,85	4,14
услужни радници и трговци	13,36	13,47	13,28	12,38	6,76	6,49	7,04	7,51
радници у пољопривреди и рибарству	7,52	8,26	5,67	11,51	17,7	20,24	13,83	15,29
занатлије и сродни радници	2,98	2,90	2,99	4,08	15,72	14,92	16,80	16,97
руководиоци машинама и монтери	6,98	6,70	7,19	9,60	14,69	14,18	15,13	16,50
основна једноставна занимања	12,21	11,98	12,02	17,58	8,97	9,18	8,33	10,05
војна лица	0,89	0,82	0,96	1,58	1,53	1,41	1,70	1,66
Непознато	2,91	2,81	3,01	3,63	3,74	3,51	3,94	4,55
2.Активни који не обављају занимање	9,62	9,05	10,64	13,41	9,55	9,19	9,84	12,01
3.Лица са личним приходом	37,37	42,63	24,67	24,07	31,77	38,20	20,14	14,44
пензионери	92,11	93,84	87,47	67,95	92,84	94,37	88,42	76,90
4.Издржавана лица	12,68	12,63	11,21	22,78	3,52	4,10	2,43	2,15
Укупно 1-4	100	100	100	100	100	100	100	100

Прорачун аутора на основу података Попис становништва домаћинстава и станова у 2002. години, књига 18: Домаћинства и породице - подаци на нивоу Републике, Републички завод за статистику, Београд, 2005. стр. 94,95

Подаци пописа становништва дају могућност да се закључи да у Србији четвртина деце живи у једнородитељским породицама, али не пружају могућност да се види да ли су самохране мајке удовице, разведене или никада венчане. С обзиром на чињеницу да је у савременом друштву све већи број једнородитељских породица последица ванбрачних рађања, треба имати у виду да се и у нашој земљи број ванбрачних рађања значајно повећава и то толико да је у односу на период од 1991. године готово дуплиран, из чега произилази да приближно свако четврто дете рађа жена која није венчана (табела 6.5). Удео ванбрачних рођења у Србији се у 2013. години попео на 25,1% укупних рађања.

Табела 6. 5. Удео деце рођене изван брака 1950-2008

Година	Централна Србија	Војводина	Србија
1950	5,6	15,1	8
1960	11,2	14,9	12,2
1970	11,8	11,8	11,9
1980	9,4	9,5	9,4
1990	13,1	12,9	13,1
2000	20,4	21,3	20,7
2008	22,3	24,2	22,8

Подаци преузети из: Станковић; Пенев, 2010:11.

7. ЈЕДНОРОДИТЕЉСКЕ ПОРОДИЦЕ У СВЕТУ И "САМОХРАНЕ МАЈКЕ ПО ИЗБОРУ"

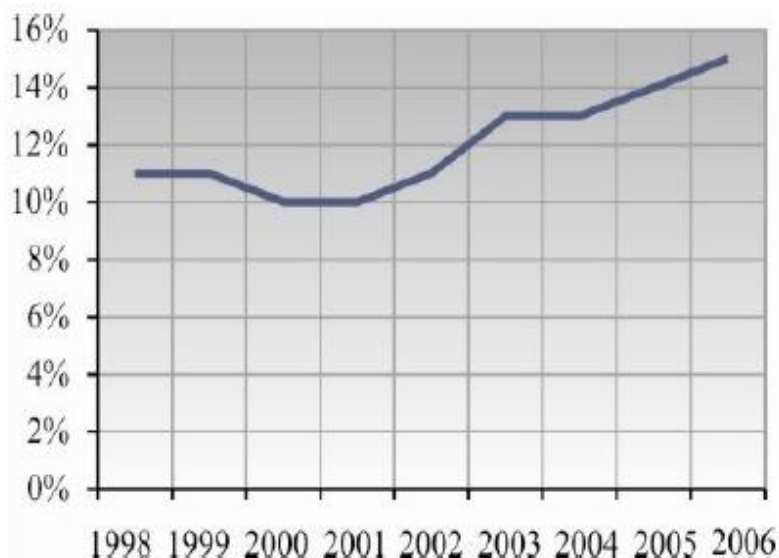
Пораст ванбрачних рађања и стопа диворцијалитета, као и „прекомбинованих породица“ утицали су на промену преовлађујућих породичних домаћинстава у већини региона света. У 1991. години, према подацима Америчког бироа за попис становништва, број деце која су живела са оба биолошка родитеља се смањио на 50,8%. Са друге стране, број деце у САД-у која живе само са једним родитељем се удвостручио између 1970. и 1990. године, а повећан је и удео изванбрачних рађања (са 7% колико је узносио 1970. на 31% у 1990. години) као и удео једнородитељских породица очева са децом (Бобић, 2006:134-135). У Словенији се број породица самохраних очева повећава. Тако су 1981. године породице са самохраним очевима представљале 2,3% свих породица са децом, а 2002. године тај проценат је износио 3,4.²⁰ У Хрватској је удео једнородитељских породица са 11,4% из 1971. године досегао до 15% свих породица у 2001. години (према: Fišer et al, 2006:9).

Иако због све раширенијих нових форми брачног живота (кохабитација) удео ванбрачних рађања не мора нужно упућивати на једнородитељску породицу, несумњиво да се раст броја једнородитељских породица једним делом дугује управо рађањима ван брака. У Шведској и Данској удео ванбрачних живорођења достиже чак 50% (Бобић, 2003:41), у Француској, Холандији и Великој Британији износи 35%, док, са друге стране, у Немачкој, Шпанији и Италији не прелази 15%. Објашњење високе стопе ванбрачне деце у Шведској се, како наводи Хенри Мендрас, „налази у традиционалним обичајима: обичај је да до венчања долази тек након рођења првог детета и да дете присуствује венчању својих родитеља“ (Mendras, 2004:96). И поједине државе Централне и Источне Европе имају висок удео деце рођене изван брака - у Естонији износи 50%, 38% у Бугарској (Бобић, 2006:130), а у Републици Српској удео ванбрачних рађања у укупном броју живорођења је порастао на 15% у 2006. години (графикон 7.1).

---

²⁰ Подаци словеначког завода за статистику: http://www.stat.si/eng/novica_prikazi.aspx?id=800 (приступљено 14.08.2007).

Графикон 7.1. Процент живорођене ванбрачне деце у Републици Српској 1998-2006.*

Према подацима за осам високоразвијених земаља Европе и Америке за 1990/91. годину, највећи удео једнородитељских породица у укупном броју породица са децом до 18 година старости имале су Сједињене Америчке Државе (23,5%), Шведска (22,3%) и Данска (22%), а најмањи Шпанија (8,6%) и Француска (11,9%). Прву позицију по заступљености једнородитељских породица Сједињене Америчке Државе су задржале и у 2007. години (табела 7.1).

Табела 7.1. Удео једнородитељских породица у укупном броју породица са децом до 18 година старости 1990/91.* и 2007. године

Земља	% једнородитељских породица	
	1990	2007
Шпанија	8,6	7,2
Француска	11,9	13,5
Немачка	15,7	15,0
Канада	16,8	22,1
Холандија	18,1	11,1
Данска	22,0	17,9
Шведска	22,3	17,6
САД	23,5	25,8

* графикон преузет из: Жене и мушкарци у Републици Српској, Републички завод за статистику, Република Српска, Бр.4, Бања Лука 2007, стр.15

* подаци за 1990/91 наведени у: Reher, David Sven (1998), стр. 227. Подаци за 2007 наведени према: Doing Better for Families, OECD (2011), стр. 28. Напомена: подаци за 2007. годину за Канаду обухватају децу старости до 15 година.

Подаци добијени на основу интервјуа урађених између 1988. и 1992. године са 379 самохраних мајки у четири града САД-а, показали су да су економске (не)прилике главни проблем са којим се мајке суочавају у току преласка са социјалне помоћи на посао. Испитивања су обухватила самохране мајке из округа Бостон, Чикаго, Чарлстон и Сан Антонио, и то оне које примају социјалну помоћ и оне које имају ниска примања. Запослене мајке често нису имале здравствену заштиту, уз то, оне су имале издатке везане за сам посао који обухватају и трошкове превоза, и суочавале су се са већим дефицитом у буџету. Већина самохраних мајки које су примале социјалну помоћ је изразила жељу да ради, али су сматрале да би им велики проблем представљало чување деце док су оне на послу (Edin; Lein 1997). Са друге стране, управо када је реч о проблему самохраних мајки везаном за чување деце, студије рађене у Шпанији су скренуле пажњу на значајну помоћ „бака сервиса“ и чињеницу да висок проценат самохраних мајки живи са својим мајкама. Истраживачи су потврдили да чак и у оним случајевима где није било заједничког становања, баке су обично живеле у близини и биле су највише ангажоване у помагању око деце (према: Reher, 1998). Помоћ треће генерације се не примењује само у изузетним ситуацијама као што је самохрано родитељство, већ је „структурална карактеристика породичног живота у Шпанији“, и како наводе аутори, „мало је вероватно да је оваква врста породичне солидарности икада била једнако важна у северној Европи или САД-у као што је у медитеранском региону“ (према: Reher, 1998:217).

Пошто су статистички подаци говорили да је осамдесетих година 20. века стопа рађања код самохраних мајки у Америци била двоструко мања код белих мајки него код осталих, мајка тинејџерка (посебно црна) постала је персонификација промискуитета, неодговорног родитељства, пораста стопе делинквенције и сл. (према: Воск, 2000:63). Иначе, у САД-у 1985. године 51% све црначке деце је живело само са мајкама (Хараламбос и Холборн, 2002:505). Када су се одређене јавне личности одлучиле на самохрано родитељство покренута је лавина питања и дискусија у јавности, а једно је било да ли финансијски осигурана жена средњег сталежа која је самохрана мајка треба да буде „убачена у исти лонац осуде као и црна мајка тинејџерка која је типичнија мета друштвене критике“ (Воск, 2000:63). Самохране мајке из средње и више класе су сматрале (сматрају) да су оне другачије, тј. да не треба да

буду поистовећене са осталим самохраним родитељима. „Самохране мајке по избору“ (*Single Mother by Choice*) је организација основана у Њујорку 1981. године са циљем да пружи подршку женама које размишљају о самохраном родитељству, као и онима које су то већ изабрале, да им помогну око деце и да утичу на јавно мњење ради постизања већег разумевања за самохране мајке којима је родитељство без партнера избор а не наметнута ситуација. Са чланицама ове организације Џејн Бок (Jane Bock) је урадила истраживање које се односи на свесну одлуку самих и економски независних жена средњег сталежа да се упусте у самохрано родитељство. Интервјуи су урађени са 26 жена од којих су 16 чланице наведене организације. Све жене су биле белкиње, средње или више класе. Дванаест од 26 интервјуисаних жена су постале мајке усвајањем, 10 инсеминацијом, 4 кроз везу са партнером који је био упознат са њиховом намером да остану у другом стању, 24 је себе идентификовало као хетеросексуалце, 21 је била старија од 35 година када је постала мајка и скоро све су имале завршен колеџ. Оне сматрају да имају права да се определе за самохрано родитељство зато што, како даље наводи Џ. Бок, поседују четири главна атрибута: године, одговорност, емотивну зрелост и финансијску способност, те верују да због свог образовања и економске обезбеђености могу пружити деци здраву породичну средину. Уједно, оне дистанцирају себе од осталих самохраних мајки тако да део њихове борбе за место у легитимацији материнства обухвата делегитимизацију мајки тинејџерки и мајки зависних од социјалне помоћи. „Иако ове мајке тврде да су срећне због своје одлуке и због могућности које су им се отвориле, оне нису борци који за циљ имају рушење модела породице са два родитеља. У неку руку, оне су „невољни ратници“ који, с једне стране наглашавају значај да имају могућности за самохрано родитељство, а са друге стране настављају да маштају о доминантној нормативној породичној структури“ (Bock, 2000:70).

8. ЗА И ПРОТИВ ЈЕДНОРОДИТЕЉСКИХ ПОРОДИЦА

Поглед на двородитељску породицу као једину здраву породичну средину која деци омогућава несметан развој учинило је да су бројни теоретичари алтернативне форме породичног живота третирали као кризу породице и заступали становиште о нужности родитељске дијаде за здрав развој. У многим истраживањима се настојала доказати узрочна веза између непотпуних породица и поремећаја у понашању деце из тих породица - деликвенције, злоупотребе дрога, тинејџерских трудноћа, лошијих образовних постигнућа и сл., чиме се заправо сугерисало да је једнородитељство штетно по психолошки и социјални развој.

Уопште, раније теорије и истраживања су у објашњавању малолетничке девијантности, деликвенције и подложности криминалном понашању нагласак стављале на структуралне варијабле као што су одсуство оца услед развода, напуштања породице, удовиштво, миграције и сл. И представници Чикашке школе дезорганизацију породице су претежно схватили као структуралну дефицијентност породице, при чему се таква структура аутоматски повезивала са понашајном девијантношћу. Савремена истраживања, међутим, на првом месту упиру прстом на "лошу породицу", на процесе у породици, на квалитет социјалне интеракције између чланова породице као на факторе одговорне за деликвенцију младих, а не на породичну структуру (према: Милић, 2001:259-266).

На овом месту су наведена различита становишта о последицама самохраног родитељства на развој деце као и резултати неких од истраживања која су била фокусирана на последице одрастања у једнородитељској породици, на ефекат који живот у непотпуној породици има на образовање, зарађивање и на повезаност самохраног родитељства са криминалом.

8.1 . Против једнородитељске породице

Велики број досадашњих теоријских разматрања и истраживања, као што запажа Видановић (2006), указивао је да традиционална породица заснована на браку биолошких оца и мајке представља најоптималније окружење за развој детета. Најчешће се подвлачи да родитељски пар пружа деци неопходан модел комуникације и модел адекватног разрешавања конфликта, те да та дијада такође, омогућава стварање јединственог родитељског ауторитета који је "мање арбитран за дете него онај који потиче од само једне родитељске фигуре. У истраживањима се наводи да, без обзира на то колико је мајка подржавајућа, у неким областима, као што је емоционална интелигенција, самопоштовање, развој полног идентитета код дечака, отац има незаменљиву улогу" (Видановић, 2006:81).

Последњих деценија, како расте број једнородитељских породица, све се више поставља питање да ли су породице без оца или мајке другачије, те да ли је развој деце у таквим породицама специфичан? Иако је било пуно историјских периода у којима су деца подизана најчешће без оца услед ратова или радних обавеза, статистика нам недвосмислено говори да је данас број оваквих породица у значајном порасту. У складу са тим, већина досадашњих теоријских разматрања и истраживања усмерена је на ефекте које одсуство оца може имати на адекватни развој деце (Видановић; Тодоровић; Хедрих, 2006:82-83).

Резултате истраживања који упућују да деца трпе због живота у породицама са једним родитељем изнели су МекЛанах и Бут (McLanahan и Booth). Те студије показују да таква деца, кад одрасту, често врло слабо зарађују и живе на граници сиромаштва. Сем тога, већа је вероватноћа да ће деца која одрастају у породици само с мајком и "сами постати самохрани родитељи, као и да ће постати малолетни деликвенти или посегнути за дрогом". Међутим, оне и саме истичу да је ово делимично последица ниских прихода породица с једним родитељем, а не директне одсутности другог родитеља (према: Хараламбос; Холборн, 2002:544).

Истраживање рађено у Финској је показало да "деца из непотпуних породица, у поређењу са другом децом, имају више психопатолошких сметњи као што су неуротична испољавања, муцање, поремећаји понашања (Sauvole, 2001). Сматра се да се додатни

ризик јавља код деце која су у периоду од рођења до четрнаесте године живела без оца” (према: Видановић, 2006:87).

Не постоји опште прихваћена теорија којом би се објаснило зашто се чини да су нека деца из породица само с мајком у неповољном положају. Шаи и Вилис наводе да се ”често расправља о три гледишта: расправа о неповољном економском положају, расправа о социјализацији и расправа о суседству. Економско гледиште приписује неповољан положај ниском приходу родитеља; самохране мајке имају мање времена и мање новца да га уложе у своју децу, што делује како на одлике личности детета (нпр. образовно постигнуће), тако и на њихово виђење родитељског домаћинства. На пример, деца из домова самохраних родитеља могу рано напустити школу не само због слабог успеха већ да би зарадили новац за своју породицу или да би бринули за млађу браћу и сестре. Они можда имају мање економских прилика те виде брак и родитељство као начин бега од економских проблема. Расправа о социјализацији тврди да су негативни исходи последица дисфункционалних родитељских вредности и односа родитељ-дете. Заговорници овог гледишта указују на налазе да је предбрачни секс и развод више прихватљив самохраним мајкама те да се оне мање баве школским радом деце. С друге стране, неки истраживачи тврде да те разлике у вредностима и поступцима социјализације нису последица развода, већ су постојали и пре развода или пре него је неудата жена родила дете. Расправа о суседству држи да недостатак друштвене подршке и средстава заједнице доприноси негативним исходима породицама само с мајком. Требало би приметити да ова гледишта нису узајамно искључива, а ови су исходи вероватно резултат неке комбинације ових чинилаца” (Schaie; Wiliis, 2001:168).

Бавећи се разводом брака и последицама које он има по децу, Џули Лин Еванс каже да је ”развод као тешка саобраћајна несрећа и није реално очекивати да било ко из њега изађе као да се ништа није десило. Мушкарци и жене који имају децу а морају да прекину озбиљну дугу везу, биће у шоку. Требаће им помоћ са стране да би стали на своје ноге и повратили равнотежу како би били што бољи родитељи деци која ће такође патити. Развод више није приватна ствар. Када више од четвртине деце живи само са једним родитељем, то је друштвени експеримент који изгледа не иде баш најбоље и свако ко може да помогне треба да изађе из застора уобичајене резервисаности и да пружи руку. Бабе, деде, браћа, сестре, кумови и пријатељи могу учинити неописиво много ако пруже подршку родитељима у кризи” (Џули Лин Еванс,

2010:250). Она наводи да болови у стомаку, главобоље, тикови, мокрење у кревету, учесталост астме и екцема, и низ других физичких проблема могу бити део емоционалног товара који доносе развод и растава, а један од најтежих и често скривених симптома које испољава дете у породици која се растура јесте неспособност да заспи или спава (Џули Лин Еванс, 2010:124,148).

Једно испитивање је показало да су одрасли старији од 50 година известили о већем психичком стресу након развода него млађи људи. Старија је скупина известила да им је било тешко да одлазе сами на таква места као што су ресторани или позориште, те је раздор у њиховом друштвеном животу био већи. Сем тога и њихов лични живот је био више разорен; они су осећали да им је живот био више изван контроле. Уопштено, они су били више несретни и мање оптимистични у погледу будућности. Ови налази могу бити последица већег прихватања извесног друштвеног реда међу средовечним и старијим одраслим људима, те потешкоћа у њиховом прилагођавајну на самачки живот (Chiriboga, 1982 према: Schaie; Willis, 2001:196).

Стрес изазван разводом очито је превелик за неке људе, који оболе од тешких душевних или телесних поремећаја (McLanahan i Booth, 1989; McLanahan i Casper, 1995. према: Schaie; Willis, 2001). Телесне болести, готово свих врста, чешће су међу разведеним и раздвојеним људима него међу онима који су у браку или никад нису били у браку. Претпоставља се да је то последица стреса који може деловати на отпорност тела на болести. Стрес може деловати на душевно здравље а разведени људи имају веће стопе алкохолизма и самоубиства (према: Schaie; Willis, 2001:196).

Студија Ребеке О' Нил (2002) је донела закључке да су самохране мајке: сиромашније, чешће пате од стреса, депресије и других емоционалних и психолошких проблема; склоније су здравственим проблемима; могу имати више проблема у односима са децом. Очеви који не станују са породицом су у опасности да изгубе везу са децом, чешће имају здравствених проблема и чешће се упуштају у ризично понашање. Деца која живе без биолошких очева чешће живе у сиромаштву, склонија су проблемима у школи, носе већи ризик од здравствених проблема, носе већи ризик од физичке, емоционалне или сексуалне злоупотребе, те су склона бежању од куће. Даље, тинејџери који живе без својих биолошких очева склонији су да имају проблема са полним болестима, постану родитељи у тинејџерском узрасту; буду преступници; пропуше; конзумирају алкохол, користе дроге, или буду избачени из школе. Млади

људи који су одрасли без биолошких очева склонији су да: не стекну квалификације; буду незапослени, имају ниска примања, добијају новчану помоћ; буду бескућници; оду у затвор. Они такође имају веће изгледе да пате од дугорочних емоционалних и психичких проблема, да рано уђу у партнерски однос и чешће се разведу или раскину ванбрачну заједницу, те да имају децу ван брака или било које партнерске везе (Лин Еванс, 2010:278,279).

Такође и Ердеш-Кавечан наводи да у скоро свим студијама је истакнуто да развод неповољно утиче на развој понашања детета. "Доказано је такође, да одсуство оца има веома негативне ефекте на психички развој детета. Периш (Parish, 1987) потврђује чињеницу, да одсуство оца изузетно негативно утиче на социјализацију деце, изазива нервозу, ствара лош селф концепт детета и доприноси лошим школским резултатима. За децу која живе у породицама без очева, двадесет пута је већи ризик да ће касније имати проблеме са понашањем; девет пута је већи ризик да ће напустити школу пре матуре и десет пута је већи ризик да касније злоупотребљавају психоактивне супстанце (Schildt, 1994). Лезбо (Lassbo, 1994) сматра да су поједини подаци погрешно интерпретирани, али је пар шведских истраживача (Oberg, Oberg, 1992) кроз интервјуе са децом без очева и интервјуе очева који живе без деце, заправо доказао негативан психолошки ефекат, који се не може занемарити" (према: Ђерђи Ердеш-Кавечан, 2007:107).

Керестеш (2001) је испитивала утицај самохраног материнства на дететове и мајчине процене породичне климе и три димензије мајчиног родитељског понашања (прихватање детета, психолошка контрола, бихевиорална контрола). Узорак се састојао од 795 деце раног адолесцентног узраста (697 из породица с оба родитеља, 98 из породица самохраних мајка) и 553 мајке (од тога 66 самохраних). Подаци су прикупљени током 1998. године у два града у Хрватској (Осијек и Вараждин). Резултати су показали да структура породице нема утицаја на дететову перцепцију мајчиног родитељског понашања и породичне климе. Међутим, у начину на који самохране мајке и мајке из породица с оба родитеља перципирају испитиване породичне процесе утврђене су одређене разлике. Највећа разлика опажена је у мајчиној самоперцепцији контроле дететовог понашања, при чему су самохране мајке известиле о слабијој контроли него мајке из породица с оба родитеља. Слично томе, самохране мајке су и своју психолошку

контролу детета процениле нешто слабијом од мајки из двородитељских породица (Керестеш, 2001:903).

Анђелковић и сарадници (2009) су урадили истраживање чији је циљ био испитати да ли постоје разлике у адаптацији између деце из једнородитељских и деце из потпуних породица. Истраживањем је обухваћено 60 мајки деце узраста од три до пет година из Ђуприје. Половину узорка чиниле су самохране мајке, а другу половину мајке из потпуних породица. Резултати су показали да деца самохраних мајки испољавају више емоционалних проблема. Закључено је, такође, да је у разматрању опште адаптације деце неопходно укључити и њихов пол (Анђелковић; Златановић; Видановић; Стојиљковић, 2009: 81 и даље).

Проблематично понашање неке деце, посебно девојчица, може бити проузроковано склапањем поновног брака самохране мајке. Хетерингтон је утврдио да су девојчице у породицама с очухом или маћехом показивале више непријатељског понашања и мање топлине од кћерки из разведених и потпуних породица. Он претпоставља да су очуси посматрани као уљези и "такмаци". Долазак новог одраслог лика у породицу може бити посебно стресан зато што су девојчице имале изузетно близак однос с мајком и преузеле су више породичних одговорности у домаћинствима самохраних мајки (према: Schaie; Willis, 2001:167-168).

Појму "непотпуне" или "разорене породице" годинама је давано, како примећују Сингер и Тодоровић, претерано значење ради разјашњења криминалног понашања уопште, а посебно криминалитета деце и малолетника. "Пређашња криминолошка испитивања чешће су била усмерена на покушај доказивања готово линеарне каузалне везе између непотпуне породице и криминалитета малолетника. На то су упућивали пре свега подаци о врло високом уделу малолетних делинквената из непотпуних породица у васпитним заводима и казнионицама. Та су испитивања почела већ 1923. године и посебно су изражена у радовима Шава и Мек Каја (Shawa и Mc Kay), који су на узорку од 1675 делинквентних малолетника у поређењу с контролном групом од 7278 неделинквената исте доби и истих предела становања у Чикагу утврдили да 42,5% делинквентних испитаника, а само 36,1% неделинквентних, потиче из непотпуних породица (према: Сингер; Тодоровић, 1989:157).

Француска научница Адет Филипсон (Adette Philippon) анкетирала је 18.376 малолетних делинквената из 25 земаља са 5 континената, те међу њима констатовала "да малолетници из дефицијентних и несређених породица чешће западају у делинквенцију, него малолетници из сређених породица. Што је мана, разврат, или алкохолизам код родитеља, постаје злочин код њихове деце" (према: Шепаровић, 1987:178).

У истраживању које је урађено на узорку делинквентне деце с подручја Хрватске (Бајер, 1970 према: Бајер; Кљајић, 1990) показало се да је "међу децом која су више пута пријављивана за крађе знатно више оне из формално непотпуних породица него међу једнократним извршиоцима крађе, а међу овим последњима опет више него међу једнократним извршиоцима других дела. Установљено је такође да су деца у непотпуним породицама већином живела са својом мајком, а одсутни родитељ се у великој већини случајева није бринуо за породицу. У једном другом истраживању, Тодоровић и др. (1966) нису међутим нашли значајну разлику између мултирецидивиста и једнократних малолетних делинквената у формалној потпуности њихових породица" (према: Бајер; Кљајић, 1990:131).

Ерик Џенсен (Eric Jensen), један од водећих савремених истраживача у области образовања и функционисања мозга, бавећи се односом између академског постигнућа и ниског социо-економског статуса објашњава како хронична изложеност сиромаштву доводи до штетних физичких промена мозга. Он указује на четири основна фактора ризика која штете породицама које живе у сиромаштву. Као први фактор истиче емоционалне и социјалне изазове и указује на то да деца из сиромашних породица у мањем броју случајева остварују присан однос са родитељима, јер су они махом преоптерећени послом. Други фактор јесте присуство акутних и хроничних стресора. Хронични стрес смањује когнитивне капацитете, креативност, мотивацију и социјалне вештине, доводи до научене беспомоћности, веће учесталости депресије и одсуствовања из школе. Трећи фактор који може негативно утицати на академску успешност јесте когнитивно заостајање, до којег долази због тога што родитељи ниског социо-економског статуса мање причају с децом и реченице су им краће, па деца у школи имају проблема са читањем и писањем, пажњом и фокусом. На крају, Џенсен наводи податак да се код сиромашне деце чешће јављају астма, респираторне инфекције, туберкулоз и прекомерна гојазност. Кад се разболе, мања је шанса да буду

подвргнута квалитетном лечењу, па су и последице болести код ове деце теже (према: Симић, 2011:217-218). Налазе Џенсона треба узети у обзир и када се говори о једнородитељским породицама, јер је управо феминизација сиромаштва један од проблема који је пратилац овог модела породица.

Проучавајући ефекат живота у једнородитељским породицама на образовање и зарађивање младих људи, Шејла Фицџералд Крејн (Sheila Fitzgerald Krein) налази да су резултати ранијих студија указивали на директан негативан ефекат живота у једнородитељским породицама на образовна постигнућа и индиректан ефекат на зарађивање. Живот у породици са једним родитељем има негативан утицај на склоност ка образовању младих људи, али само маргиналан на зараду. Резултати до којих је дошла наговештавају да утицај који на образовање има живот у породици са једним родитељем варира у односу на период живота проведен у непотпуној породици, при чему је предшколски узраст најосетљивије доба. Деца која су провела чак и мали период живота у породици са једним родитељем завршила су у просеку ниже школе од оних који су увек живели у потпуној породици. Број младих мушкараца из породица са једним родитељем који нису завршили средњу школу више је него двапут већи од броја оних који су живели у породици са оба родитеља. Но, једно од ограничења ове студије, како сама ауторка наводи, је била прилична младост испитаника (Fitzgerald Krein, 1986:166).

Шаи и Вилис наводе да постоје одређени докази да развод и живот у домаћинству само с мајком негативно утиче на школски успех деце. Осим тога, они наводе да истраживања доследно показују како су адолесценти у породицама само с мајком, и у породицама које су измучене сукобима, склонији починити кривична дела. Друга испитивања показују да адолесценти у домаћинствима само с мајком нешто раније почињу ићи на љубавне састанке и да су полно активнији (Schaie; Willis, 2001:167).

8.2. "Одбрана" једнородитељске породице

Новија истраживања сугеришу да су самохране мајке слободнијих ставова према раду и породичним улогама, као и да су независније, те да се више залажу за равноправност. Сем тога неким је испитивањима утврђено да самохране мајке имају мање строге ставове према предбрачном сексу (Thomton и Cambura, 1987 према: Schaie; Willis, 2001:167). У првој години након развода, мајке су мање доследне у дисциплини и кућним пословима и више су изложене стресу због финансијских брига, посла, родитељских одговорности и својих властитих друштвених и здравствених потреба и тешкоћа. Акок (Асоок) је претпоставио да би те одлике самохраних мајки могле бити повезане с неким позитивним исходима живота у домаћинству самохраног родитеља. "Због слободнијих ставова самохраних мајки или због тога оне можда осећају мањи притисак да прихвате традиционалне полне улоге у одсутности оца, деца у домовима само с мајком склона су показивању више андрогиног понашања. Она такође могу преузети више одговорности, постижући на тај начин већу зрелост и осећај продуктивности; то може бити нарочито тачно за адолесценткиње. Адолесценти такође могу успоставити мање хијерархијске односе са својом мајком и деловати више као особа од поверења или пријатељ" (према: Schaie, Willis 2001:167).

Драгана Батић (2010) је на основу истраживања дошла до налаза да, генерално, адолесценти разведених родитеља нису под већим ризиком у односу на ментално здравље у поређењу са својим вршњацима неразведених родитеља. "Степен неуротичности као и самопоштовање адолесцената не зависе од структуре породице, већ од међусобног родитељског односа и функционалности породице. Највулнерабилнијима су се показали адолесценти из комбинованих породица који имају нешто виши степен неуротичности, страхова и депресивности, као и нешто виши ниво интрапородичног стреса од друге две групе адолесцената" (Батић, 2010:8 и даље).

Да развод родитеља може неко време негативно утицати на дечији развој, али да се ти ефекти с временом губе, напомиње Чаваровић-Габор (2008). Она наводи да је за већину породица с једним родитељем довољна година дана након што су такве постале да прихвате свој нови положај и доживе значајна побољшања у породичном функционисању и животном задовољству. Такође, деца се могу добро прилагодити

новим околностима и боље напредовати од деце у несложним потпуним породицама. Како ће дете реаговати на губитак или одлазак једног родитеља зависи од више чинилаца: од узраста детета, његовог виђења ситуације, пола, количине стреса којем је било изложено до тада и о сигурности и заштити коју му пружају особе које остају с њим (према: Чаваровић-Габор, 2008:73).

Како наводе Амато и Бот “ иако су негативне последице развода брака на дете подоста документоване, постоје докази који говоре о томе да развод може имати и позитивне исходе за децу, зависно од одређених фактора. На пример, ако су деца живела у породици у којој је континуирано био присутан сукоб, онда је за ту децу након развода брака дошло до побољшања у функционирању (Amato; Booth, 2001 према: Чаваровић-Габор, 2008:74). Симонс и сарадници такође налазе да развод брака може имати позитивне последице за дете кад су родитељи у сукобу јер у том случају развод за дете представља бег из неповољног стања, поготово ако је било насиља у породици (према: Чаваровић-Габор, 2008:74).

Већина од 425 разведених мајки које је Гуд (Goode) у другој половини 20. века испитивао у Детроиту изјавила је да су “разводом створени повољни услови за психички и физички развој њихове деце него током нескладног и конфликтима оптерећеног брачног живота. Показало се да је значајно и у којој доби је дете затечено разводом својих родитеља, те да ли му је и колико дуго претходило раздовље брачних сукоба и трзавица” (према: Сингер; Тодоровић, 1989: 158).

Истраживањем које је урађено почетком овог миленијума на узорку од 561 испитаника, ученика средњих школа, са подручја Војводине, утврђено је да су једнородитељске породице високо адаптивне и способне да одговоре на развојне и неразвојне захтеве прилагођавања. “Једнородитељски дом није нужно и негативан како за родитеља, тако и за дете. Често након развода, до чега је заправо дошло због нагомилавања стреса и дисфункционалних односа унутар породице, чланови породице доживљавају психолошки препород, те много боље функционишу и прилагођавају се променама као два одвојена ентитета. Уопштено, деца много успешније одговарају развојним и неразвојним захтевима прилагођавања када имају добар однос са једним родитељем, него када одрастају са оба родитеља где се региструју учестали конфликти и опште незадовољство (Ердеш-Кавечан, 2007:113,114).

И поред тога што резултати бројних истраживања говоре о повећаном ризику

појаве психопатолошких испољавања код деце у непотпуним породицама, Видановић упозорава да "не смемо тврдити да одсуство биолошког родитеља, најчешће оца, само по себи, има пресудан утицај на адекватан развој деце. Дубоки и неразрешени конфликти у породици који се обично настављају и после развода представљају несумњиво један од најважнијих чинилаца. Међутим, истовремено треба имати на уму да неке особе блиске детету (ујак, деда, старији брат, учитељ) могу представљати добар супститут очинске фигуре и помоћи, на пример, дечаку у адекватном формирању полног идентитета. Разумљиво је да ће став према одсутном оцу у многоме зависити и од свесних и несвесних ставова мајке у односу на оца детета и начина како је она доживела сепарацију од брачног партнера. Могућност усаглашавања у погледу родитељства је од изузетног значаја" (Видановић, 2006:94). Један од налаза који је потврђен у бројним истраживањима о непотпуној породици тиче се изражених поремећаја понашања, посебно код адолесцената. И ту треба бити, како Видановић даље наводи, обазрив са закључцима, јер, "има и студија које са правом наглашавају да је само у неким случајевима делинквенција директно повезана са одсуством оца. По тим ауторима, најбитнији чинилац у настанку делинквенције јесте недостатак опште породичне кохезивности и контроле. Наводи се, на пример, да дечаци из непотпуне породице који имају позитиван однос са мајком имају мање изгледа да ће постати делинквенти од дечака у породици са неадекватним оцем" (Видановић, 2006: 94).

Сингер и Тодоровић деле резерве које имају и други аутори према улози која се "олако приписује непотпуној породици у етиологији криминалитета малолетника с обзиром на то да међу делинквентима и неделинквентима већину чине они који су потекли из неразорених, нормалних породица"(Сингер; Тодоровић, 1989:159).

Бајер и Кљајић (1990) се позивају на Рутер и Гилер (Rutter и Giller) који наводе како многа истраживања показују да "размирице у браку и раскид брака представљају ризични фактор за појаву делинквенције, али исто тако и за појаву поремећаја у понашању уопштено. Упозоравају, међутим, како је још већи ризик делинквентног понашања код дечака из формално потпуних али небрижних породица у којима постоје сукоби, него код дечака из формално непотпуних породица"(Бајер; Кљајић, 1990:131).

Говорећи у школском успеху деце из једнородитељских породица, Лин-Еванс каже да "уколико наставници схвате да сва деца која преживљавају процес растурања породице пате и да свако дете пати на другачији начин, моћи ће много да помогну. Уколико родитељи задрже своју моћ и постарају се да им деца одлазе у школу и испуњавају барем најосновније школске, спортске и друштвене захтеве свога узраста, учиниће им добро. Иако су статистике против њих, уз праву подршку и структуру, нема разлога да деца из растављених породица не постигну исте резултате у школи као и деца из породица са оба родитеља" (Лин-Еванс, 2010:171).

Епштајн (Epstein) и Чмилницки (Chmielnicki) налазе да се у једнородитељским породицама насталим разводом брака запажа већи проценат деце са незадовољавајућим школским успехом него у потпуним породицама, као и да сами наставници другачије доживљавају децу из породица са једним родитељем него децу из породица са непоремећеним саставом. Међутим, проценат деце из једнородитељских породица која имају незадовољавајући школски успех је мањи у поређењу са потпуним породицама у којима су сукоби учестали и представљају саставни део свакодневног односа родитеља (према: Piórkowska-Petrović, 1990:47).

Тезу да деца која одрастају само уз једног родитеља углавном лошије пролазе у животу од оних која одрастају уз оба, преиспитује Кешмур (E.E.Cashmore). Он тврди да је за дететов живот често боље решење ако живи само са једним родитељем који се о њему брине, него живот у потпуној породици у којој се један родитељ о њему брине а други не, посебно ако су брачни сукоби интензивни а брак на ивици пропасти. Кешмур сматра да конвенционални породични живот више погодује мушкарцима него женама, и да самохрано родитељство може имати позитивне стране за родитеља, посебно за мајку, јер јој може пружити већу независност. Но ипак, признаје да се многе самохране мајке које су се ослободиле зависности од партнера на крају суочавају са финансијским потешкоћама и постану зависне од државе. Из тог разлога закључује да самохраним родитељима заправо, не недостаје толико партнер колико партнерови приходи (према: Хараламбос; Холборн, 2002:544).

Џули Лин-Еванс (2010) бавећи се последицама развода закључује: "као што неприлагођени тинејџери не потичу нужно из растурених породица, исто тако растурене породице не стварају нужно неприлагођене тинејџере" (Лин-Еванс, 2010:116).

И Катарзина Пјорковска Петровић (Katarzyna Piórkowska-Petrović) наводи да у литератури постоји довољно показатеља да односи између чланова породице (присутност сукоба) и разведених и неразведених брачних другова, "имају већи утицај на психосоцијални развој детета и његово понашање него сам правни положај породица. Емпиријски је доказано да сложенији поремећаји постоје код деце из потпуних породица са израженим и бројним сукобима пре развода, него код деце из непотпуних породица (нпр.због смрти једног родитеља). Испоставило се да се боље понашају и да су психички здравија деца из разведених, него деца из потпуних породица са прикривеним озбиљним сукобима" (Piórkowska-Petrović, 1990:41-42)

8.3. Социјалне импликације стереотипа о самохраним родитељима

Појам стереотип је скован од стране америчког аутора Волтера Липмана (1922) који га дефинише као "*слике у глави* које бивају формиране на основу културних утицаја и свакодневних искустава из окружења у којем живимо" (Ханеш, 2012:60).

Структура породице представља обележје које има потенцијал за стварање стереотипа и етикетирање особа (нпр. невенчана мајка, самохрани отац). То су доказала истраживања на студентима, учитељима, медицинским сестрама и социјалним радницима која су утврдила да је породична структура социјална категорија с обзиром на коју се стварају стереотипи, тј. "поједностављена, претерано генерализована и широко прихваћена веровања, на пример о скупини људи који имају неко заједничко обележје, попут тога да сами брину за децу. Ганонг и сарадници спровели су мета-анализу 26 истраживања стереотипа повезаних с породичном структуром. Установљено је да се, у односу на друге, особе за које се сматрало да долазе из нуклеарне породице (одрасли у браку, деца из двородитељских породица) процењују позитивније него особе за које се сматрало да долазе из других облика породице (одрасли који нису у браку, деца из једнородитељских породица). Темељем литературе осамдесетих година прошлог века, ови аутори тврде да је нуклеарна породица стереотипизирана као функционална и »нормална«, док су сви други породични облици стереотипизирани као дисфункционални. Посебно је слика мајчинства пуно позитивнија у контексту традиционалне нуклеарне породице него у другим контекстима. Стереотип о разведеним мајкама обојен је њиховим

перципираним неуспехом у подручју брачног и породичног живота, док се невенчане мајке сматрају девијантнима” (Ganong i Coleman, 1995. према: Работег-Шарић; Пећник, 2010:6-7).

Подаци истраживања која су спроведена у породицама широм САД (1992-1994) говоре у *прилог томе*, да се у тој земљи региструје веће прихватање самохраних мајки него самохраних очева, као и да су жене више спремне да прихвате самохрано родитељство него мушкарци (Ердеш-Кавечан, 2007:100,101). Базирајући се на 78 интервјуа са послодавцима белцима у Атланти, Ајви Кенели (Ivy Kennelly) открива да неки послодавци имају широко распрострањен стереотип о женској радној снази из црначке популације самохраних мајки. Ови послодавци користе слику самохране мајке да би објаснили зашто мисле да су црнци лоше припремљени за тржиште рада (Kennelly, 1999:168). Показало се да послодавци настоје да размишљају о женама раницама као о мајкама. Као што Натали Соколоф (Natalie Sokoloff) објашњава „једном када се нађу на тржишту рада, све жене се третирају као мајке – бивше, садашње, или потенцијалне“ (према: Kennelly, 1999: 171-172).

И истраживање урађено у Хрватској је показало да су ”самохрани родитељи суочени с предрасудама околине које су посебно изражене према разведеним особама и особама које су родиле изван брака. Оне су често изложене осуђивању, исмевању, потцењивању. Предрасуде према родитељима, посебно жени, доводе и до стигматизације деце. Због свега тога чланови једнородитељских породица се осећају маргинализовано у друштву” (Fišer at al., 2007:18). Резултати овог и других истраживања упућују на то да самохрани родитељи могу наићи на потешкоће у успостављању свог кредибилитета као родитеља које могу извирати из негативних ставова и стереотипа о њима (Работег-Шарић; Пећник, 2010:5).

9. ПРОБЛЕМИ И ИЗАЗОВИ ЈЕДНОРОДИТЕЉСКИХ ПОРОДИЦА

Када се говори о проблемима са којима се суочавају самохрани родитељи, посебно мајке (будући да је у једнородитељским породицама једини родитељ најчешће управо мајка), као главни се истиче низак животни стандард и улога коју имају у трансгенерацијском преношењу сиромаштва, док су се психолошке последице самохраног родитељства често стављане у други план.

Међутим, родитеља који сам испуњава обавезе у породици прате, поред материјалних тешкоћа, и психолошки проблеми, као и проблеми везани за дете, а управо питање психолошких и друштвених последица за децу која одрастају са једним родитељем временом ће постати предмет бројних напада теоретичара на једнородитељске породице.

9.1. Психолошке последице самохраног родитељства

Васпитање деце у непотпуној породици сложеније је и деликатније него у случају потпуне породице. Будући да недостатак мајке или оца нарушава природни састав и стање у породици, многи педагози и психолози такво стање породице оцењују као васпитно непожељно, а као карактеристику самохраног родитеља наводе недоследност у поступању са дететом (Piórkowska-Petrović 105,12,52).

Дезорганизација породичне средине има значајног утицаја и на целокупно *здравствено стање* како одраслих, тако и деце. Многа истраживања су показала, како наводи Катарзина Пјорковска Петровић, да несрећна и непотпуна породица не доводи само до социјалне дезинтеграције личности, већ и до озбиљних сметњи у психичким функцијама личности. Уз то, и сама деца из оваквих породица много чешће оболевају, услед неповољних материјалних, стамбених и других услова у којима се налази непотпуна породица. *Психофизичко стање жена* из непотпуних породица је често подложно променама и временом жене из ових породица све више оболевају. У основи различитих, тзв. психосоматских сметњи као узрок стоје неурозе а неуропсихијатријска испитивања потврђују да је од великог утицаја на добро психофизичко стање човека

складна и уравнотежена атмосфера у кући и то почевши од најранијег детињства. Тако се целокупно здравствено стање мајки, и физичко и психичко, рефлектује и на само дете. Када породица доживи слом, у првој години после развода, која се сматра најтежим раздобљем, како Пјорковска-Петровић даље напомиње, жене испољавају више стрепње, љутње и неспособности за самостално живљење. Разведени, поготово жене, имају више здравствених и емотивних тешкоћа, а нервоза, нерасположење и нетолерантност самохране мајке услед претераног напора и усамљености, штетно утичу на породичну атмосферу и ремете односе између мајке и детета. Додатно оптерећење доносе и тешкоће материјалне природе и отежани услови живљења, а све тешкоће које доживљава разведена мајка дели и њено дете (Piórkowska-Petrović, 39- 40 и 97-100).

Чини се да су самохране мајке у неповољном положају и у смислу психолошког благостања. Оне саопштавају о више брига и мање су задовољне својим животом од удатих мајки или жена без деце и оне чешће користе услуге заштите душевног здравља (McLanahan i Adams, 1987 према: Schaie; Willis, 2001:166). "Није важно како се породица растура нити ко је растура. Уколико жена има децу о којој мора да брине, она ће се, готово неизбежно, понекад осећати кривом, уплашеном, изгубљеном, преоптерећеном, усамљеном и тужном. Тек мали број жена које су у дугој вези родиле децу успе да избегне буру негативних осећања коју доноси развод, или су способне да истрајавају као самохране мајке а да се не осећају ускраћено и исцрпљено. Када се роди беба, сви пријатељи, рођаци и комшије се окупе да прославе долазак новорођенчета и да помогну уморној мајци. Иста таква подршка је потребна и када постане очигледно да се породица распада" (Лин-Еванс, 2010:25). Лин-Еванс бележи да су мајке које остану без дуготрајног брака или везе склоне су да се понашају помало чудно док се не снађу. Усамљеност, неиспаваност и забринутост не могу донети спокојство нити опуштено добро расположење, а женама које пате потребне су велике количине стрпљења и разумевања. Са друге стране, и очевима је исто колико и мајкама потребна помоћ када пролазе кроз тежак процес растављања породице, али другачије врсте. "Мушкарци су углавном практичнији и желе да поправе ствари, док жене радије разматрају могућности и откривају шта осећају пре него што одлуче шта ће учинити. Док жени треба неко ко ће је саслушати и саосећати са њом, мушкарцу су потешки људи са којима ће нешто предузети, који ће му пружити практичну помоћ у кризи о деци и који ће по прећутном договору бити ту за њега у најтежим тренуцима. Очевима тешко пада развод и растава, а

статистички подаци показују колико они пате. Према Цивитасу, институту за проучавање цивилног друштва, разведени мушкарци између двадесет и шездесет година имају од седамдесет до сто одсто већу стопу смртности него ожењени, два пута је већа вероватноћа да ће појачано пити него они који остану у браку, и значајно су склонији коришћењу дроге, вожњи под дејством алкохола и несигурном сексу” (Лин-Еванс, 2010:34).

Стереотипно се сматрало да породице самохраног родитеља негативно утичу на децу. Међутим, ови су налази ублажени новијим испитивањима и приказима литературе који су настојали држати под контролом факторе као што су социоекономски положај, пол детета и улога породичног сукоба. Бројне студије указују на то да дечаци пате од тежих проблема прилагођавања који трају дуже раздобље (Schaie; Willis, 2001:167).

Родитељство у дому са једним родитељем се на много начина разликује од одрастања у дому где су присутна оба родитеља. Основни проблем са којима се сусрећу родитељи самци је организација чувања деце. Чак и у земљама где је добро организована мрежа предшколских установа и у случајевима кад је дете смештено у такве установе у време док родитељи раде, остаје још увек врло много ситуација кад родитељ има и других, ванредних обавеза, што у овом случају представља далеко већи организациони проблем него кад су присутна оба родитеља. Често се чак врло мала деца остављају сама код куће. ”Без обзира на све мере предострожности, и дете и родитељ су жртве оваквог аранжмана, дете услед лишености, а родитељ услед сталне анксиозности и немира, мислећи на дете или децу која су остављена сама код куће. Следећи чест проблем је финансијске природе. Приходи су увек значајно мањи кад привређује један родитељ. Родитељи који су пре били незапослени, траже на брзину било какав посао, чак и онај који је мање плаћен од неког другог посла који би можда могли да добију кад би имали времена да сачекају погодну прилику.²¹ Још драстичнији су случајеви оних породица са једним родитељем у земљама или крајевима где нема установа за збрињавање деце запослених родитеља, па родитељ може да прихвати само посао до пола радног времена или посао плаћен на сат - за онолико времена колико тај родитељ може да остави дете само у кући, или док је оно у школи” (Ердеш-Кавечан, 2007: 102).

---

²¹ Говорећи о томе какве су последице жениног рада по породицу, Енгелс каже: »Женски рад, пре свега, разара породицу јер, када жена проведе дневно 12-13 часова у фабрици, а и муж на истом или неком другом месту, шта онда бива са децом? Она расту дивље као коров...(Младеновић, 1991:307).

Да самохране мајке морају обављати све оне породичне дужности и послове које у традиционалним породицама деле оба родитеља, од осигуравања финансијских средстава до одгоја детета, истакнула је и Хоровиц (Horowitz). Самохраним мајкама у правилу је "теже помирити захтеве који произлазе из различитих животних улога (пре свега родитељске и радне), него мајкама из традиционалних породица. Самохране мајке често су преоптерећене захтевима свакодневног живота и изложене бројним стресорима, због чега им недостаје времена, те физичке и психичке енергије за бављење децом. За разлику од мајки из породица с оба родитеља, немају подршку партнера која може умањити неповољне ефекте свакодневних стресора. Све то може резултирати слабијом контролом детета и емоционалном недоступношћу, односно хладноћом. Резултати неких истраживања показују да су самохране мајке склоније анксиозности и депресивности него мајке из породица с оба родитеља, те да су мајчина анксиозност и депресивност повезане са слабијом контролом детета" (McLoyd и сар., 1994 према: Керестеш, 2001:918, 919).

У породици са два родитеља постоји велика вероватноћа да ће бар један од родитеља увек бити доступан да задовољи физичке и емоционалне потребе деце (Батић, 2010). После развода, у једнородитељској породици се "образац ујајамности и кооперативности оба родитеља замењује једностраном одговорношћу једног родитеља. Вајс (Weis, 1975) разликује три заједничка извора тешкоћа које доживљавају родитељи у једнородитељским породицама: преоптерећеност одговорношћу, преоптерећеност задацима и емоционална преоптерећеност. Од детета у оваквој породици се често очекује да преузме улогу одсутног родитеља, да подржи родитеља са којим живи и да преузме задатке који не одговарају његовом узрасту. Равнотежа система се нарушава тиме што се дете ставља у улогу одраслог: чува млађу браћу или сестре, спава у мајчином кревету, помаже мајци у решавању проблема и доношењу одлука, меша се у њен интимни живот" (Ayalon, Flasher, 1993 према: Батић, 2010:28).

9.2. Пад животног стандарда и сиромаштво

Једнородитељске породице карактерише лошији материјални стандард од породица са оба родитеља, настао као последица поремећеног породичног састава.

Лош материјални стандард посебно погађа жене, будући да скоро целу популацију непотпуних породица одликује феминизација. Многе мајке које су услед развода брака постале самохране, ако нису биле запослене, након развода траже запослење. Оне прихватају и лошије плаћена радна места и додатне послове (услед чега им велики проблем представља усклађивање рада и родитељства) како би успеле обезбедити егзистенцију своје породице. Због ниског стандарда ове породице се често називају "проблем породицама", а самохране мајке се употребљавају као синоним за корисника социјалне помоћи будући да је утврђено да међу овим корисницима значајно расте управо број једнородитељских породица.

Према налазима истраживања у Пољској, за популацију разведених породица карактеристичан је "низак професионални, друштвени и економски положај, који се огледа и у ниским просечним зарадама, у ниском дохотку по једном члану породице, лошим стамбеним условима, пренасељеним становима или у већем броју лица на издржавању. Непотпуна породица са једним дететом је у неповољнијем положају него потпуне породице са двоје деце, и у нешто бољем положају него потпуне породице са троје и више деце чији положај је ипак најнеповољнији" (Piórkowska-Petrović, 1990:37).

У Енглеској такође, статистика показује да су једна од главних тешкоћа непотпуних породица управо материјалне неприлике. Разлике у погледу дохотка постоје и у групи самохраних мајки у корист удовица, а на штету разведених и оних које живе растављено без судског развода. У таквим околностима породице су присиљене да користе бројне видове социјалне помоћи друштва. Истраживања су, на пример, показала да су у Лондону 1974. године самохране мајке сачињавале 1/3 тзв. сиромашних породица (Piórkowska-Petrović, 1990:37-38). У Немачкој је 70% самохраних мајки на линији сиромаштва (Бобић, 2003:59), у Русији их је према анкети из 1996. испод границе сиромаштва било чак 40%²², а у Хрватској једнородитељске породице чине 11,2% од укупних примаоца помоћи за издржавање. Истраживања урађена у Хрватској* показују да су већина самохраних родитеља, с обзиром на материјалне услове, у неповољнијем положају од родитеља у двородитељским породицама. Самохране родитељи ређе имају решено стамбено питање (чешће него што је то случај са двородитељским породицама живе у трогенерацијским домаћинствима, посебно

²² "За" и "О" једнородитељским обитељима (2006:11).

*Подаци за Хрватску наведени су према: Неумрежени-Лица социјалне искључености у Хрватској, УНДП, Загреб, 2006. (Fišer et al., 2006:11)

самохране мајке), имају мања примања по члану породице, чешће доживљавају различите манифестације финансијских потешкоћа, почев од немогућности куповине основних животних потребштина до отказивања разних облика додатних трошкова попут слободних активности детета или летовања. Чак и приступ здравственим услугама за готово половину самохраних родитеља отежавају управо трошкови посете лекару. Резултати су указали и на проблем неостваривања права на издржавање детета - испоставило се да тек сваки трећи растављени родитељ и свака шеста невенчана мајка редовно примају алиментацију од другог родитеља. Исти проблем присутан је и у Србији: према подацима Првог општинског суда у Београду, чак половина од укупног броја разведених супружника избегава да плати алиментацију.²³

Да је једна од најзначајнијих разлика између породица само с мајком или с брачним паром економска ситуација, наводе и МекЛанах и Бут. Отприлике половина самохраних мајки живи испод границе сиромаштва у поређењу с 10% брачних парова с децом (McLanahan i Booth, 1989 према: Schaie; Willis, 2001:165-166). Иако су неке жене биле сиромашне и пре него су постале мајке, већина их постаје сиромашна у време распада брака или рођења деце. "Годину дана након развода, приход породица самохраних мајки износи свега 67% њиховог прихода пре развода. Самохране мајке имају ниже приходе због најмање три разлога: слабије могућности зарађивања мајки, недостатка своте за издржавање детета од оца и малих повластица које пружају програми помоћи. Процењује се да самохране мајке зарађују свега трећину прихода ожењених очева, због нижих плата и мањег броја сати рада. Издржавање детета и алиментација чине свега 10% прихода белих самохраних мајки и мање од 5% прихода црних самохраних мајки. Јавне повластице осигуравају око 15% прихода белих самохраних мајки и 25% прихода црних самохраних мајки" (Schaie, Willis, 2001:166).

Показало се да су породице самохраних мајки и у другим западним друштвима у неповољном економском положају. Наиме, у осам недавно проучених земаља, економски положај породица самохраних мајки био је лошији од положаја двородитељских породица. Међутим, величина разлике мењала се зависно од земље. Скандинавске породице самохраних мајки (Норвешка, Шведска) у просеку имају нето

---

²³В.Недељковић,Блиц,16.01. 2007.online издање (www.blic.co.yu/stara_arhiva/arhiva/2007-01-16/strane/tema.htm)

приходе који износе око 85% прихода породица с два родитеља. У другим проучаваним европским земљама (Енглеска, Француска, Немачка) опсег је био између 65 и 76%. У три не-европске земље (Канада, Аустралија, САД) опсег је био испод 60%. Даље, "самохране мајке у САД биле су млађе од оних у другим земљама, имале су више деце, међу којом су имале најмлађу децу. Ови су чиниоци одговорни за неке од разлика између САД и других земаља зато што ће мајке с малом децом вероватно провести мањи број сати на послу те зато што већи број деце по породици повећава породичне трошкове. Породице самохраних мајки у свим земљама осим САД и Француске примају најмање 20% укупног прихода од јавних повластица; Шведска је имала највиши ниво јавних повластица иако је тамо био највиши постотак запослених самохраних мајки (83%)" (према: Schaie; Willis, 2001:166).

У. Бек је скренуо пажњу да су "жене често само „за једног мушкарца" удаљене од сиромаштва" (Бек, 2001:196). Он навод да су самохране мајке и пензионерке најчешћи клијенти социјалне помоћи. На тај начин су "жене „ослобођене", тј. одсечене од доживотне гаранције економске сигурности коју обезбеђује мушкарац. Статистички документована навала жена на тржиште рада (што ће вероватно распршити све прогнозе о савлађивању незапослености у деведесетим годинама) показује и да су многе жене разумеле ову историјску лекцију и да одатле изводе закључке" (Бек, 2001:196). По његовом мишљењу, две главне теме које су централни „катализатори" конфликта између мушкараца и жена су: *деца и економска сигурност*; "у оба случаја они латентно могу да постоје у браку, али се отворено испољавају у случају развода. Карактеристично је да се при том мења расподела терета и могућности у прелазу са традиционалног модела на модел где двоје зарађује у браку. У случају када муж издржава породицу - шематски гледано - жена после развода остаје са децом и без прихода, а муж, супротно томе, са приходом и без деце. У другом моделу се на први поглед много тога не мења. Жена располаже неким приходом и има децу (сагласно важећој законској пракси). Али овде се неједнакост преокреће у једном важном виду. У оној мери у којој се смањује економска неједнакост између мушкараца и жена - било кроз професионалну делатност жена, било кроз регулативе о алиментацији у закону о разводу или кроз бригу о старости - *очевидно* постају свесни свог *неповољног положаја*, делом природног, делом у законском смислу. Жена *поседује* дете, то непознато биће које се рађа као производ њеног тела, које, као што сви знамо, *њој припада*, биолошки

и законски. Власнички односи између женских јајашца и мушких сперматозоида се диференцирају. Отац у детету увек остаје зависан од мајке и њене воље. Чињеница да се повећава број случајева (нарочито у САД) да очеви *киднапују* децу, која им нису додељена у бракоразводној памици, говоре за себе. Али индивидуализација, која раздваја мушкарце и жене, са друге стране их гура у заједнички живот. Како слабе традиције, расту наде у партнерски однос” (Бек, 2001:198-199).

Као једна од најважнијих последица развода готово се увек наводи управо пад економског стандарда родитеља који након развода живи с децом. Према подацима који долазе из различитих земаља, у већини случајева то су жене (Amato, 2000). Да је то врло озбиљан проблем, нема никакве сумње јер га потврђују многи научни радови и различити статистички извештаји, који јасно показују да развод заиста разара економски стандард једнородитељских породица (према: Чудина-Обрадовић; Обрадовић, 2006:580). О сиромаштву и маргинализацији самохраних мајки у Британији и Аустралији, као и географској дистрибуцији ових породица, говори и Хилари Винчестер (Winchester, 1990).

Работег-Шарић и Пећник напомињу да је економски притисак индикатор стреса којем су родитељи свакодневно изложени услед недостатка финансијских средстава за задовољење потреба породице. Економски притисак повећава вероватност сукоба између родитеља и смањује њихов капацитет за подржавајуће родитељство (Работег-Шарић; Пећник, 2006:963).

Слаб економски приход само је један од напора који доживљавају породице само с мајком. Сем тога, ”долази до прекида и могућег губитка друштвене подршке. Уобичајене су промене места пребивалишта, што резултира потребом прилагођавања на нови стан, ново суседство и нову школу за децу. Једно је испитивање утврдило да се 38% разведених мајки преселило у првој години након развода. Иако нека испитивања извештавају да се количина додира с родбином нужно не смањује с преласком у положај самохране мајке, квалитет пружене подршке не мора увек бити позитиван. (McLanahan i Adams, 1987 према: Schaie; Willis, 2001:166).

Говорећи о проблемима са којима се суочавају породице самохраних мајки, М. Младеновић напомиње да недостатак једног родитеља, представља озбиљну сметњу

за успешно функционисање породичног система и изазива многе проблеме економске, социјалне, правне, психичке и едукативне природе. На економском плану тешкоће настају отуда што само један родитељ доприноси издржавању породице. У области права, породице самохраних мајки изазивају потребу да се уреде многа питања поводом њиховог статуса (при разводу, утврђивању ванбрачног очинства, у случају смрти једног родитеља), као и правне заштите њихових личних и имовинских права и интереса. Са становишта социјалне политике и социјалног права, ове породице често представљају озбиљан социјални проблем и захтевају да им се пружи посебна помоћ и подршка. Такође, нису безначајни ни психички, као ни васпитни проблеми (Младеновић, 1991:307).

Када се говори о проблемима са којима се суочавају једнородитељске породице, и посебно самохране мајке, треба имати у виду и начин настанка оваквог модела породице. Јер, веома је вероватно да готово ништа заједничко (па тако ни проблеме) немају једна богата, високо образована самохрана мајка која није желела да има мужа уз себе, и разведена фабричка радница основног образовања коју је муж напустио.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

10. УЗОРАК, ИНСТРУМЕНТИ И МЕТОД РАДА

Емпиријско истраживање једнородитељских породица је урађено на пригодном узорку од 200 родитеља, очева и мајки који су носиоци једнородитељске породице. Узорак је обухватио различите моделе једнородитељских породица а самим тим је коришћен оригинални прилагођени упитник. Истраживање је урађено у осамнаест насељених места на подручју АП Војводине*, при чему је урађено по 100 научних разговора са родитељима који живе у градовима, и исто толико са родитељима који живе у селима. Основа разговора је садржала 126 питања операционализованих у шест блокова.

У складу са постављеним циљевима истраживања, пажња је обрађена на:

- социо-демографска обележја испитаника,
- економски статус једнородитељских породица, породичну и структуру домаћинства,
- родитељство, међугенерациске одосе,
- социјалне мреже и друштвени живот,
- вредносне оријенатације и перцепцију односа друштвене средине.

Подаци су обрађени у програму SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) и Microsoft Office Excel. Метод рада је подразумевао примену χ^2 теста, коресподентне анализе, мозаик дијаграма, мултиномијалног модела, Крускал – Валисовог и Ман-Витнијевог U теста.

---

* Истраживање је урађено у насељима: Бајша, Банатски Двор, Бечеј, Велики Радинци, Ветерник, Гргуревци, Жабал, Житиште, Маглић, Нови Бечеј, Нови Сад, Петроварадин, Равни Тополовац, Руменка, Сремски Карловци, Футог, Хртковци, Шуљам.

χ^2 тест

Да би се утврдила јачина везе две категоријалне променљиве са r и k модалитета,

примењен је χ^2 тест $\chi^2 = \sum_{i=1}^r \sum_{j=1}^k \frac{(E_{ij} - O_{ij})^2}{O_{ij}}$, где су E_{ij} емпиријске, док су O_{ij} очекиване

фреквенције уколико се претпостави независност променљивих тј. $O_{ij} = Np_{i.p,j}$ и

$p_{.i} = \frac{\sum_{j=1}^k E_{ij}}{N}$, $p_{.j} = \frac{\sum_{i=1}^r E_{ij}}{N}$, $N = \sum_{i=1}^r \sum_{j=1}^k E_{ij}$. Ако је тачна нулта хипотеза о независности

променљивих, χ^2 статистика има χ^2 расподелу са $(r-1) \times (k-1)$ степени слободе.

У случају да је учешће ћелија чија је очекивана фреквенција мања од 5 веће од 20%,

ниво значајности χ^2 - тест статистике је израчунат Монте-Карло методом на основу 10000 симулација.

Величина ефекта χ^2 теста тј. релативна јачина повезаности, може да се одреди на основу коефицијента контингенције (C):

$$C = \sqrt{\frac{\chi^2}{\chi^2 + N}},$$

$$\left[0, \sqrt{\frac{q-1}{q}} \right]$$

Коефицијент контингенције је увек у интервалу $\left[0, \sqrt{\frac{q-1}{q}} \right]$ где је $q = \min\{r, k\}$.

Повезаност је занемарљива слаба уколико је $0 \leq C \leq 0.1$, слаба за $0.1 < C \leq 0.3$,

средња за $0.3 < C \leq 0.5$ и јака ако је $C > 0.5$. (Bagueley, 2012).

Коресподентна анализа

У циљу продубљеније анализе повезаности две категоријалне променљиве, односно редова и колона табеле контингенције, примењена је коресподентна анализа (Greenacre, 2007; Чобановић, К., Соколовска, В., Николић-Ђорић, Е., 2009).

Идеја методе је да се колоне $r \times k$ табеле контингенције посматрају као r тачака у k димензионом простору. Одстојање тачака у k димензионом простору пружа информацију о повезаности редова и колона табеле.

Ако се са $X (x_{ij})$ означи стандардизована матрица контингенције која се добија дељењем елемената матрице контингенције са укупном фреквенцијом, дисперзија тачака које представљају редове и колоне матрице, може да се мери тоталном инерцијом - Λ^2 која се дефинише као пондерисана сума квадрата одстојања појединих тачака од центроида. На основу релације $\chi^2 = N\Lambda^2$, следи да се на основу инерције може извршити разлагање χ^2 статистике. Инерција се назива и средње квадратна контингенција и мери јачину повезаности категоријалних променљивих.

Генерализованом сингуларном декомпозицијом матрице X , израчунавају се својствене вредности матрице $\lambda_i (i = 1, \dots, q)$, где је $q = \min\{r, k\}$. Матрица X може да се представи у простору мање димензије, где се димензија одређује на основу доприноса суме квадрата својствених вредности укупној инерцији

$$\frac{\sum_{i=1}^j \lambda_i^2}{\Lambda^2}, 1 \leq j \leq q.$$

У табели резулата коресподентне анализе су приказане својствене вредности стандардизоване матрице контингенције, квадрати својствених вредности-инерције, укупна инерција, допринос и кумулативни допринос квадрата својствених вредности укупној инерцији. Информација о сличности између редова (колоне) и повезаности категорија редова и колоне је представљена дводимензионалним графикомом.

Мозаик дијаграм

У случају када бар једна категоријална променљива има два модалитета уместо коресподентне анализе је примењен мозаик дијаграм којим се приказују условне вероватноће категорија једне променљиве, фиксирајући категорије друге променљиве (Field, Miles, Field, 2012). Уколико се условне вероватноће разликују, постоји повезаност између категоријалних променљивих. Како делови правоугаоника који представља цео скуп представљају условне вероватноће, неједнакост површина делова указује на постојање зависности.

Мултиномијални модел

Модел мултиномијалне регресије се примењује у случају регресионог модела код кога је зависно променљива категоријална са више од два модалитета, а независно променљиве могу да буду категоријалне и/или нумеричке (Baguley, 2012). Претпостављајући да је k -та категорија референтна, логаритам количника вероватноћа или логит j -те категорије је линеарна комбинација предиктора.

$$\ln \frac{\pi_j}{\pi_k} = \beta_{0,j} + \beta_{1,j}X_j + \dots + \beta_{p,j}X_p \quad (j=1, \dots, k-1)$$

Опште решење k једначина са k непознатих је:

$$\pi_j = \pi_k e^{L_j} \quad (j=1, \dots, k-1) \quad \sum_{i=1}^k \pi_i = 1$$

$$\pi_j = \frac{e^{L_j}}{1 + \sum_{j=1}^{k-1} e^{L_j}}, \quad L_j = \ln \left(\frac{\pi_j}{\pi_1} \right) \quad (j=1, \dots, k-1)$$

$$\pi_k = \frac{1}{1 + \sum_{j=1}^{k-1} e^{L_j}}$$

Заменом оцена максималне веродостојности непознатих параметара $\hat{\beta}_{i,j} (i=0, \dots, p, j=1, \dots, k-1)$ израчунавају се оцене припадности одређеној категорији, $\hat{\pi}_j (j=1, \dots, k)$.

У циљу вредновања модела израчуната је вредност критеријума $-2 \log L$, где је L функција количника веродостојности модела мултиномијалне регресије који не садржи предикторе већ само слободан члан (нултог модела) и коначног потпуног модела који садржи све предикторе. Мање вредности количника веродостојности указују на бољу прилагођеност модела оригиналним подацима. Уколико одабрани предиктори доприносе објашњавању зависно променљиве, вредност критеријума би требало да буде мања код коначног модела у поређењу са моделом који садржи само слободан члан. Претпостављајући нулту хипотезу да утицај променљивих није статистички значајан, $-2 \log L$ има χ^2 расподелу. Уколико је вероватноћа χ^2 вредности $p < 0.05$ претпостављени модел статистички значајно боље предвиђа зависно променљиву у поређењу са нултим моделом, док у случају да је $p < 0.01$, предвиђање је високо статистички значајно поузданије.

У раду су израчунате и приказане вредности Пирсонове статистике и статистике одступања - D (девијансе), којима се утврђује одступање модела од оригиналних

података. Девијанса се дефинише као $D = -2 \log \frac{L(M)}{L(P)}$, где је $L(M)$ функција веродостојности претпостављеног модела, а $L(P)$ функција веродостојности потпуног модела чији је број параметара једнак броју података и потпуно је прилагођена емпиријским подацима.

Расподела обе статистике је заснована на теоријској χ^2 расподели. Уколико вредности ова два теста нису статистички значајне, може да се закључи добра прилагођеност модела оригиналним подацима.

Да би се извршило вредновање модела у раду су представљене три метрике псеудо R^2 , које су развијене да би се добио показатељ сличан коефицијенту детерминације који се примењује у вишеструкој линеарној регресији (Field, Miles, Field, 2012). Ови показатељи су мере јачине ефекта, слично као коефицијент детерминације код вишеструке регресије. Важно је да се нагласи да се вредности псеудо R^2 не могу тумачити као проценат објашњености зависно променљиве независно променљивим. Вредности се тумаче као повећање поузданости предикције у односу на модел који не садржи предикторе.

Сох & Snell псеудо R^2 коефицијент је $R_{C\&S}^2 = 1 - \left(\frac{L(0)}{L(M)} \right)^{2/n}$

где је $L(M)$ функција веродостојности претпостављеног модела, $L(0)$ функција веродостојности модела који не садржи предикторе и n број опсервација. Максимална вредност $R_{C\&S}^2$ коефицијента је $1 - L(0)^{2/n}$ и мања је од 1.

То је разлог што се чешће користи Nagelkerke псеудо R^2 коефицијент

$$R_N^2 = \frac{1 - \left(\frac{L(0)}{L(M)} \right)^{2/n}}{1 - L(0)^{2/n}},$$

чија је максимална вредност 1. Сматра се да је модел добро прилагођен подацима уколико је R_N^2 веће од 0.5.

McFadden-в псеудо R^2 коефицијент је

$$R_{McF}^2 = 1 - \frac{L(M)}{L(0)},$$

Уколико је R_{McF}^2 у интервалу 0.2-0.4 сматра се да је оцењени модел добро прилагођен оригиналним подацима.

Крускал-Валисов тест

Да би се упоредиле средње вредности варијабле мерене на ординалној скали више од два независна узорка, примењен је Крускал Валисов тест. Крускал Валисов тест је непараметарска алтернатива методу једносмерне анализе варијансе, и примењује се у статистичкој анализи одговора мерених на Ликертовој скали, која је специјалан случај ординалне скале. Крускал Валисов Н тест је омнибус тест којим може да се утврди постојање или не постојање статистички значајних разлика средина група. Уколико се утврди да разлике постоје, примењује се „post –hoc” тест којим може да се утврди између којих група постоји разлика. У „post –hoc” анализи се најчешће примењује непараметарски Ман-Витнијев У тест. Уколико су расподеле скорова појединих узорака сличне, тестом се пореде медијане узорака. Ако се расподеле разликују, тестом се утврђује постојање разлике просечних рангова. Претпостављајући да не постоји разлика у расподели група, Крускал Валисова тест статистика има χ^2 - расподелу са $k-1$ степеном слободе, где је k број група које се пореде.

У случају поређења расподела два независна узорка применом Ман-Витнијевог У теста, уколико су величине узорака веће од 20, стандардизована тест статистика има приближно нормалну расподелу (Pallant, 2011).

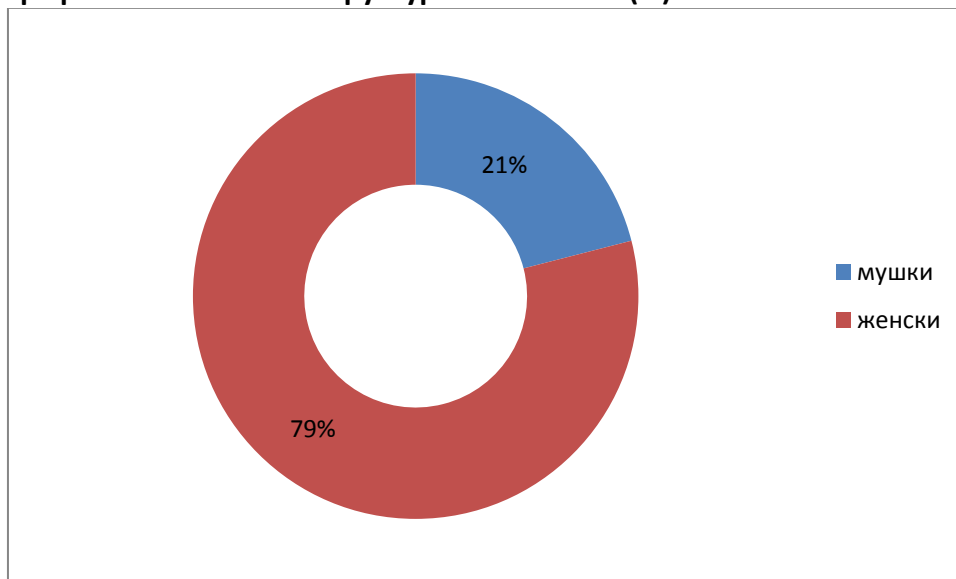
Јачина ефекта Ман-Витнијевог теста се одређује на основу вредности $r = \frac{z}{\sqrt{N}}$, где је z

стандардизована У статистика а N укупан број опсервираних вредности. Слаб ефекат је у случају $|r| = 0.1$, средњи ако је $|r| = 0.3$ и велики за $|r| = 0.5$.

11. СОЦИО-ДЕМОГРАФСКА ОБЕЛЕЖЈА ИСПИТАНИКА

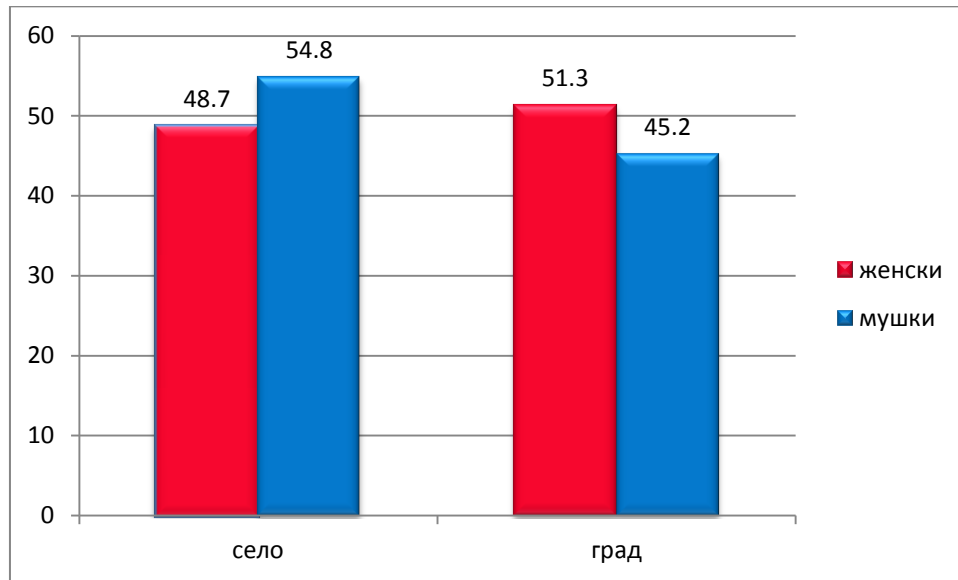
Полна структура испитаника показује да у узорку доминирају мајке којих је 79% (графикон 11.1). Породице са оцем као јединим родитељем су заступљене у 21% случајева. Оваква дистрибуција мајки и очева у узорку се приближно подудара са подацима о заступљености самохраних родитеља према полу, по подацима Пописа становништва из 2002. године који је садржао последње репрезентативне податке о једнородитељским породицама на подручју Србије у време када је рађено наше истраживање.

Графикон 11.1. Полна структура испитаника (%)

Ако се полна структура испитаника посматра према типу насеља произилази да је мушких испитаника више у селу (54,8%) а женских са местом боравка у граду (51,3%) (графикон 11.2). Иначе, узорком је обухваћен идентичан број испитаника који живе у селу (100 испитаника) и граду (100 испитаника).

Графикон 11.2. Полна заступљеност испитаника према типу насеља(%)

Полна структура испитаника према моделу породице има следећу дистрибуцију: код разведених родитеља има 73% мајки и 27% очева, код обудовелих 83,6% мајки и 16,4% очева, код невенчаних 95,2% мајки и 4,8% очева и код растављених 84,6% мајки и 15,4% очева. Оваква дистрибуција сведочи о полној неједначености једнородитељских породица где је највећи дисбаланс међу невенчаним родитељима. Најчешћи узроци неравномерне полне структуре једнородитељских породица, која се показала и у репрезентативном истраживању (Томановић и сарадници, 2014) су већа смртност мушкараца (код обудовелих) и чешће додељивање деце мајкама након развода.

Међу интервјуисаним родитељима највише их је старости од 40 до 44 године, 20,5% (табела 11.1) а потом у старосној категорији од 35 до 39 година. Фертилном контингенту припада 75% интервјуисаних мајки.

Табела 11.1. Старосна структура испитаника

Старост	Мушки	Женски	Укупно
до 24	0	3.0	3.0
25-29	7.1	8.0	8.0
30-34	9.5	8.5	8.5
35-39	16.7	18.0	18.0
40-44	21.4	20.5	20.5
45-49	11.9	17.0	17.0
50-54	19.0	9.5	9.5
55-59	7.1	11.5	11.5
60-64	2.4	3.0	3.0
65 и више	4.8	1.0	1.0
Укупно	100	100	100.0

Фертилни
контигент
75%

Када је реч о образовној структури испитаника, подаци показују да их је највише са завршеном средњом (четворогодишњом и трогодишњом) школом. Ти подаци кореспондирају са подацима о образовној структури становништва на подручју целе Србије према резултатима Пописа. Самохраних очева је око два пута више са завршеном вишом школом него мајки. Међутим, истовремено, они су и чешће заступљени у категорији без школске спреме (4,8%) или само са непотпуном основном (7,1%) и завршеном основном школом (28,6%) (табела 11.2).

Табела 11.2. Образовна структура испитаника (%)

Образовање	Мушки	Женски	Укупно
без школске спреме	4.8	1.3	2.0
непотпуна основна школа	7.1	1.3	2.5
основна школа	28.6	19.0	21.0
средња трогодишња	23.8	24.1	24.0
средња четворогодишња	26.2	41.8	38.5
виша школа	7.1	3.2	4.0
факултет	2.4	9.5	8.0
Укупно	100.0	100.0	100.0

Међу испитаницима који имају завршену средњу трогодишњу школу највише их је са завршеном трговачком (5,5%) и текстилном (5%), са средњом четворогодишњом школом са економском и гимназијом подједнако (6%), а затим са завршеном

грађевинском четворогодишњом школом (5%). Вишу пословну и медицинску школу је завршио подједнак број испитаника (1%), док је међу онима са оствареним факултетским образовањем најзаступљенији економски факултет (2,5%) и учитељски (1,5%).

Када се образовна структура испитаника посматра према типу насеља (табела 11.3) види се да бољу образовну структуру имају испитаници који живе у граду. Тако је два пута више испитаника са завршеном само основном школом међу испитаницима који живе у селу. У сва четири модела једнородитељске породице најчешће завршен степен образовања је средња школа, с тим што је највише међу растављенима (23,1%) и обудовелима (9,1%) са дипломом факултета. У односу на територијалну поделу село-град међу разведенима у граду са дипломом факултета је око пет пута више испитаника него на селу (10,2% у граду и 1,9% на селу). Са друге стране, потпуно другачија ситуација је у погледу разведених испитаника који имају завршену само основну школу: њих је 8,5% у граду и 26,9% у селу. Занимљиво је да је међу обудовелим родитељима више са факултетском дипломом оних који живе у селу (12,1%) него са местом боравка у граду (4,5%). Само један невенчани родитељ који живи у граду има завршен факултет, и ниједан са местом боравка у селу.

Табела 11.3. Образовна структура према типу насеља (%)

Образовање	Град	Село	Укупно
без школске спреме	50	50	100
непотпуна основна школа	60	40	100
основна школа	33,3	66,7	100
средња трогодишња	50	50	100
средња четворогодишња	54,5	45,5	100
виша школа	75	25	100
факултет	56,3	43,7	100
Укупно	50%	50%	100%

Већина испитаника су радници (35%), сваки пети је службеник или техничар а 17% је домаћица (табела 11.4).

Табела 11.4. Социо-економски статус испитаника

Занимање	Процент
радник	35,0
службеник и техничар	20,0
домаћица	17,0
стручњак	10,0
пензионер	9,0
пољопривредник	3,5
занатлија	1,0
директор, руководилац	1,0
предузетник	0,5
студент	0,5
остало	2,5
Укупно	100,0

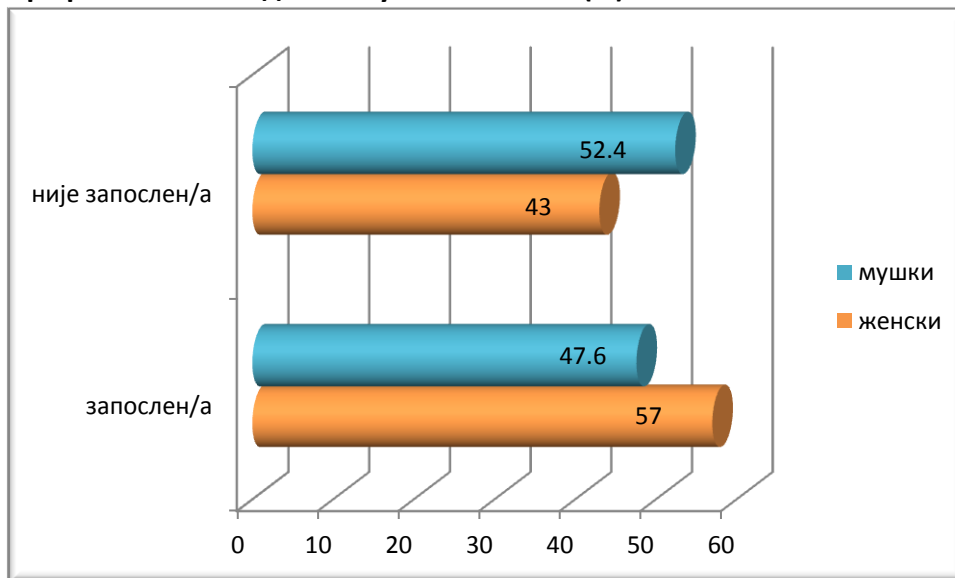
Већина (60%) испитаника није направила просторну покретљивост у односу на место рођења (табела 11.5). При том, знатно више интервјуисаних очева није направило просторну покретљивост у односу на место рођења (71,4%) и нешто изнад половине - 56,3% од укупног броја мајки. Такође, знатно више градског становништва које је обухваћено истраживањем је остало да живи у месту свог рођења него сеоског -72% градског и мање од половине (47%) сеоског становништва. Занимљиво је да је 30% испитаника који живе у селу за претходно место становања имало градско насеље, 23% је живело у неком другом селу, а свега 9% испитаника који живе у граду за претходно место становања је имало село.

Табела 11.5. Дужина боравка у садашњем месту становања (%)

Дужина боравка	град	село	укупно
Од рођења	36	24	60
до 5 год.	1,5	4	5,5
6 до 10 год.	3	1	4
11 до 15 год.	3,5	2,5	6
16 до 20 год.	1,5	5,5	7
21 и више год.	4,5	13	17,5
Укупно	50	50	100

Више од половине испитаника (55%) је запослено. При том, у радном односу је 61% испитаника који живе у граду и нешто мање (49%) испитаника са местом боравка у селу. Ако се запосленост посматра према полу, произилази да је она већа међу интервјуисаним женама него међу мушкарцима (графикон 11.3). Према радном статусу – запослених је међу разведенима (62,2%) и растављенима (76,9%) далеко више од невенчаних родитеља (42,9%) и обудовелих (40%).

Графикон 11.3. Радни статус испитаника (%)

Међу запосленима највише је оних који раде у трговини (10,5%), индустрији (8%) и услужним делатностима (8%). При томе, запослени испитаници су најчешће у радном односу од 4 до 10 и 11 до 19 година, а најмање их је у радном односу од 1 до 3 године. Поред тога што у време истраживања нису били запослени, већина незапослених (51,5%) ни раније није била у радном односу, а међу онима који јесу, највише их је било запослених у индустрији и трговини. При том, највише испитаника је са прекинутим радним односом после 2000. године 28,5% (табела 11.6), што показује да су око четири пута чешће остајали без посла након '90 их година 20 века.

Табела 11.6. Период престанка запослења

Период	Процент
никада није био/била запослен	51,5
пензионери	8,0
До 1990	5,0
1991 до 1995	3,0
1996 до 2000	4,0
2001 до 2005	6,5
После 2006	22,0
укупно	100,0

Најчешћи разлог престанка радног односа био је стечај фирме (код 11% испитаника) и отказ и/или технолошки вишак (10,5%). Код 2,5% испитаника разлог престанка запослења била је мала плата, а код 2% трудноћа и код 1% удаја и повреда на послу. Болест, промена места боравка, прелазак у предузетнике и рат су били разлог за престанак радног односа код истог броја испитаника (0,5%).

У обављању пољопривредних радова учествује 34% испитаника. При том, у пољопривредним радовима учествује знатно више очева: 42,9% од укупног броја мушких и 31,6% од укупног броја женских испитаника. При том, у обављању пољопривредних радова је заступљено око три пута више родитеља са села: 14% испитаника који живе у граду и 54% испитаника са села учествује у обављању пољопривредних радова. Најчешћи послови везани за пољопривреду у којима учествују испитаници су радови око баште (11,5%), разни послови 5,5%, ратарство/производња 5%, обрађивање земље 3%, и рад у надници 1,5%.

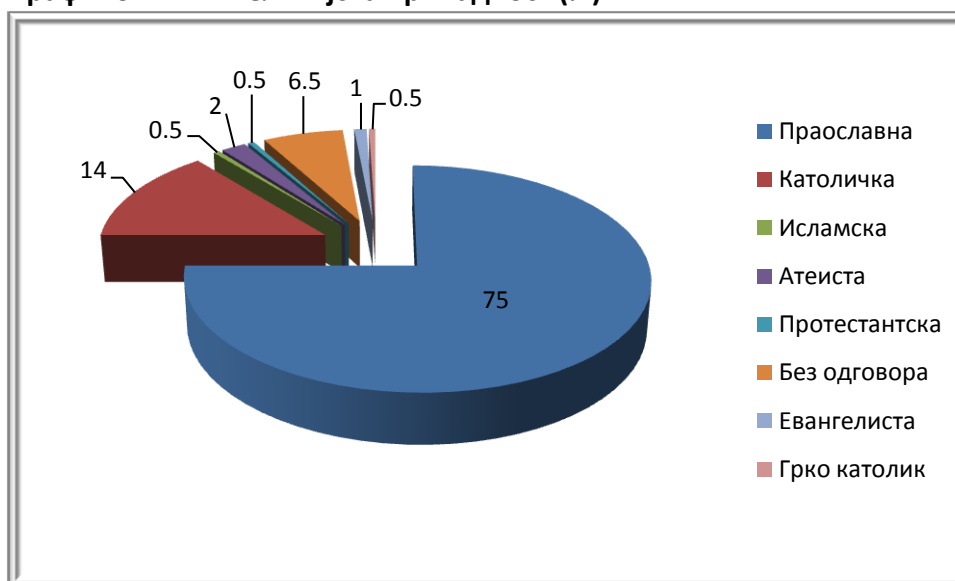
Већина испитаника (80%) је одговорило да јесу религиозни и само једна испитаница није хтела да одговори на постављено питање о религиозности. При том, нешто више је религиозних међу женама него мушкарцима: 80,4% мајки је одговорило да су религиозне наспрам 78,6% очева што је у складу са чињеницом да су жене традиционално религиозније од мушкаца (табела 11.7).

Табела 11.7. Религиозност испитаника према полу и типу насеља

Да ли сте религиозни	мушки	женски	село	град	укупно
Да	78,6	80,4	77,0	83,0	80,0
Не	21,4	19,0	23,0	16,0	19,5
Није одговорено	0	0,6	0	1,0	0,5
Укупно	100	100	100	100	100

Највише испитаника је православне вероисповести (75%), католичке 14%, 6,5% се није изјаснило о религијској припадности а 2% је навело да су атеисти (графикон 11.4).

Графикон 11.4. Религијска припадност (%)

Статус јединог родитеља са којим дете живи највише испитаника има од две до пет година (31%) а сваки четврти од шест до девет година (25%). Занимљиво је да је у узорку заступљено око четири пута више мајки него очева које су носиоци једнородитељске породице 16 и више година (табела 11.8).

Табела 11.8. Године породичног живота у једнородитељској породици према полу испитаника

Колико дуго сте сам. родитељ	Пол		Укупно
	мушки	женски	
До 1 годину	9,5%	9,5%	9,5%
2 до 5 година	31,0%	31,0%	31,0%
6 до 9 година	40,5%	20,9%	25,0%
10 до 15 година	14,3%	20,9%	19,5%
16 и више	4,8%	17,7%	15,0%
Укупно	100,0	100,0	100,0

Приближно подједнак број испитаника има по једно (42%) и двоје деце (41,5%). Највише је при том, невенчаних испитаника са само једним дететом (71,4%), потом разведених (45,9%) а најмање обудовелих (23,6%). Најзастуљенији међу родитељима који имају троје и више деце су растављени (23,1%) и отприлике сваки пети обудовели (19,9%) (табела 11.9). Приближно подједанак дистрибуција испитаника према броју деце је присутна у граду и у селу. Укрштањем варијабли број деце и образовање испитаника показало се да не постоји статистички значајна веза између њих ($\chi^2 = 23,916$; $p = 0,466$).

Табела 11.9. Број деце према моделу једнородитељске породице

Модел ЈРП	Број деце			Укупно
	једно	двоје	троје и више	
разведени	45,9%	38,7%	15,3	100,0
невенчани	71,4%	19,0%	9,5	100,0
обудовели	23,6%	56,4%	19,9	100,0
растављени	38,5%	38,5%	23,1	100,0
Укупно	42,0%	41,5%	16,5	100,0

11.1. Породично порекло – образовање родитеља и структура матичне породице

Иако очеви испитаника имају бољу образовну структуру него мајке, што је и очекивано с обзиром да се у прошлости давала предност образовању мушке деце, пре свега на селу, сами испитаници имају знатно бољу образовну структуру и од својих мајки, и од својих очева. Док је сваки педесети испитаник без школске спреме, готово

свака седма мајка и сваки седамнаести отац испитаника немају никакву школску спрему (табела 11.10). Средњу школу или виши степен образовања од средње школе има 49% очева и 31,5% мајки испитаника (наспрам 74,5% испитаника). Нешто већи проценат очева него мајки има високо или више образовање (7% очева према 5% мајки).

Табела 11.10. Образовна структура родитеља (%)

Школска спрема	Испитаници	Родитељи испитаника	
		Мајка	Отац
без школске спреме	2,0	13,0	6,0
непотпуна основна школа	2,5	16,5	10,5
основна школа	21,0	38,0	32,5
средња школа	62,5	26,5	42,0
виша школа	4,0	2,5	4,0
факултет	8,0	2,5	3,0
непознато	-	1,0	2,0
Укупно	100,0	100,0	100,0

Мајке испитанике најчешће су биле (јесу) домаћице – њих 52%. На другом месту, мајке су биле најчешће пензионери (11,5%), раднице (7,5%), фризерке, кројачице и куварице (5,5%), а службеница 3%. Очеви испитаника су у највећем проценту заступљени у категорији радника (28%), пензионера (15,5%), пољопривредника је 14,5%, занатлија 9%, машинских, грађевинских и графичких техничара је 6,5% а 5% су службеници.

Већина испитаника не води порекло из једнородитељске породице (82,5%). При том, нешто више једнородитељских породица порекла је у градским него у сеоским насељима (табела 11.11).

Табела 11.11. Структура породице порекла (%)

Насеље	Да ли је породица у којој сте одрасли такође била једнородитељска		Укупно
	Да	Не	
Град	19,0	81,0	100,0
Село	16,0	84,0	100,0
Укупно	17,5	82,5	100,0

Резултати истраживања су показали да је породица порекла и сама била једнородитељска најчешће код мајки испитаника које су имале завршену вишу школу (60%) и факултет (40%), а на трећем месту средњу школу (34,6%). Такође, највећи број очева испитаника који су и сами били самохрани родитељи је са факултетом (50%), на другом месту са завршеном средњом школом (36,1%) а на трећем месту са основном школом (21,5%) (табела 11.12).

Табела 11.12. Породица порекла и образовање испитаникових родитеља (%)

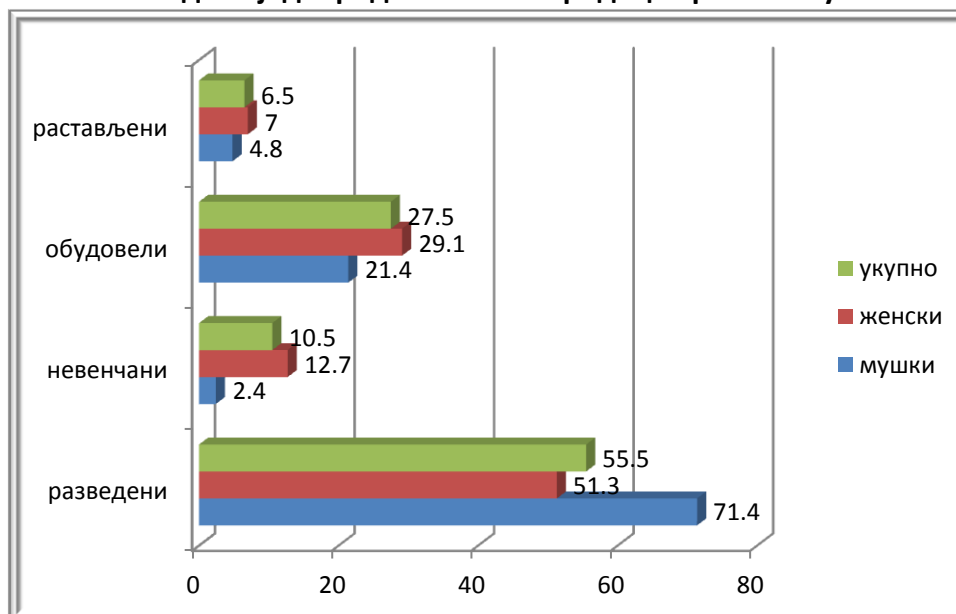
Школска спрема	Да ли је породица порекла била једнородитељска		укупно	Да ли је породица порекла била једнородитељска		укупно
	мајка			отац		
	да	не	да	не		
без шк. спреме	15,4	84,6	100	16,7	83,3	100
непотпуна основна школа	12,1	87,9	100	4,8	95,2	100
основна школа	17,1	82,9	100	21,5	78,5	100
средња школа	34,6	65,4	100	36,1	63,9	100
виша школа	60,0	40,0	100	0	100	100
факултет	40,0	60,0	100	50,0	50,0	100
непознато	0	100	100	25,0	75,0	100

Када се породица порекла испитаника посматра према њиховом садашњем брачном статусу, произилази да највише невенчаних испитаника (23,8%) потиче из једнородитељске породице, потом разведених (19,8%) а најмање обудовелих (10,9%). Укрштањем варијабле породичног порекла и брачног статуса уочава се да не постоји статистички значајна веза између њих ($\chi^2 = 2,688$, $p = 0,442$).

12. СТРУКТУРА ДОМАЋИНСТВА И МАТЕРИЈАЛНИ УСЛОВИ ЖИВОТА ПОРОДИЦЕ

Различити модели једнородитељских породица у узорку су заступљени на следећи начин: најбројније су породице разведених родитеља (55,5%), потом обудовели (27,5%), следе родитељи који никада нису били у браку – отприлике сваки десети (10,5%) и на крају растављени испитаници (6,5%). У погледу полне структуре, приметно је да су породице разведених, обудовелих и растављених родитеља заступљене у приближно истој сразмери. Једина већа разлика се уочава код невенчаних родитеља: заступљеност мајки (12,7%) је око пет пута већа него очева (2,4%) (графикон 12.1). Укрштањем варијабле типа насеља и модела једнородитељске породице уочава се да не постоји статистички значајна веза између њих ($\chi^2 = 3,381$; $p = 0,336$).

Графикон 12.1. Модели једнородитељских породица према полу испитаника (%)

Да би се олакшало преживљавање у условима друштвене кризе, у Србији је дошло до раста вертикално проширених породица, које збрињавају и породице које настају као последица развода, удовиштва и ванбрачног рађања. Позивајући се на резултате анкетног истраживања из 2003. године и 2008. и анализирајући вертикално проширене

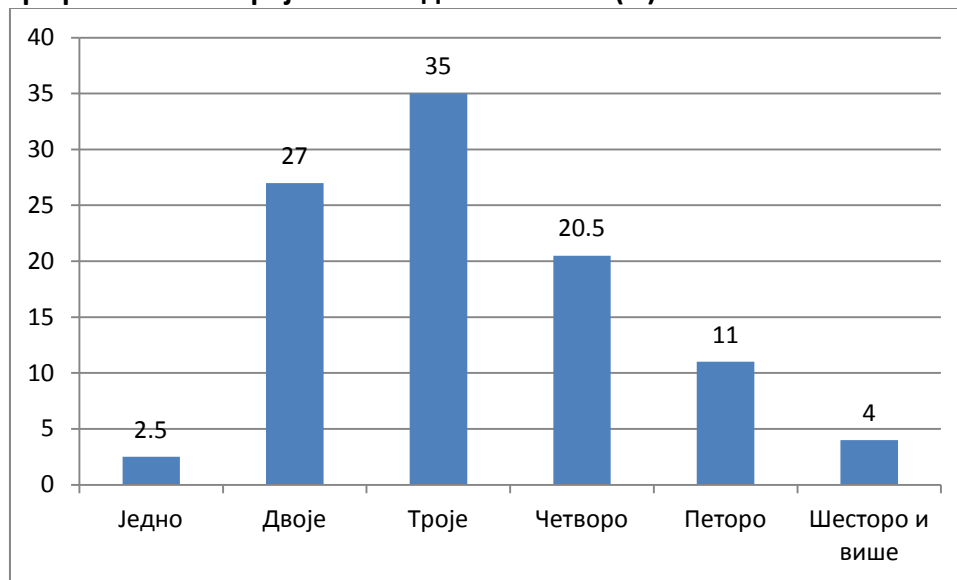
породице у Србији, Милетић-Степановић (2009 и 2011) је једнородитељске породице у оквиру вертикално проширених породица назвала *мултиризицим породицама*. Оваквих "мултиризицих" породица, односно једнородитељских у оквиру проширених породица у нашем истраживању је 38,5%. У нашем истраживању, родитељи који никада нису били у браку најчешће живе са децом унутар проширене породице, док обудовели (83,6%) најчешће живе у домаћинствима само са децом (табела 12.1). Показало се да постоји статистички значајна веза између типа домаћинства и модела једнородитељске породице ($\chi^2 = 22,052$; $p = 0,01$) с тим што вредност коефицијента контингенције ($C=0,001$) указује да је та повезаност занемарљиве јачине. Између типа домаћинства са једне, и типа насеља, пола и образовања испитаника са друге стране, нема статистички значајне везе (Прилог таб.р 3-5). Показало се ипак, да нешто више испитаника у селу живи у проширеној породици него у граду. Породице назапослених самохраних очева у оквиру проширене породице (50%), у поређењу са породицама самохраних мајки (39,7%), имају веће оптерећење незапосленошћу (Прилог таб.рб).

Табела 12.1. Структура домаћинства према моделу једнородитељске породице

Тип домаћинства	Брачни стаус				Укупно
	Разведени	Невенчани	Обудовели	Растављени	
Родитељ са децом	51,4%	38,1%	83,6%	69,2%	60,5
Самачко	1,8%	4,8%	0,0%	0,0%	1,5
Проширена породица	46,8%	57,1%	16,4%	30,8%	38,5
Укупно	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

У погледу броја чланова домаћинства, у узорку су најзаступљенија трочлана домаћинства (35%), двочланих домаћинстава је 27% а отприлике свако пето домаћинство је четворочлано (графикон 12.2). Број чланова домаћинства по полу испитаника је готово идентичан, осим код трочланих домаћинстава којих је нешто више са очевима као јединим родитељима (40,5% домаћинстава самохраних очева и 33,5% домаћинстава самохраних мајки) и код петочланих међу којима је више домаћинстава са самохраним мајкама (12% мајки наспрам 7,1% домаћинстава самохраних очева). Просечан број чланова домаћинства износи 3,2.

Графикон 12.2. Број чланова домаћинства (%)

12.1. Стамбена ситуација

Становање је, са антрополошког становишта, један од начина људског постојања. Стан представља важан услов за формирање брака и стварање потомства. У савременом друштву и развијеној тржишној привреди власништво стана или куће је "кључни чинилац породичне сигурности и основа њеног развоја у структуралном и функционалном погледу" (Милић, 2010б: 54). Иако првенствено задовољава примарне потребе, становање је претпоставка реализације и низа сложених потреба, психосоцијалних и културних. Стабмено питање јесте актуалан проблем у свим земљама света јер се процес концентracије становништва у градове, започет са индустријском револуцијом, још увек одвија. И развијене земље Европе суочавале су се са несташицом станова све до средине 60тих година, како наводи Петровић (Петровић: 1994). Она напомиње да се за карактеристике нашег стамбеног фонда може рећи да су у раскораку са елементарним потребама њихових корисника. Процене су да око 20% домаћинстава има на располагању мање од 10м² стамбене површине, а о значају становања говоре и резултати истраживања, према којима је становање одмах иза запослења по приоритету проблема који муче становнике наше земље (Вујовић, 1987: 80,111,101,102). Многи демографи указују на значај тешкоћа у решавању стамбеног питања и везу са заснивањем породице (Петровић, 1981).

У социологији становања је било више покушаја да се установе тзв. минималне површине стамбеног простора које су потребне за породицу и управо Де Лове (Ch. De Lauwe) је установио један од таквих минимума. Он је одредио патолошки праг између 8 и 10м² корисне стамбене површине по члану домаћинства, испод кога су вероватни психофизички поремећаји личности. Корисну стамбену површину од 12 до 14м² Де Лове сматра критичним прагом а површина од 14м² нормалним прагом. Ова мерила су иначе показала већу релевантност у развијеним земљама западне културе (према Петровић, 1994:88). Има аутора који истичу вероватноћу утицаја високе настањености на комуникацију и задовољство брачним односима, тј. на квалитет односа али не и на патолошке последице (према: Петровић, 1994:89).

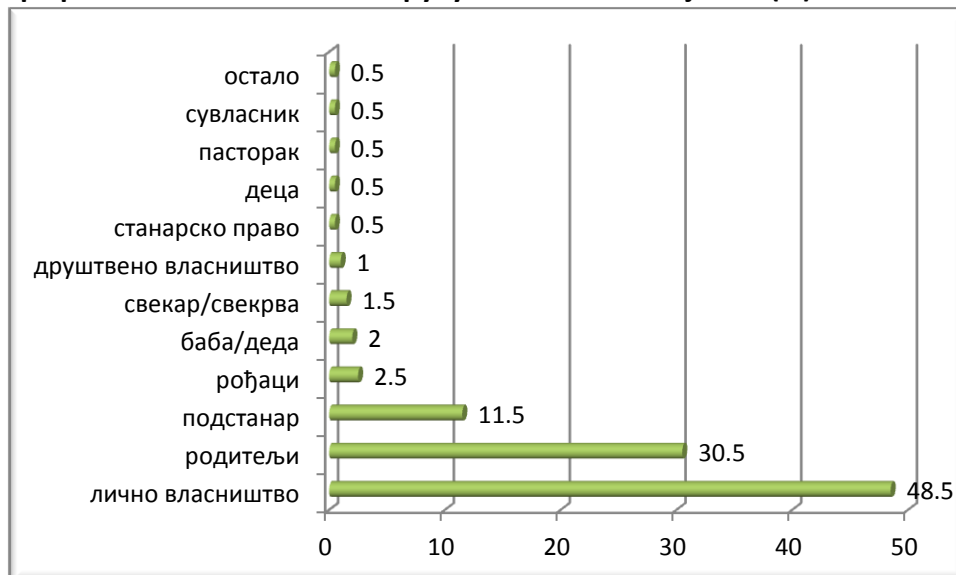
Према резултатима нашег истраживања, просечна површина стамбеног простора износи 25,2 м² по члану домаћинства што је изнад поменутог нормалног прага. Висока вредност стамбене површине по члану домаћинства дугује се у овом случају чињеници да у селима и мањим градовима доминира кућни тип становања који у принципу, обезбеђује већи простор члановима породице. Највише испитаника (16,5%) има стамбени простор површине од 100 до 110 квадратних метара. Али, и отприлике сваки шести (15,5%) самохрани родитељ са својом децом живи у стамбеним објектима мањим од 50м². Преко 80м² стамбене површине на располагању има 56% једнородитељских породица које живе у граду, и 48,5% у селу (Табела12.2), тако да се може рећи да је наше истраживање према овом показатељу показало релативно висок квалитет становања.

Табела 12.2. Површина стамбеног простора према типу насеља

Површина у м2	Укупно	Град	Село
До 29	1,5	1,0	2,0
30-39	3,0	5,0	1,0
40-49	11,0	16,0	6,0
50-59	12,5	11,0	14,0
60-69	14,5	12,0	17,0
70-79	9,0	9,0	9,0
80-89	11,5	7,0	16,0
90-99	8,0	10,0	6,0
100-110	16,5	15,0	18,0
111-120	3,5	6,0	1,0
Преко 120	9,0	8,0	10,0
Укупно	100,0	100,0	100,0

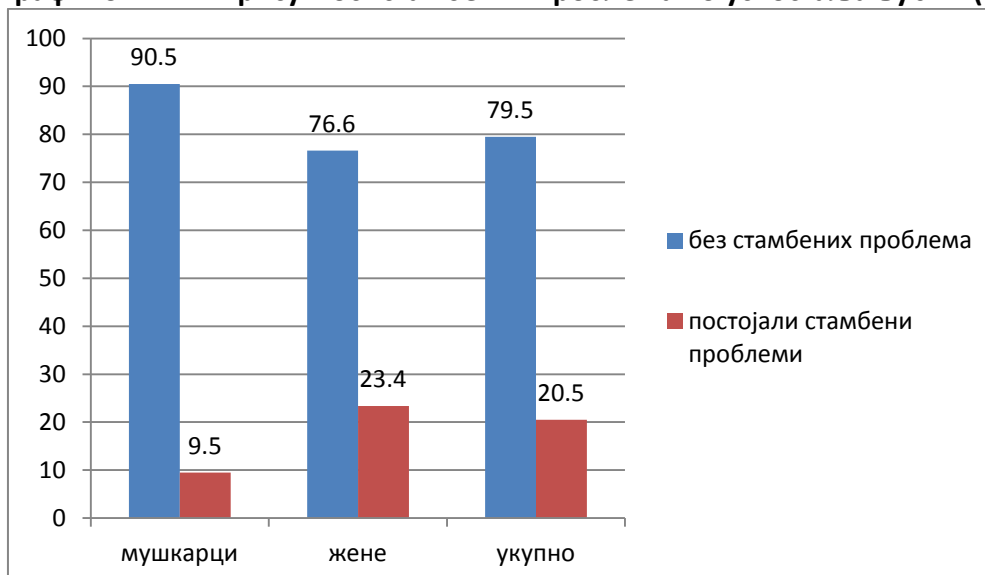
Стан или кућа представљају значајно тржишно добро и економски ресурс породице (Милић, 2010б:55) али стан у коме испитаници живе у свега 48,5% случајева је лично власништво. У 30,5% случајева власници стана су родитељи испитаника, 11,5% испитаника су подстанари (графикон 12.3). При том, мајке су чешће заступљене међу подстанарима него очеви (12,7% мајки и 7,1% очева), оне такође чешће живе у стамбеном простору који је у власништву рођака (3,2% мајки и ниједан отац), док су самохрани очеви знатно чешће власници стана (код 59,5% очева стан или кућа су у личном власништву и код 45,6% мајки). Занимљиво је да је готово подједнак број подстара и у граду и у селу (11% у граду и 12% у селу). Стамбени објекат је у личном власништву најчешће код обудовелих испитаника (78,2%), док је међу подстанарима највише испитаника који никада нису били у браку (28,6% ове категорије). Такође, међу невенчанима је највише испитаника који живе у кући или стану који су у власништву њихових родитеља (52,4%). Постоји висока статистички значајна и јака веза између модела једнородитељске породице и власничке структуре стана ($\chi^2 = 91,458$; $p = 0,000$; $C=0,560$).

Графикон 12.3. Власничка струкута стамбеног објекта (%)

Већина испитаника је изјавила да није имала стамбених проблема након што су постали самохрани родитељи (79,5%) а сваки пети (20,5) да јесте (графикон 12.4). Међу интервјуисаним очевима само су се разведени изјаснили да су имали стамбених проблема након што су постали самохрани родитељи (13,3% разведених очева). Мајке су знатно чешће имале стамбених проблема него очеви: најчешће су их имале испитанице које никада нису биле у браку (30%), потом разведене (25,9%) и нешто ређе удовице (19,6%) и растављене (9,1%) (Прилог таб.р7).

Графикон 12.4. Присутност стамбених проблема по успостаљању ЈРП (%)

Најчешћи проблем са стамбеним простором за испитанике је био тај што након што су постали самохрани родитељи морали да буду подстанари (њих 9%) или код 3,5% испитаника да се преселе у родитељску кућу (табела 12.3).

Табела 12.3. Врста стамбених проблема

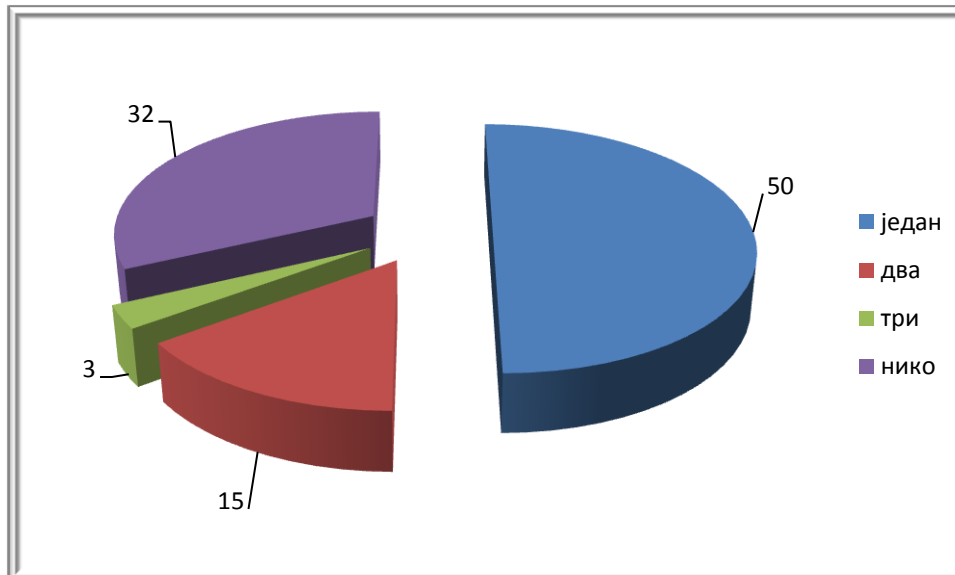
Врста стамбених проблема	Процент
није имао/имала стамбених проблема	79,5
био/била подстанар	9,0
пресељење у родитељску кућу	3,5
губитак куће	2,0
нема решено стамбено питање	1,0
бивши супружник је избацио из куће	0,5
мали простор	0,5
Остало	4,0
Укупно	100,0

12.2. Материјални статус

Запосленост, односно, незапосленост представља један од горућих проблема нашег друштва. Према подацима РЗС стопа незапослености од 15 до 64 год. у првом кварталу 2015. је износила 19,9%. Процена је да у Србији има око 767 000 незапослених. У нашем узорку, нешто више од половине испитаника (55%) је запослено. При том, у радном односу је 61% испитаника који живе у граду и нешто мање (49%) испитаника са местом боравка у селу. Ако се запосленост посматра према полу, произилази да је она већа међу интервјуисаним женама него међу мушкарцима (графикон 11.3. поглавље 1). Према радном статусу – запослених је међу разведенима (62,2%) и растављенима (76,9%) далеко више од невенчаних родитеља (42,9%) и обудовелих (40%).

Када се запосленост посматра на нивоу домаћинства, преовлађују домаћинства у којима је запослен само један члан (50%) а затим следе домаћинства која немају ниједног запосленог члана и такво је чак приближно свако треће домаћинство (32%) (графикон 12.5).

Графикон 12.5. Број запослених чланова домаћинства (%)

Већина испитаника има потешкоћа да издвоји финансијска средства за плаћење месечних рачуна, куповину одеће, одласке у госте (табела 12.4). Једна од потреба коју имају проблем да задовоље је и одлазак на одмор. Наиме, за путовање се често каже да представља слободу, комуникацију, срећу, средство за умирење и друштвену терапију, прилику да се нађе време за свођење рачуна са самим собом (Krippendorf, 1986:43-46). Два важна услова за одлазак на одмор су слободно време и новчана средства која појединцу стоје на располагању. У прошлости је туризам био једна од привилегија богатих. Путовало се већ у старом Египту, Вавилону, Грчкој, Риму. Још су стара Грчка и Рим донели законе везане за безбедност странаца за време њиховог боравка, хигијенске услове и др. Припадници владајуће феудалне класе организовали су разне врсте путовања у рекреативне сврхе, првенствено ради лова, а и у доба романтизма путовања су имала знак престижа (Рилке, 2001:49-50). Све до 20. века покретачка снага знатижеље и чежња за даљинама на отмена путовања је водила само аристократију (Krippendorf, 1986:9). Средином 20. века туризам постаје масовна појава а на почетку овог века "представља једну од највећих индустрија, по приходу оствареном од извоза трећа је у свету, одмах иза нафтне и аутомобилске" (Хамовић, 2004:5). Некада привилегија богатих и доконих, путовање је временом изгубило чар преимућства (Трипковић, 2009:143), а како бележи Јост Крипендорф - "према војскама покретних доколичара наших дана, античке су сеобе народа биле тек мало бољи

синдикални излети" (Krippendorf, 1986:9). Ма колико да се туристичка тражња прилагођава паду реалних личних доходака и ценама туристичких услуга, било кроз раст броја краћих путовања, скраћивањем дужине боравка, смањењем броја чланова породице који иду да одмор, што указује да се са погоршањем материјалног положаја домаћинства не одустаје од туристичког путовања већ се врши прилагођавање датом стању (Вукомановић, 1996:109), највећи број испитаника је изјавио да има потешкоћа да издвоји средства за одлазак на одмор (94,5%). У условима када се тешко подмирују и текући трошкови (плаћају рачуни, школују деца, итд), када се редукују већ увелико редуковане потребе, одлазак на одмор има и даље нека обележја престижа односно луксуза који је тешко приуштити. Генерално у Србији, како показују резултати других репрезентативних истраживања, потрошња наших породица без обзира на социјалну припадност се креће око основних добара (Милић,б 2010:75).

Табела 12.4. Могућност да се издвоје материјална средства

Да ли имате потешкоћа да издвојите средства за:	да	не	укупно
месечне рачуне	78,5	21,5	100,0
одећу	68,5	31,5	100,0
исхрану	45,0	55,0	100,0
одлазак на одмор	94,5	5,5	100,0
средства за хигијену	35,0	65,0	100,0
лекове	42,0	58,0	100,0
школовање деце	55,5	44,5	100,0
доласке гостију и одласке у госте	63,5	36,5	100,0

У свом домаћинству испитаници већином поседују основне електричне апарате (пеглу, фрижидер, веш машину,..), међутим, 19% испитаника немају компијутер, и више од половине не поседују аутомобил (табела 12.5). Очеви, при том далеко чешће поседују аутомобил (69%) него мајке (34,2%). Показало се да поседовање аутомобила, кроз које се такође види економска снага једног домаћинства, не варира у односу на место становања: 43% родитеља у граду и 40% у селу имају аутомобил. Сем тога, нема статистички значајне везе ни између ове варијабле и запослености испитаника ($\chi^2 = 1,575$; $p = 0,210$).

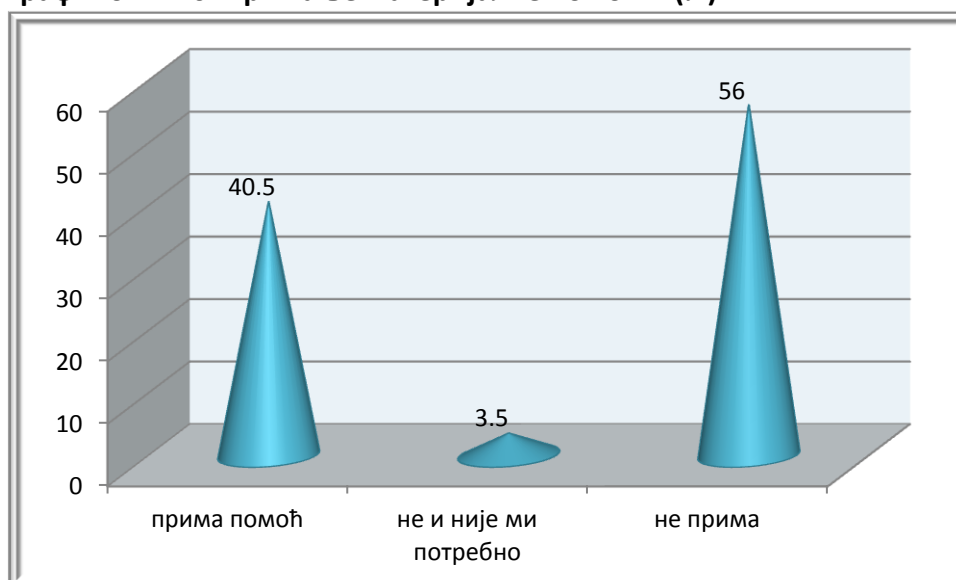

Табела 12.5. Опремљеност домаћинства (%)

Да ли поседујете	да	не	укупно
фрижидер	99,5	0,5	100,0
веш машину	96,5	3,5	100,0
усисивач	91,5	8,5	100,0
електрични шпорет	96,0	4,0	100,0
телевизор	99,0	1,0	100,0
пеглу	96,5	3,5	100,0
компијутер	81,0	19,0	100,0
аутомобил	41,5	58,5	100,0

Већина испитаника (59,5%) не добија никакву материјалну помоћ (графикон 12.6). Највише је при том, међу обудовелима оних који не добијају никакву материјалну помоћ (63,6%), а затим међу разведеним и растављеним испитаницима (56%). Нешто је више мајки (42,4%) него очева (33,3%) које примају помоћ.

Графикон 12.6. Примање материјалне помоћи (%)

Дечији додаток је најчешћа материјална помоћ коју имају интервјуисани родитељи (14,5% има само ову врсту помоћи). Сваком двадесетом помаже родбина, а 7% прима дечији додаток и социјалну помоћ. За 3,5% испитаника породична пензија се појављује као врста помоћи коју примају, док је свега 1,5% изјавило да има помоћ од алиментације (табела 12.6). Занимљиво је да су мајке око два и по пута чешће (5,7%) него очеви (2,4%) навеле да им помаже родбина, што се може објаснити већом спремношћу жена да траже, али и да прихвате помоћ.

Табела 12.6. Врста материјалне помоћи коју добија испитаник

Материјална помоћ	Процент
не добија материјалну помоћ	59,5
дечији додатак	14,5
дечији додатак и социјална помоћ	7,0
дечији додатак и помоћ од родбине	6,0
помаже родбина	5,0
породична пензија	3,5
алиментација	1,5
са бироа/надокнада завода за запошљавање	1,5
матерински додатак	0,5
остало	1,0
укупно	100,0

Велика већина испитаника (93%) нема никаквих олакшица по питању плаћања рачуна за струју, комуналије, вртић и слично због тога што припадају категорији самохраних родитеља (табела 12.7). Најчешћа олакшица коју имају, њих 2,5%, јесте неплаћање дечијег вртића.

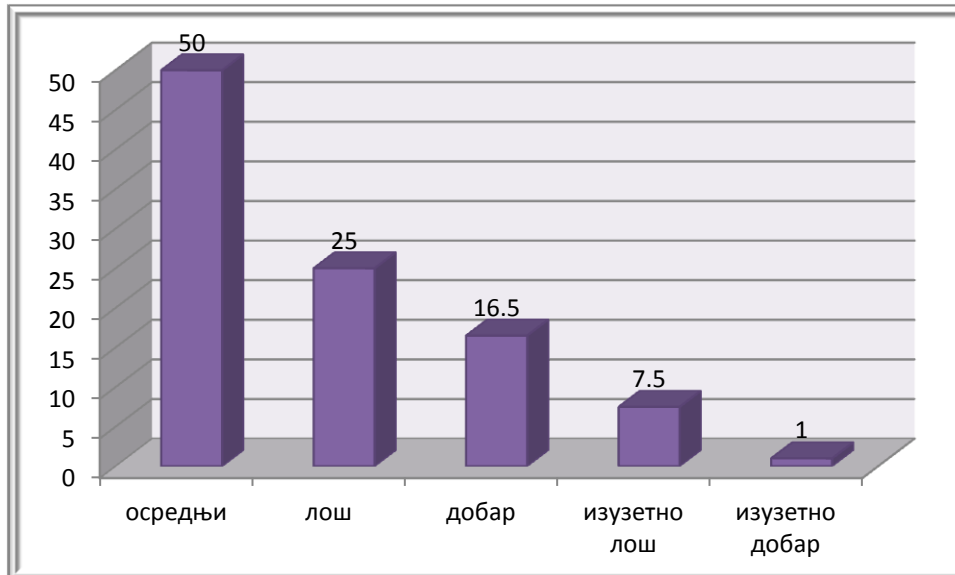
Табела 12.7. Олакшице због статуса самохраног родитеља

Олакшице	Процент
Нема никаквих олакшица	93,0
плаћање струје/умањен рачун за струју	1,0
плаћено детету летовање	0,5
вртић не плаћа али зато што је треће дете	1,0
не плаћа вртић	2,5
не плаћа вртић и комуналије	0,5
стипендија из фирме покојног мужа	0,5
не плаћа продужени боравак	0,5
помоћ око школовања и летовања	0,5
Укупно	100,0

Свако пето домаћинство из узорка (20%) остварује приходе од пољопривреде. При том, око два пута више очева (35,7%) него мајки (15,8%) има овакву врсту прихода. Укрштањем варијабли пола испитаника и остваривња прихода од пољопривреде уочава се постојање статистички значајне везе између њих ($\chi^2 = 8,205$; $p = 0,004$) док вредност коефицијента контингенције ($C=0,199$) указује да је та повезаност слабе јачине.

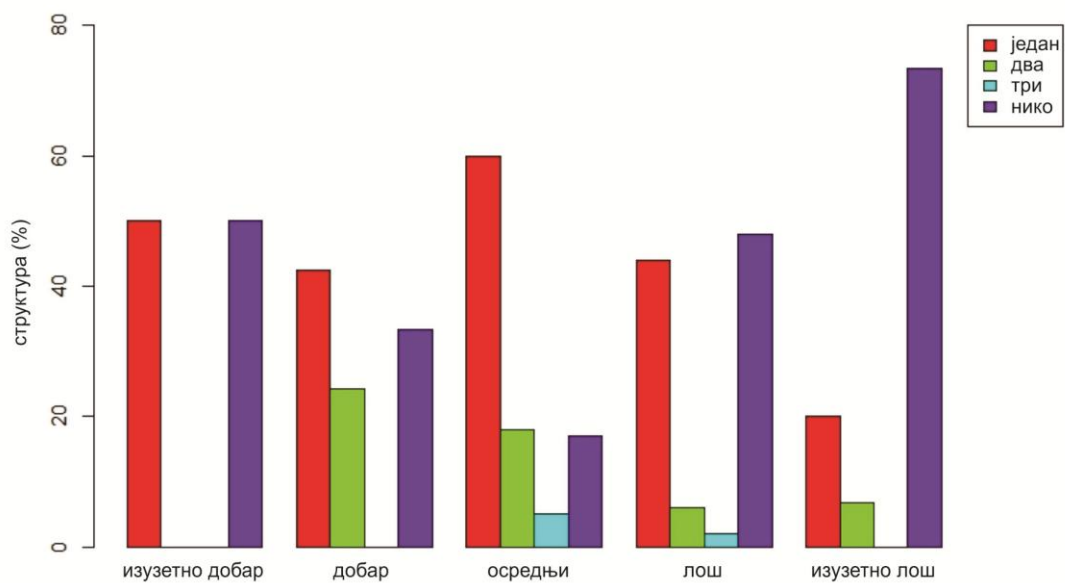
Интервјуисани родитељи, носиоци једнородитељске породице, су седам и по пута чешће материјални положај своје породице проценили као изузетно лош, него као изузетно добар (графикон 12.7). При том, материјални положај властите породице најчешће је процењен као осредњи и то од стране сваког другог испитаника (50%).

Графикон 12.7. Процена материјалног статуса породице (%)

Укрштањем варијабле задовољство материјалним положајем и број запослених чланова домаћинства, уочава се да постоји статистички значајна веза између ових варијабли ($\chi^2 = 33,873$; $p=0,001$), док вредост коефицијента контингенције ($C= 0,381$) указује да је та повезаност средње јачине. Свој положај су као изузетно лош најчешће оцењивали испитаници у чијим домаћинствима нема ниједног запосленог члана (73,3%) (графикон 12.8).

Графикон 12.8. Материјални положај и број запослених чланова домаћинства

13. РОДИТЕЉСТВО, МЕЂУГЕНЕРАЦИЈСКИ ОДНОСИ И СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА ДЕЦЕ

13.1. Репродуктивно понашање и његове промене

У традицији нашег народа деца су била високо вреднована. Поред тога што је брак сматран јединим легитимним оквиром репродукције, веома се водило рачуна да млади не зађу у године, и да ступе у брак "на време" (Ђорђевић, 1930:25). Како наводи М. Јовановић-Батут, традицијом утврђена тенденција народа с једне, и економске прилике наших крајева с претежно аграрним карактером с друге стране, учиниле су да се момци у селима углавном рано жене. Тако је просечна старост при склапању брака у предратној Србији износила једва преко 20 година док је у другим "културним земљама", како бележи Јовановић-Батут, и преко 30 година. "Исто тако је Статистиком утврђено, да је код нас нупцијалитет највећи. По селима се још и удовци од преко 70 година жене...где-када и по трећи и по четврти пут – да их има ко пазити и дворити" (Јовановић-Батут, 1930:41).

Веома рано ступање у брак нису успели променити ни званични прописи. У Србији први пропис који одређује старост приликом женидбе и удаје потиче из 1837. године. Те године Кнез Милош је потврдио *Правила* по којима се момци не могу венчати пре 17. а девојке пре 14. године. Међутим, ови законски прописи нису били у сагласности са народним схватањем доба за женидбу па се нису стриктно поштовали, тако да се наставило са праксом ступања у брак у старости која је нижа од прописане (према: Ђорђевић, 1930:20,21). Осим наводација, могућности упознавања будућих супружника биле су прилично ограничене и углавном су се сводиле на различита колективна окупљања као што су славе, свадбе, вашари, мобе, на којима је понашање младих "углавном било под будним оком шире заједнице" (Павићевић, 2007:60). Па ипак, по речима С. Вукосављевића "сељанка се не брине хоће ли се удати. На селу нема неударих - сем у крајевима из којих мушка радна снага много емигрира. Уда се и стара удовица - само ако хоће - и девојка са ванбрачним дететом, и ромица. Узрок је у томе што на селу сваки мора да се ожени" (Вукосављевић, 1962:143). Године женидбе и удаје диктирала су и ратна дешавања. Сеоско становништво је у огромном броју учествовало у ратовима који су били велики генератори промена у породици. У ратним

околностима, и након њих, долазило је до раних бракова са старијим невестама које су се доводиле у кућу која је остала без мушкарца, а за време рата сељанка је била деци једини родитељ.

У Првом светском рату сеоско становништво је доживело демографску катастрофу, људски губици су према званичној регистрацији премашили 28% целокупног броја становника, од чега 53% мушкараца између 18 и 55 година чиме је драстично смањен број мушкараца у Србији (Младеновић, 2006:98,99,39). Кључни разлог склапања раних бракова на селу је била несташице радне снаге и што се понекад журило са женидбом да би се уграбила имућна девојка, или да би се створило ново пријатељство између две фамилије које су "на добром гласу" (Ђорђевић, 1930:20-37).

После Другог светског рата, Закон о браку донет 1946. године није дозвољавао склапање бракова у којима су супружници млађи од 18 година, осим уз специјално одобрење које је давао надлежни суд. Просечна старост при ступању у први брак у Србији је 1952. године износила 23,8 година за младожењу и 21,6 за невесту, да би се у 1961. старосна граница подигла на 25,2 за младожењу и 22,3 године за невесту (Бурић, 1963:79,84).

У последњој деценији 20. века наша земљи бележи значајно "старење нупцијалитета" односно одлагање ступања у први брак у старије године брачног континента. Тако је у Србији 1997. године просечна старост супружника приликом склапања првог брака износила 27,7 за мушкарце и 24,3 године за жене (у Београду је тај просек виши и износио је 32,8 за мушкарце и 29,5 за жене) (Бобић, 2003:16-17).

13.1.1. Промене фертилног понашања и норме о броју деце

У савременим условима живота усвојене су норме о малом броју деце у породици – двоје деце, по могућству различитог пола, постало је идеална репродуктивна норма у многим земљама.

Некадашњу потребу за великим бројем деце као значајним радним ресурсом посебно у руралним срединама, и као осигурањем за старост, заменила је висока економска и психолошка цена родитељства. Поред тога што људима осмишљава живот, родитељство изискује и знатне ресурсе, економске, психолошке, емотивне, а будући да су економски трошкови подизања деце велики, и смањење рађања се са

једне стране може посматрати као настојање родитеља да својој деци пружи максимум због чега се редукује број деце у породици и усвајају ниске репродуктивне норме као вид избегавања ризика.

Савремено друштво обележава феномен недовољног рађања са којим се наша земља суочила пре више од пола века. Процес депопулације је константан што је становништво Србије уврстило међу најстарије у свету, а природни прираштај, који опада у веома дугом периоду, у 2004. години* је износио $-3,5$ промила. Недовољно рађање не обележава само наше друштво. У последњој четвртини двадесетог века фертилитет је у свим деловима света значајно опадао. У периоду 2000-2005. у чак 84 земље света које чине 45% светског становништва, фертилитет је био на нивоу простог обнављања становништва или испод тог нивоа (Ђурђевић, 2006:11).

Поред биолошких и демографских фактора, рађање обликују и друштвено-културни чиниоци, па на репродукцију утичу и године ступања у брак, удовиштво, ставови према разводу, ванбрачном рађању, систем вредности, положај жене у породици и друштву (Бобић, 2007:75-77). Половином прошлог века породица је преживела значајне промене, и док је висок фертилитет био карактеристика традиционалних друштава, и у "реиндустријско доба представљао осигурање од ризика", данас је "нерађање више од једног или два детета, такође вид избегавања ризика" (Рашевић, 1999:31). Промењени су ставови о недодирљивости брака и потреби његовог очувања по сваку цену. Ни постојање деце, што је некада било гаранција чврстине брака, више нема такав утицај. Ипак, брак и даље представља доминантан оквир репродукције и висока брачност становништва јесте карактеристика наше земље, а инсистирање на остварењу родитељске улоге, брак као увертира родитељству, и материнство као природна "дужност" жене, имају укорењеност у прошлости нашег народа.

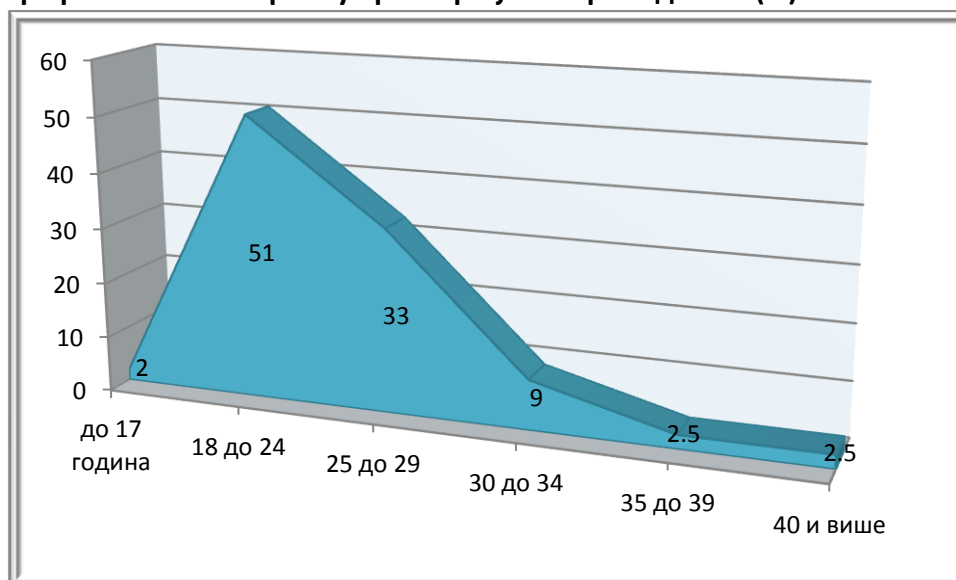
Премда имамо високу брачност становништва, брак се склапа у све каснијем животном добу, одлаже се одлука о рађању, а један од производа модерног доба - савремена контрацептивна средства, одвојивши полни чин од репродукције омогућила су да се контрола рађања престане ослањати на абортус и да "биолошка репродукција постане вољни и намерни акт човека о коме говори Фројд" (Рашевић, 1999:117-118).

---

* податак наведен према: *Општине у Србији*, Републички завод за статистику, Београд, 2006:96.

Према резултатима нашег истраживања, испитаници су најчешће (53%) постали родитељи до своје 24. године старости (графикон 13.1). Пре 30. године 86% испитаника је већ добило прво дете. У старосној доби од 35 до 39 година свега 2,5% интервјуисаних родитеља је добило прво дете. Испитаници мушког пола су у каснијим годинама живота постајали родитељи него жене, што је разумљиво будући да су и међу брачним становништвом партнерке чешће млађе од својих мушких изабраника. Тако су њих 26,2% постали очеви после тридесете године наспрам само 10,8% испитаница које су родиле дете после 30. године. Између старости приликом рођења првог детета и типа насеља у коме живе испитаници нема статистички значајне везе ($\chi^2 = 8,828$; $p = 0,116$), али је зато та повезаност значајна са образовањем ($\chi^2 = 56,288$; $p = 0,003$) при чему коефицијент контингенције показује да је уочена веза средње јачине ($C=0,469$) (Прилог таб.п8).

Графикон 13.1. Старост у време рођења првог детета (%)

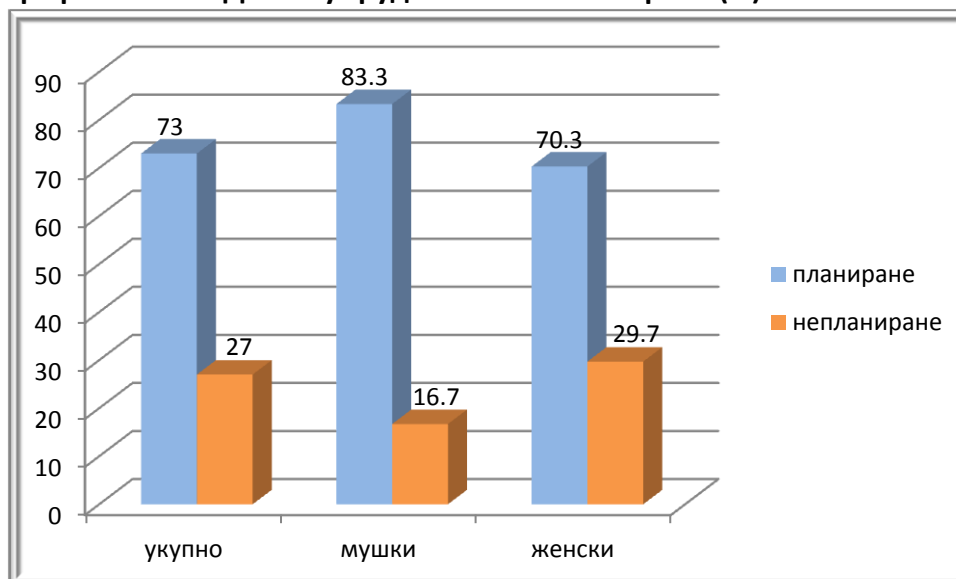

Највећи проценат испитаника (73%) је изјавило да су планирали трудноће, а 27% да нису. Да нису планирали трудноћу изјаснило се 60% испитаника који су имали 40 и више година када су постали родитељи, и половина оних који су добили дете док су још били и сами малолетни. Готово да нема разлике између испитаника из села и из града у погледу планирања рађања: 75% родитеља из града и 71% са села је одговорило да су планирали трудноће. Са друге стране, разлика је присутна

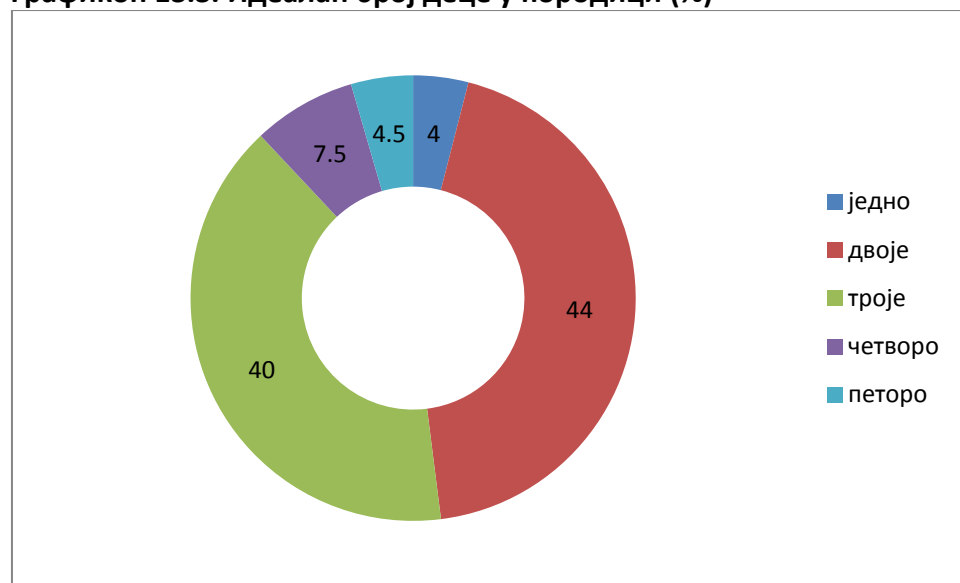
посматрано према полу испитаника. Тако је 83,3% очева одговорило да су планирали рађање детета у односу према 70,3% мајки (графикон 13.2).

Графикон 13.2. Да ли су трудноће биле планиране (%)

Усвојена владајућа норма о двоје деце у породици као њиховом идеалном броју која је доминантна и у западним земљама, присутна је и међу испитиваним родитељима. Тако 44% испитаника сматра за идеал двоје деце у породици. Међутим, само незнатно мање (40%) испитаника идеалним сматра троје деце (графикон 13.3).

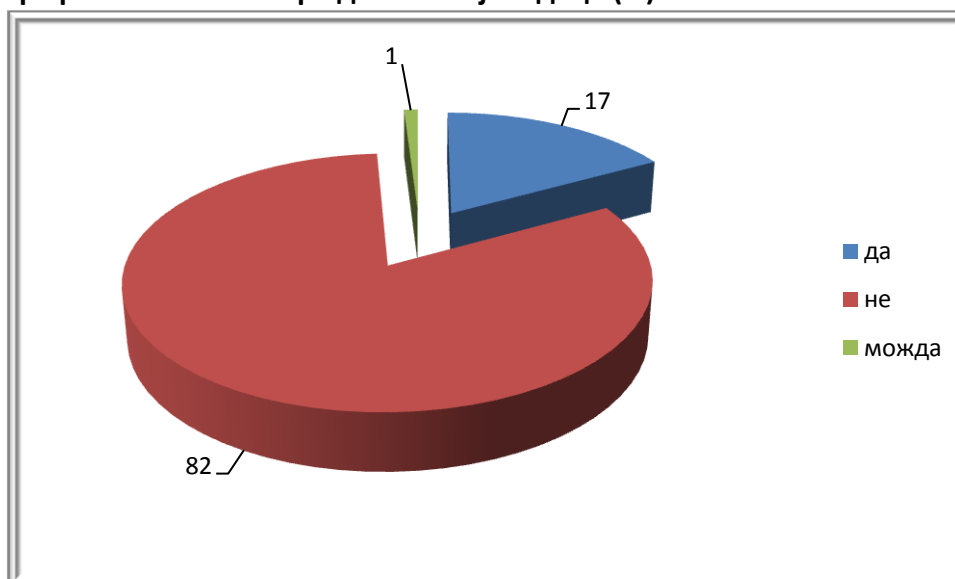
Графикон 13.3. Идеалан број деце у породици (%)

Између варијабле о идеалном броју деце у породици са једне, и пола испитаника и типа насеља у коме живе, нема статистички значајне везе. Међутим, када се посматрају варијабле о идеалном броју деце и оствареном броју деце увиђа се да између њих постоји статистички значајна веза ($\chi^2 = 52,071$; $p = 0,000$) при чему коефицијент контингенције показује да је уочена веза средње јачине ($C=0,455$) (Прилог таб.р9).

Тек отприлике сваки шести испитаник (17%) планира да има још деце (графикон 13.4). При том, највише испитаника који имају само једно дете је изјавило да планирају да имају још деце (33,3%), свега 4,8% родитеља који имају двоје деце и 3,8% родитеља са троје деце планирају да увећају породицу. Укрштањем варијабле о намери да имају још деце и варијабле број деце у породици, уочава се да постоји висока статистички значајна веза између њих ($\chi^2 = 34, 275$; $p = 0,001$), док вредност коефицијента контингенције $C=0,382$ указује да је та повезаност средње јачине. Између намере да се има још деце и пола испитаника, као и запослености, не постоји статистички значајна веза, али је она присутна када се посматра варијабла о постојању партнера ($\chi^2 = 14,322$; $p = 0,002$) при чему коефицијент контингенције показује да је та веза слабе јачине ($C=0,259$). Тако 28,3% испитаника који имају партнера намерава да имају још деце и 11,4% оних који немају партнера (Прилог таб.р10).

Графикон 13.4. Намера да се има још деце (%)

На одлуку оних испитаника који никада нису били у браку, којих је укупно 21 у узорку од чега свега један мушкарац, да имају ванбрачно дете, најчешће је утицала ванбрачна, односно непланирана трудноћа (47,5%). Као други најчешћи разлог испитаници су навели да су тако желели-отприлике сваки четврти испитаник (табела 13.1).

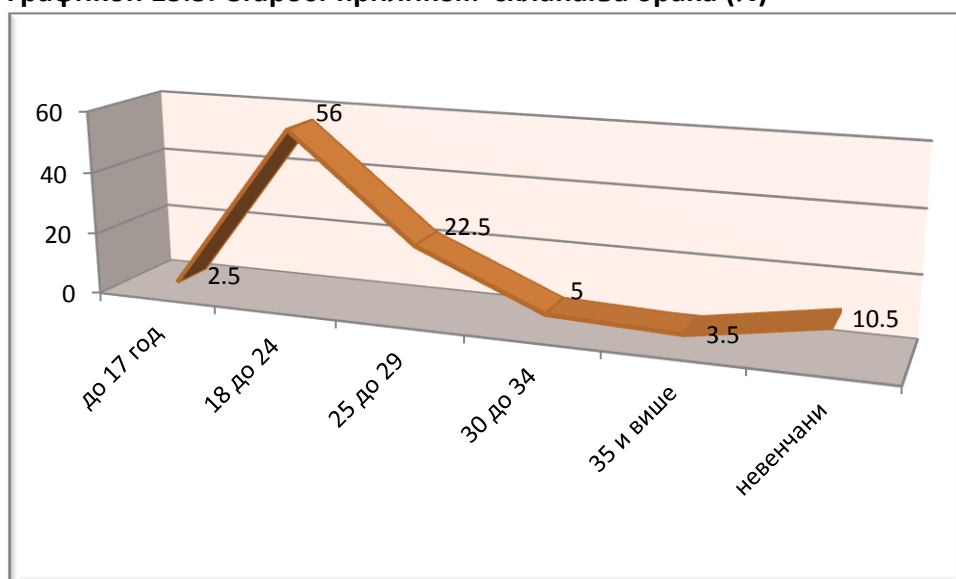
Табела 13.1. Разлог који је утицао на одлуку ванбрачних родитеља да имају дете

Разлог	Процент
непланирана трудноћа	47,5
желела/желео сам	23,8
не знам	4,8
нисмо планирали да будемо у браку	4,8
мислила сам да ћемо се венчати	9,5
волела сам га	4,8
незрелост	4,8
Укупно	100,0

13.2. Брачна историја

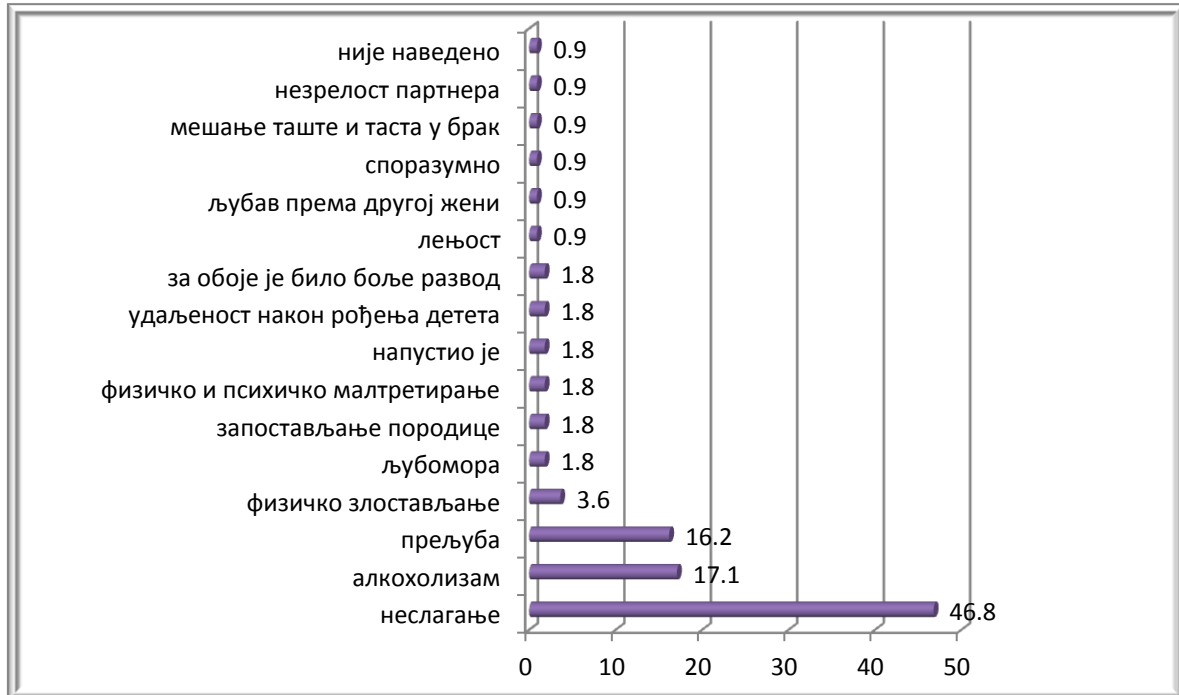
Испитаници који имају иза себе брачно искуство (укупно 89,5% је разведених, растављених или обудовелих испитаника у узорку) најчешће су ступили у брак до своје 24. године (58,5%) (графикон 13.5). Највише је, при том, испитаника који су преко једанаест година били у браку (41,5%). До пете године брачног стажа разведен је отприлике сваки четврти брак (24,5%).

Графикон 13.5. Старост приликом склапања брака (%)

Као најчешћи разлог развода њихове брачне заједнице, испитаници су наводили неслагање (46,8%), алкохолизам супружника (17,1) и прељубу (16,2%). (графикон 13.6). Феномен употребе алкохола је стар колико и писана историја људског друштва. Алкохолизам представља озбиљан друштвени и економски проблем (у смислу демографских губитака, трошкова лечења, саобраћајних несрећа, одсуства са посла...). Под ризиком обољевања су посебно особе у кризним животним ситуацијама (развод, проблем усамљености, породични проблеми, итд.) (Голднер-Вуков, 1985: 154), а управо алкохолизам је на другом месту разлога због којих су се испитаници разводили. На трећем месту разлога за развод нашла се прељуба. Прељуба је постојала у свим друштвима током историје, и већина друштава ју је осуђивала. Таква ситуација је и данас, и без обзира на варијације које постоје између различитих региона света, јавно мњење у савременом друштву осуђује прељубу и сматра је штетном за брак па су у неким земљама за њу предвиђене и строге казне (нпр. Ирак, Јемен, Пакистан, Саудијска Арабија). Без обзира на друштвену осуду, прељуба постоји у свим земљама али је тешко утврдити колики је проценат прељубе у браковима већ и због чињенице што се овом темом баве тек ретка истраживања а и вероватно је да испитаници ускрате истраживача за истинит одговор на ово питање (Чудина-Обрадовић; Обрадовић, 2006: 93-94). У нашем истраживању, сваки шести брак је разведен због прељубе при чему је интересантно да су прељубу чешће мушкарци наводили као разлог развода (20% разведених очева) него жене (14,8%).

Графикон 13.6. Разлог развода брачне заједнице (%)

Конфликти су саставни део свакодневице, али различити парови различито управљају сукобима и решавају их. Сматра се да се "зрелост једне везе процењује на основу успеха у превладавању конфликта, при чему се у мање развијеним друштвима (са нижим нивоом ресурса и нижим положајем на брачном тржишту), у већој мери примењују тактике манипулације, ауторитета и моћи, комплементарних радних улога, док се у развијеним срединама и код оних парова који су достигли већу личну зрелост, више прибегава компромисима, односно трагањем за оним решењем које ће подмирити потребе обе стране у конфликту" (Schwartz and Scott, 1997 према: Бобић; Вукелић, 2009:210-211). У нашем истраживању, реч је о испитаницима који нису дакле, успели да превладају конфликте у браку будући да су се развели.

Приближан проценат је испитаника чији развод је праћен тешким конфликтима (46,8%) и испитаника чији развод је протекао без истих (53,2) (табела 13.2). Физичко насиље се често јавља као "увод у разарање породице и као део најтежих тренутака саме раставе, али се о томе ретко прича и углавном се скрива" (Лин Еванс, 2010:223). Међу разведеним испитаницима, најчешће су биле присутне свађе (18%) а отприлике сваки осми (12,6) је одговорио да је било присутно физичко малтретирање, или, и физичко и психичко. О психичком и физичком малтретирању су се изјашњавале само мајке (опширније о насиљу над женама у породици: Милетић-Степановић, 2006).

Истраживање које је спровело Виктимолошко друштво Србије о насиљу над женама, које је обухватило 700 жена из градских и сеоских средина, показало је да је свака друга жена претрпела неки од видова психичког насиља у породици (46,1%), а свака трећа је доживела физички напад од неког члана породице (30,6%). Процент жена које су биле жртве физичког насиља у породици овде су виши него у неким другим земљама. У Македонији је тај проценат 21, Мађарској 13%, у земљама западне Европе око 20% (Гудац-Додић, 2007:180).

Табела 13.2. Конфликти којима је праћен развод

Врста конфликта	Процент
није било конфликта	53,2
свађама	18,0
физичко малтретирање	7,2
није хтео/хтела да одговори	7,2
психичко малтретирање	2,7
физичко и психичко малтретирање	5,4
расправе	0,9
некомуникација	1,8
није хтео да пристане на развод	1,8
забрана виђања деце и физички конфликти	0,9
остало	0,9
Укупно	100,0

Свега 9% испитаника који су у време истраживања били разведени је више пута било у браку. О овој пракси савремени аутори говоре као о серијалној моногамији. При том, најчешће није пролазило дуже од пет година након што су се испитаници одлучили да се поново удају или ожене (табела 13.3). Испитаници су се најчешће разводили у ранијим фазама брака, тако да је за разлику од просека земље, тај тренд био у првих 5 година брачног живота. То је, дакле, време за које се и сматра да су брачне заједнице најнестабилније, те да је у том периоду олакшана одлука на развод чињеницом да већина супружника у том периоду још немају заједничко стечену имовину, а често ни децу. Сваки шести испитаник се развео након 10 или више година проведених са супругом (16,7%). Занимљиво је, при том, да су се мушкарци дупло чешће поново женили (13,3%) него што су се испитанице поново удавале (6,2%).

Табела 13.3. Дужина трајања брака и размак између поновне удаје/женидбе

Трајање првог брака	Процент	Време од развода до поновног брака	Процент
Мање од 1 године	16,7	до 1 године	8,3
1 до 5	58,3	1 до 5 година	66,7
6 до 9	8,3	6 до 9	16,7
10 и више	16,7	10 и више	8,3
Укупно	100,0	Укупно	100,0

13.3. Однос са другим родитељем и подршка треће генерације

Једна од битних ствари за одрастање и развој детета чији родитељи су разведени јесте одржавање контакта са другим родитељем, са којим не живи, као и здрави односи између бивших супружника. У литератури која се бави разводом брака и последицама које он има по децу, често се истиче колико је значајна помоћ блиских особа коју могу пружити и разведеном родитељу, и детету, како у процесу развода, тако и након успостављања једнородитељске породице. Мисли се пре свега на помоћ баба и деда, пријатеље, кумове, рођаке, па и наставнике у школи који могу одиграти важну улогу у смислу помоћи детету које се суочава са одвајањем родитеља. С тим у вези, занимало нас је најпре, колико је други родитељ укључен у издржавање детета, као и то колико су баке и деке активни пружаоци помоћи и подршке својим унуцима.

Већина од 91% испитаника је у време рођења детета живела са другим родитељем своје деце (табела 13.4). Свих 100% обудовелих је живело са партнером у време када им се родило дете, 98,2% разведених, већина растављених (92,3%) и очекивано, најмање (свега 28,6%) оних испитаника који никада нису били у браку.

Табела 13.4. Да ли сте у време рођења детета живели са дететовим другим родитељем

Модел ЈРП	Да ли сте у време рођења детета живели са оцем/мајком Вашег детета		Укупно
	Да	Не	
разведени	98,2%	1,8%	100,0%
невенчани	28,6%	71,4%	100,0%
обудовели	100,0%	0,0%	100,0%
растављени	92,3%	7,7%	100,0%
Укупно	91,0%	9,0%	100,0%

Други родитељ детета у 34% случајева живи у истом месту као и интервјуисани родитељ са којим живи дете (табела 13.5).

Табела 13.5. Место у коме живи други родитељ

Место становања другог родитеља	Процент
живи у истом граду	22,5
живи у истом селу	11,5
живи у другом граду	21,5
живи у другом селу	14,0
није хтела да одговори	0,5
није питан/а*	30,0
Укупно	100,0

* у овој категорији су удовци/удовице као и испитаници чији је бивши супружник након развода преминуо

Статистички показатељи сведоче о томе да се након развода деца најчешће додељују мајци. Таква пракса је, како наводи Гудац-Додић, постојала у целом послератном периоду, што одудара од законских клаузула из Српског грађанског законика. "Почетком шездесетих година у Југославији су после развода брака жени додељена деца у 71,1 одсто случајева, а мужу у 22,2 одсто случајева, средином шездесетих, жени у 69,9 одсто случајева, мужу у 21,5% одсто случајева. У целокупном послератном периоду у пракси је постојала дискриминација над женама и децом из разведених бракова" (Гудац-Додић, 2003:45). Анкете које су спроведе по појединим предузећима, центрима за социјални рад итд. показује да велики број жена није добијао издржавање за своју децу. Истраживање Центра за социјални рад у Београду 1962. године обухватило је око 200 деце и показало да родитељи најчешће нису исплаћивали алиментацију (у 65% случајева). Редовно је исплаћивао тек сваки четврти родитељ. Међу родитељима који нису исплаћивали алиментацију највећи проценат није давао новац јер га други родитељ није ни тражио (око 43%). Поједини родитељи нису хтели да дају издржавање, а неки нису ни могли јер су били незапослени (26%) (Гудац-Додић, 2007:176-177).

Клод Мартен је истраживао разорне последице "иступања из брака" на породичне и друштвене везе. Између осталог, тестирано је да ли се веза деце с родитељем прекинула након развода брака, или је овај однос опстајао као помоћ. Показало се да је сваки трећи родитељ коме није поверено старање о деци прекинуо сваки контакт са њима (Сегалан, 2009:196-197). У нашем истраживању сваки четврти

родитељ не виђа децу никада. По процени испитаника други родитељ се са децом виђа ретко (31,7%). Сваки десети родитељ дете виђа изузетно често а сваки четврти никада (23,4%). Да други родитељ често виђа децу изјавило је 28,3% испитаника (табела 13.6). Често и веома често децу виђа родитељ који живи у истом селу (69,6%) или истом граду (47,8%). Највише је у категорији родитеља који никада не виђају децу заступљено оних који живе у другом селу (44,4%) или у другом граду (39,5%). Међу невенчаним испитаницима је највеће учешће оних који су одговорили да други родитељ никада не виђа дете (52,4%), док је таквих испитаника знатно мање међу разведеним и најмање међу растављеним: 19,8% разведених и 7,7% растављених родитеља. Занимљив налаз је да нешто више мајки никада не виђа своју децу (27,3%) него очева (22,3%).

Табела 13.6. Колико често се други родитељ виђа са децом

Учесталост виђања са децом	Процент
ретко	31,7
никада	23,4
често	28,3
вема често	10,3
преминуо је /није питан/а	6,3
Укупно	100,0

Алиментацију од другог родитеља редовно прима само 15,9% испитаника док је 71,2 % разведених и невенчаних испитаника не прима уопште (табела 13.7). Најчешћи разлози због којих не примају алиментацију по њиховом властитом мишљењу су ти што други родитељ не жели да је плаћа (13,6%), није запослен (12,9%), а сваки десети (10,6%) испитаник је навео да није ни тражио алиментацију.

Табела 13.7. Примање алиментације

Да ли примају алиментацију	Процент
да, редовно	15,9
да, нередовно	8,3
не	71,2
без одговора	4,6
Укупно	100,0

Више од половине разведених, невенчаних и растављених испитаника (72,4%) нема никакву помоћ (изузев евентуално алиментације) од другог родитеља. Када се посматрају само разведени родитељи, произилази да је чак 76% разведених испитаника одговорило да им други родитељ деце не помаже (мимо алиментације) ни на који начин. Од укупног броја испитаника који добијају помоћ од другог родитеља своје деце (којих је у узорку свега 34), највише је оних који су изјавили да им други родитељ помаже финансијски (38,2%), и да купује храну и одећу уз новчану помоћ коју даје (табела 13.8). Од свих испитаника који добијају помоћ од другог родитеља само 5,9% је изјавило да им он/она помажу на све начине.

Табела 13.8. Начини на који други родитељ помаже издржавање деце

Врста помоћи	Процент
финансијски	38,2
купује храну, одећу и материјално	14,8
брине о детету/причува га	14,7
једно дете живи код њега/ње	5,9
купује одећу	5,9
купује одећу и плаћа летовање	5,9
на све начине	5,9
чува децу по потреби	2,9
води дете на ручак	2,9
у васпитању	2,9
Укупно	100,0

Комуникацију са другим родитељем своје деце одржава већина испитаника (51%) (табела 13.9). Показало се да нема битније разлике у комуникацији са одсутним родитељем деце са једне стране, и тога да ли испитаници имају тренутно партнера са друге стране. Тако 53,1% испитаника који имају емотивну везу одржава комуникацију са родитељем своје деце и 50% испитаника који тренутно немају партнера.

Табела 13.9. Да ли комуницирате са другим родитељем откад сте постали самохрани

Модел једнородитељске породице	Да ли комуницирате са другим родитељем			укупно
	да	не	није питана	
разведени	51,4%	45,0%	3,6%	100,0%
невенчани	42,9%	52,4%	4,7%	100,0%
растављени	61,5%	15,4%	23,1%	100,0%
Укупно	51,0%	43,4%	5,5%	100,0%

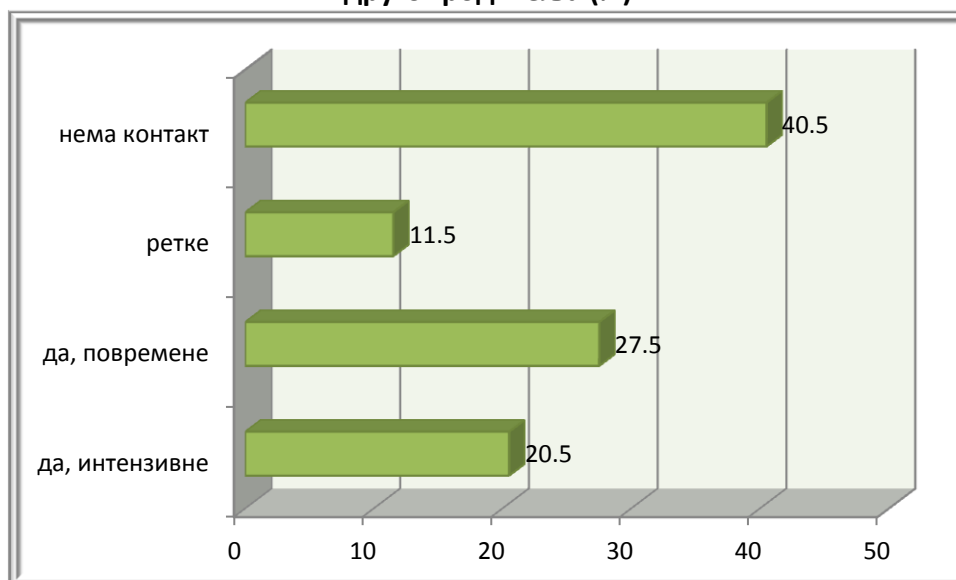
Слабљење брачне заједнице "иде под руку с јачањем улоге родбине" (Мендрас, 2004:99). Пензионери, како Мендрас наводи, располажу са пуно слободног времена и у великој мери га посвећују помоћи својој деци и унуцима или одржавању друштвенх веза. У земљама у којима имају добре пензије, знатан део дају на финансијску помоћ својим потомцима тако да "родбинска мрежа игра капиталну улогу у редистрибуцији услуга, прихода и имовине међу генерацијама" (Исто). При том, веза мајка-ћерка је снажнија од везе мајка-син. Свакодневна помоћ у услугама или поклонима у већини случајева долази с мајчине стране (Мендрас, 2004:101). Различити извори показују све присутнију жељу да се родбинске веза "одрже и као памћење и извор идентитета. И као мрежа социјабилности и као економска и морална подршка у животним тешкоћама и недаћама" (Мендрас, 2004:100). Питање односа генерација се може схватити као једно од виталних питања Србије (Трипковић, 2009:232). Наша досадашња истраживања показују да је породица (још увек) група са солидаристичким потенцијалом, "који је и даље најизразитији по силазној генеалогској линији, дакле од старијих према млађима, а знатно мање по побочним или узлазним линијама сродства" (Трипковић, 2009:235). Унутар породице се, како из економских и политичких, тако и културних разлога, може говорити о полу-присилној солидарности (Трипковић, 2009:235). Између сродника се не размењује само материјална помоћ, већ и "разни облици вербално-духовне подршке и солидарности, схваћене као подела брига и размена искустава (разговори, савети, саосећања и слично)" (Трипковић, 2009: 243). "Развод брака, који нужно потреса и ставља на искушење целокупни социјални миље супружника, може у неким случајевима да потпомаже учвршћивању међугенерациских односа по генеалогској линији. Између осталог, рођаци су ту да притекну у помоћ и када се брак распада" (Трипковић, 2009:245). Један од честих пратилаца развода је и проблем смештаја младе једнородитељске породице. И ту је решење често у помоћи треће генерације. Померања у структури породичног домаћинства ка повећању проширене породице као облика "сложене породичне заједнице која се гради на односима традицијске сродничке солидарности и узајамности" (Милић, 2004а:342), како наводи А. Милић, сведоче не само о транзицијском застоју већ "о регресивном кретању у сфери породичних односа и враћању чланова на преживеле облике борбе за преживљавање помоћу сродничке солидарности" (Милић, 2004а:342). Последице ових трендова су како одложено

осамостаљивање младих, тако и јачање мрежа солидарности, а у таквом социјалном амбијенту породица се у виђењима појединца "појављује као једина, незаменљива и главна потпора појединцу и смисао укупног живота"(Милић, 2004а:342). Велику помоћ треће генерације у чувању унучића, поред студија у нашој земљи показале су и студије у Шпанији (Astone; Nathanson; Schoen; Kim, 1999:216-217) које су се бавиле проблемом самохраних мајки везаном за чување деце, и које су скренуле пажњу на значајну помоћ "бака сервиса". Истраживачи су потврдили да чак и у оним случајевима где није било заједничког становања са бакама, оне су обично живе у близини и биле су највише ангазоване у помагању мајкама око деце. Сем тога, помоћ треће генерације се не примењује само у изузетним ситуацијама као што је самохрано родитељство, већ је "структурална карактеристика породичног живота у Шпанији", и како наводе аутори, "мало је вероватно да је оваква врста породичне солидарности икада била једнако важна у северној Европи или САД-у као што је у медитеранском региону" (Astone, Nathanson; Schoen; Kim, 1999:217). Премда се међугенерациски односи мењају, солидарност је и даље кључна одредница односа старијих родитеља и одрасле деце.

Са родитељима оца/мајке своје деце контакте има 34% испитаника, док чак 66% не одржава контакте са њима. Најчешће контакте са трећом генерацију одржавају испитаници који никада нису били у браку (42,9% овог модела породице), а потом разведени родитељи (33,3%) (Прилог таб.р11). Готово половина испитаника који контактирају са родитељем своје деце имају истовремено контакт и са трећом генерацијом (49,3%). Занимљиво је и да сваки пети испитаник који нема контакт са родитељем своје деце, тај контакт има са дететовим бабом и/или дедом. Показало се да постоји статистички значајна веза између варијабле комуникација са родитељем деце код разведених, невенчаних и растављених, и комуникације са бабом и дедом ($\chi^2 = 17,445$; $p = 0,000$) при чему коефицијент контингенције показује да је та веза средње јачине ($C=0,328$).

За разлику од самих испитаника, њихова деца већином имају контакте са својом бабом и/или дедом са стране другог родитеља који не живи са њима (графикон 13.7). Ти контакти које деца одржавају са трећом генерацијом су интензивни или повремени у 48% случајева. Са друге стране, не мали је и проценат оне деце које те контакте уопште немају (40,5%).

Графикон 13.7. Заступљеност контаката са бабом/дедом са стране другог родитеља (%)

Свега 21,5% испитаника је изјавило да добијају извесну помоћ од родитеља оца/мајке своје деце. Сваки десети испитаник (9,5%) је одговорио да му родитељи мајке или оца њиховог детета помажу финансијски (табела 13.10). Помоћ у куповини потребних ствари има 3,5% испитаника од стране тазбине а 2% добија и финансијску и моралну подршку. Највише је испитаника међу обудовелим који добијају финансијску помоћ од родитеља свог некадашњег партнера (18,2%), а о таквој врсти помоћи су се најређе изјашњавали невенчани родитељи (4,8%).

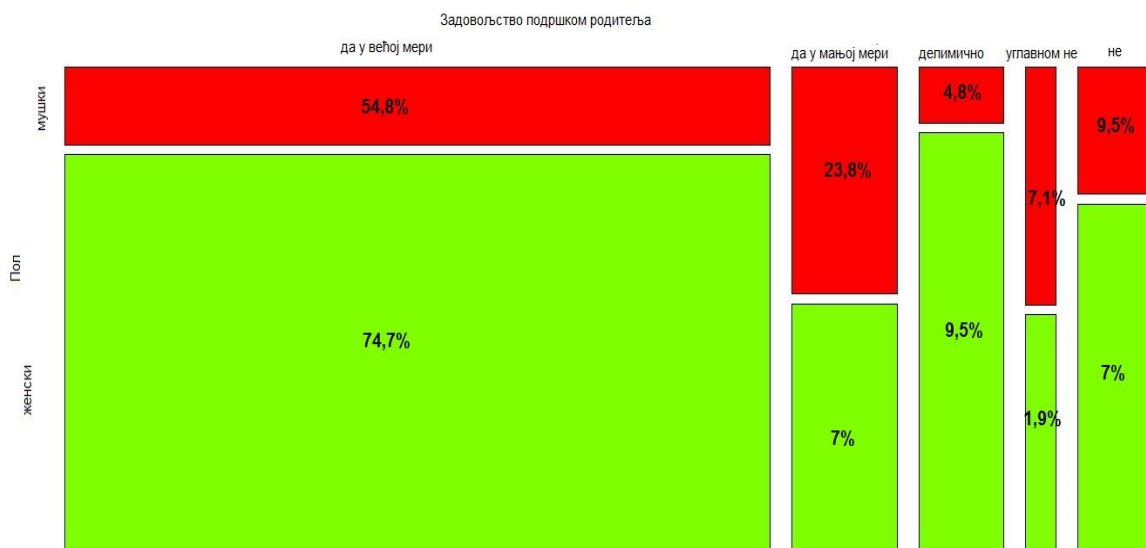
Табела 13.10. Помоћ треће генерације са стране другог родитеља

Врста помоћи од стране треће генерације	Процент
не помажу	78,5
финансијска помоћ	9,5
куповином потребних ствари	3,5
финансијска и морална подршка	2,0
чувају дете	1,5
поклони	1,5
спремају храну	1,0
саветима/морална подршка	1,0
уступили су ми стамбени простор	0,5
намирнице и џепарац деци	0,5
помажу деци око школе	0,5
Укупно	100,0

Када је реч о међугенерациским односима, али овога пута са својим родитељима, испитаници су у великој већини (81%) задовољни у различитој мери подршком коју добијају од својих родитеља (Прилог табела р12). Тек сваки десети испитаник исказује незадовољство због одсуства помоћи.

На основу оцењеног модела мултиномијалне регресије где је зависно променљива задовољство подршком од родитеља, а независно променљиве пол, образовање, тип насеља и типа једнородитељске породице (Прилог таб. р12а-р12д), утврђено је да је модел статистички значајан на прагу значајности 10% ($p=0,084$) и да је на истом прагу значајности значајан утицај пола. Уколико се из модела елиминишу остале променљиве, утицај пола је статистички значајан и на прагу значајности 5%. Статистичку значајност зависности задовољства подршком од родитеља и пола потврђује и вредност χ^2 -теста и коефицијента контингенције који су високо статистички значајне ($p=0,006$), док коефицијент контингенције указује да је интензитет везе слаб. Зависност је илустрована мозаик графиком (графикон 13.8) који показује удео појединих модалитета зависно променљиве код интервјуисаних мушкараца и жена. Мушкарци су у мањем проценту задовољни подршком родитеља и у већој пропорцији незадовољни у поређењу са женама.

Графикон 13.8. Задовољство подршком родитеља у зависности од пола (%)

13.4. Социјализација и брига о деци

Васпитање деце у једнородитељској породици сложеније је и деликатније него у случају потпуне породице. Будући да недостатак мајке или оца нарушава природни састав и стање у породици, многи педагози и психолози такво стање породице оцењују као васпитно непожељно, а као карактеристику самохраног родитеља наводе недоследност у поступању са дететом (Piórkowska-Petrović, 1990:105,12,52). Када породица доживи слом, у првој години после развода која се сматра најтежим раздобљем, жене испољавају више стрепње и љутње, додатно оптерећење доносе и тешкоће материјалне природе и отежани услови живљења, а све тешкоће које доживљава разведен родитељ дели и дете (Piórkowska-Petrović, 1990:39-40,97-100).

Породица је примарни агенс социјализације, прво место на коме дете усваја систем норми и правила понашања које друштво преноси својим члановима, али чији породица није само прост преносилац, већ и место њихове селекције. Иако је васпитање деце најчешће примарна обавеза мајке, "у сваком друштву и на свакој етапи његовог развоја коегзистирају разни стилови и методи васпитања, у којима се јасно уочавају многобројне сталешке, класне, регионалне, породичне и друге варијације. Чак се и они емоционални односи родитеља према детету, укључујући и њихове одбрамбене психолошке механизме не могу разматрати одвојено од осталих аспеката историје, на пример, еволуције стила комуникације и међуљудских односа, вредности која се придаје индивидуалности итд. (Кон, 1991: 88,278). Питање правилног васпитања и родитељства тешко да се може дати будући да постоје бројне културне варијације. У Шведској је, како наводи Нила Капор-Стануловић, својевремено предлагано од стране стручњака да жена не би смела да роди док не прође кроз курсеве који би је оспособили за обављање родитељских функција, међутим, у родитељству није битна само количина знања већ и способност јер "материнство се не учи" (Капор-Стануловић, 1985:104-106).

Највећи проценат испитаника са својом децом проводе цео дан или већи део дана заједно (табела 13.11). При том, нема статистички значајне везе између варијабле колико времена дневно проводе са децом, са једне стране, и моделом

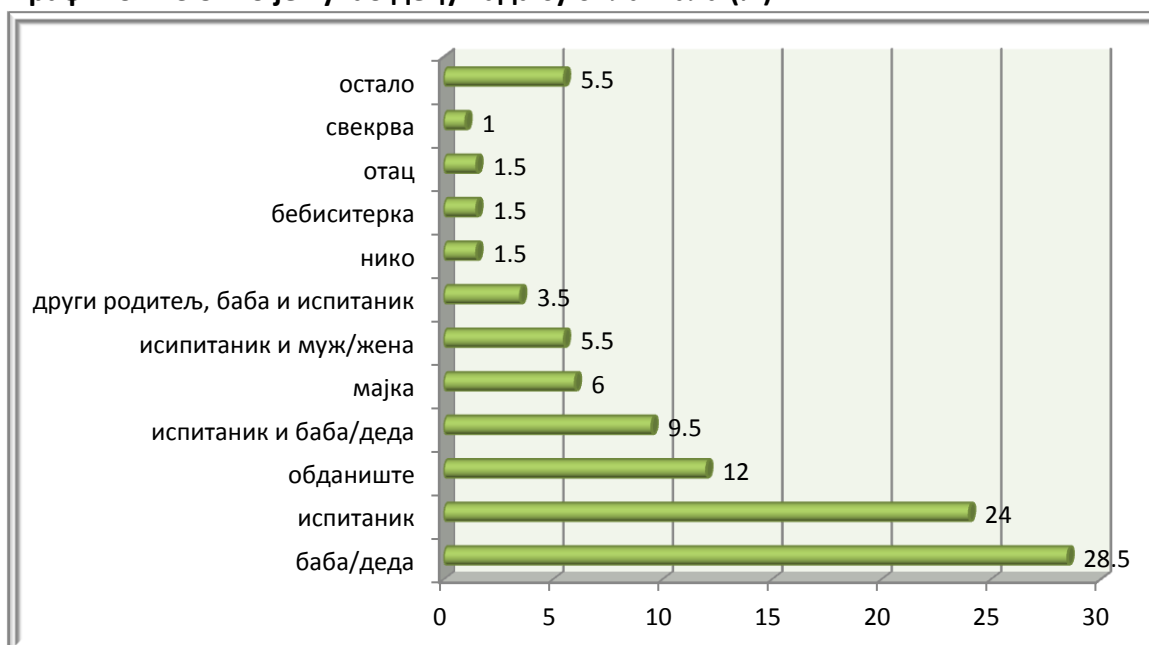
једнородитељске породице ($\chi^2 = 27,954$; $p = 0,141$), као ни полом испитаника ($\chi^2 = 7,156$; $p = 0,413$).

Табела 13.11. Дневно провођење времена са децом

Време	Процент
већи део дана	27,0
цео дан	26,0
5-6 сати	25,0
2-3 сата	10,0
мало	7,0
не виђамо се сваки дан	4,0
зависи од послова	0,5
нису заједно	0,5
Укупно	100,0

За помоћ око чувања деце најпозванији је био бака/дека сервис, и то код 28,5% испитаника (графикон 13.9). Укрштањем варијабле помоћ око чувања деце и тип домаћинства уочава се да постоји високо статистички значајна веза између ових варијабли ($\chi^2 = 120,401$; $p = 0,000$), док вредност коефицијента контингенције ($C=0,613$) укзује да је та повезаност јака. Тако је помоћ треће генерације око чувања унучића била најзаступљенија код испитаника који живе у домаћинствима проширене породице.

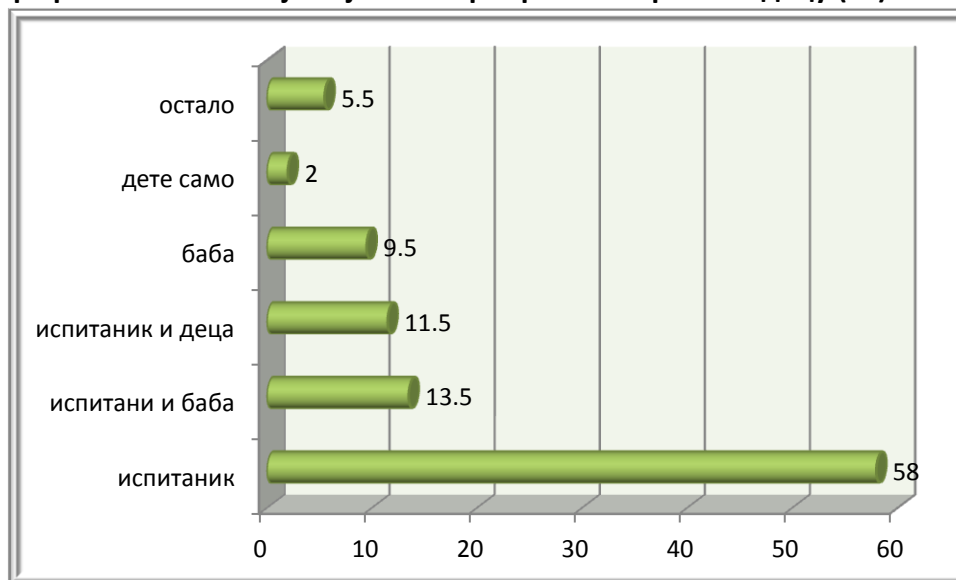
Графикон 13.9. Ко је чувао децу када су била мала (%)

Оброке за децу најчешће су припремали сами испитаници (58%). Знатно ређе, у овој активности су имали помоћ дететове баке (13,5%) или саме деце (11,5%). Код 9,5% породица деци је оброке припремала бака (графикон 13.10). Ако се припремање оброка за децу посматра према полу испитаника уочава се да постоји статистички значајна веза између ових варијабли ($\chi^2 = 47,301$; $p = 0,000$), док вредност коефицијента контингенције ($C=0,437$) указује да је та повезаност средње јачине. Тако су очеви у 33,3% случајева сами припремали оброке за децу у поређењу са дупло више (64,6%) мајки. Са друге стране, очеви су шест пута чешће (28,6%) него мајке (4,4%) навели да су оброке деци спремале баке. Овакав податак не изненађује будући да је подела на тзв."женске" послове, у које се убраја и кување, и даље присутна у нашем друштву.

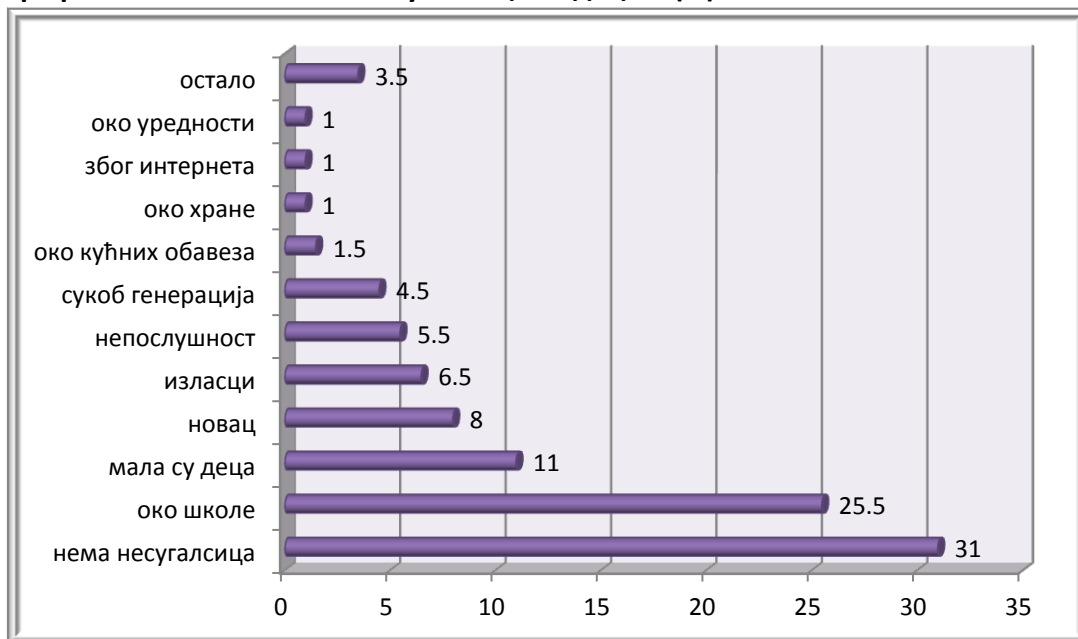
Графикон 13.10. Ко је најчешће припремао оброке за децу (%)

Несугласице са децом су најчешће присутне због школе, и то код сваког четвртог испитаника (графикон 13.11). Новац и изласци су после школе најзаступљенији међу разлозима несугласица које испитаници имају са својом децом. Са друге стране, знатан проценат - 31% је изјавило да немају никаквих несугласица. Између разлога несугласица и модела једнородитељске породице постоји статистички значајна веза ($\chi^2 = 109,391$; $p = 0,000$), док вредност коефицијента контингенције ($C=0,595$) указује да је та повезаност јака. Тако је највише обудовелих испитаника изјавило да нема никаквих

несуглици са децом (49,1%), и на другој страни знатно мање растављених (30,8%), око два пута мање разведених (24,3%) и невенчаних (19%). Међу разведеним је око два пута више испитаника који имају несугласице са децом око школе (33,3%) него међу обудовелима (16,4%), растављенима (15,4%) и невенчаним испитаницима (14,3%).

Графикон 13.11. Разлози несугласица са децом (%)

Када имају неки проблем везан за васпитање деце, испитаници се прво за помоћ обраће својим родитељима (22,5%). Међутим, у таквим ситуацијама највећи проценат испитаника се не обраћа никоме (табела 13.12). Укрштањем варијабле обраћање за помоћ и модела породице уочава се да постоји статистички значајна веза између њих ($\chi^2 = 78,439$; $p = 0,001$), док вредност коефицијента контингенције ($C=0,531$) указује да је та повезаност јака. Тако је највише међу обудовелим испитаницима оних који се никоме не обраћају за помоћ (54,5%), разведених је знатно мање (37,8%), растављених (30,8%) и 23,8% невенчаних. Пријатељима се за помоћ најчешће обраћају разведени (10,8%) и обудовели (9,1%), а знатно ређе невенчани (4,8%) и ниједан растављени испитаник.

Табела 13.12. Обраћање за помоћ када имају проблем са васпитањем деце

Особа којој се прво обраће за помоћ	Процент
ником	40,5
родитељима	22,5
пријатељима	9,0
родитељу деце	6,5
немам проблема	6,5
васпитачици, педагогу, психологу	4,5
сестри или брату	3,0
родбини	2,5
партнеру	2,0
књиге, инетрнет	1,0
колегама	0,5
старијој деци	0,5
центру за социјални рад	0,5
немам коме	0,5
Укупно	100,0

Однос између испитаника и њихове деце већина родитеља оцењује као изузетно добар - 59%. Само један испитаник је однос са својом децом оценио као незадовољавајући (табела 13.13). Крускал-Валисов тест ($p=0,720$) указује да не постоји статистички значајна веза између варијабле оцене односа са децом и модела једнородитељске породице.

Табела 13.13. Процена односа са децом према моделу ЈРП

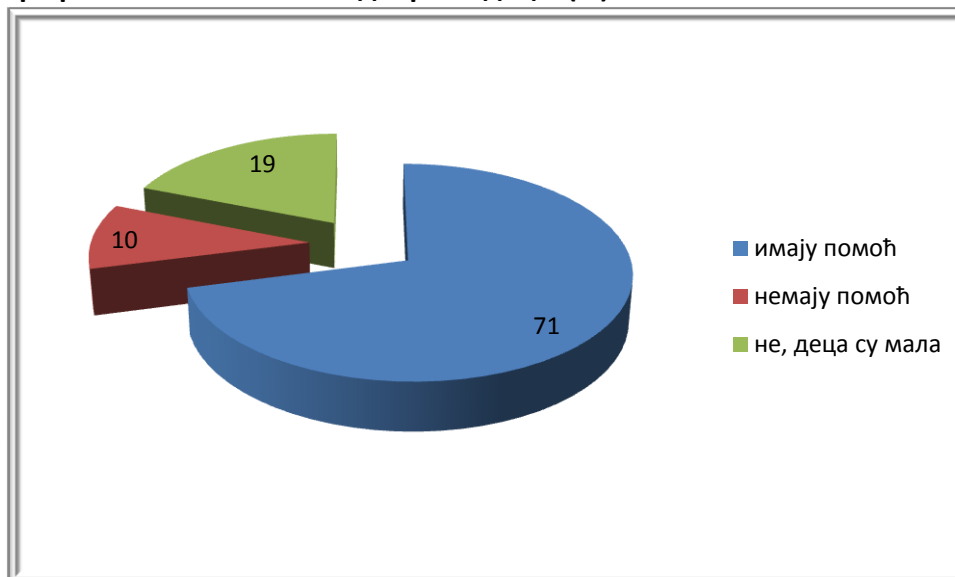
Модел ЈРП	Самопроцена односа са децом			Укупно
	изузетно добри	задовољавајући	незадовољавајући	
разведени	58,6%	41,4%	0,0%	100,0%
невенчани	57,1%	42,9%	0,0%	100,0%
обудовели	56,4%	43,6%	0,0%	100,0%
растављени	76,9%	15,4%	7,7%	100,0%
Укупно	59,0%	40,5%	0,5%	100,0%

Велика већина (73,5%) испитаника процењује да има довољно слободног времена које може да посвети својој деци. Најређе су растављени родитељи изјављивали да имају довољно слободног времена за дете (61,5%) (Прилог таб.р13). Истраживање је показало да нешто више времена за дете имају мајке (76,6%) него интервјуисани очеви

(61,9%), иако су мајке чешће запослене од очева. Такође, нема статистички значајне везе између слободног времена које имају за дете, и тога да ли испитаници имају партнера ($\chi^2 = 1,028$; $p = 0,311$).

Код 71% испитаника присутна је помоћ коју у обављању неких послова имају од своје деце (графикон 13.12). Нема, при том, статистички значајне везе између помоћи коју имају од деце, са једне стране, и пола испитаника ($\chi^2 = 1,110$; $p = 0,574$) и насеља ($\chi^2 = 3,651$; $p = 0,161$) са друге стране.

Графикон 13.12. Помоћ од стране деце (%)

Набавка намирница и спремање домаћинства су најчешћи послови у којима деца помажу својим родитељима (табела 13.14).

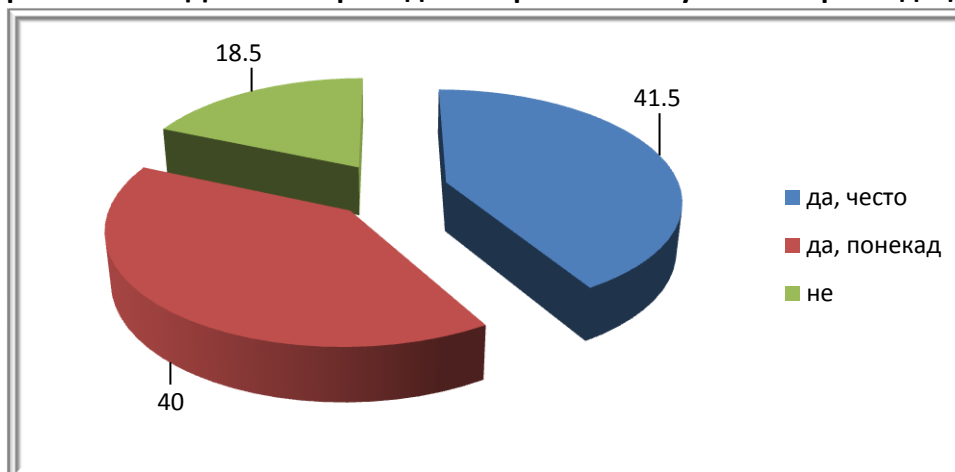
Табела 13.14. Помоћ деце у обављању послова

Помоћ у:	да	не	мала деца	Укупно
кување	34,5	37,0	28,5	100,0
чишћење домаћинства	59,0	12,5	28,5	100,0
набавка намирница	65,0	6,5	28,5	100,0
радови у пољопривреди	21,0	50,5	28,5	100,0

Разликујући неколико врста породичне преорганизованости Рене Кениг указује на појаву "момизма" тј. претерано заштитничке материнске функције које је карактеристично за породицу средње класе у којој мајка настоји са две подреди својој

контроли (Милић, 2001: 262). У случају претеране емотивне усредсређености на дете, уз попустљивост, испољава се став претерана заштита (Piórkowska-Petrović:70-72). Неретко се у литератури наводи да је недоследност у понашању карактеристика васпитног става самохраних родитеља. С тим у вези нас је занимало како сами испитаници процењују свој васпитни став према деци. Тако је 41,5% родитеља изјавило да су често превише попустљиви према деци (графикон 13.13). Нешто мање, 40% испитаника, сматра да су понекад попустљиви, док 18,5% не сматра себе попустљивима. Између варијабле попустљивости према деци са једне стране, и пола испитаника, са друге стране, нема статистички значајне везе ($\chi^2 = 0,802$; $p = 0,670$). Са друге стране та веза је присутна када се васпитни стил посматра према моделу једнородитељске породице ($\chi^2=13,723$; $p=0,033$) док вредност коефицијента контингенцијепоказује да је та веза слаба. Тако је највише обудовелих (47,3%) и разведених (45,9%) испитаника рекло да су често попустљиви у свом односу према деци. Исти одговор дало је 38,5 растављених и свега 4,8 невенчаних родитеља (Прилог таб. р14).

Графикон 13.13. Да ли сматрате да сте превише попустљиви према деци (%)

Подршком коју добијају од своје деце задовољно је 77% испитаника у различитом интензитету. Делимично задовољан је отприлике сваки десети испитаник, док је незадовољних само 2% испитаника (табела 13.15). Највише задовољних подршком од деце је међу обудовелим (72,7%) што се може објаснити тиме да су они дуже у статусу јединог родитеља, те су им и деца старија па могу очекивати више подршке од њих.

Табела 13.15. Задовољство подршком коју добијају од деце

Степен задовољства	Процент
да у већој мери	65,5
да у мањој мери	11,5
делимично	9,5
углавном не	1,0
не	1,0
деца су још мала	11,5
Укупно	100,0

Занимало нас је и колико су родитељи задовољни подршком своје деце у зависности од пола деце, и од тога колико дуго времена су самохрани родитељи.

Табела 13.16. Информација о прилагођености модела

Модел	Критеријум	Тест количника веродостојности		
	-2LL	χ^2	Степен слободe	p
Слободан члан	177,277			
Коначан модел	113,525	63,753	30	,000

$$*-2LL=-2 \log L$$

На основу резултата у Табели 13.16, може да се закључи да је вредност -2LL-критеријума мања у поређењу са нултим моделом. Како је $\chi^2 = 63,753$ ($p < 0,01$) предвиђање је високо статистички значајно поузданије у поређењу са нултим моделом.

Табела 13.17.

Прилагођеност модела подацима

	χ^2	Степен слободe	p
Пирсон	36,349	40	,635
Одступање D	43,249	40	,334

Табела 13.18.

Псеудо R²

Cox and Snell	,273
Nagelkerke	,308
McFadden	,146

Како Пирсонова статистика и статистика одступања нису статистички значајне може да се закључи да је модел добро прилагођен оригиналним подацима.

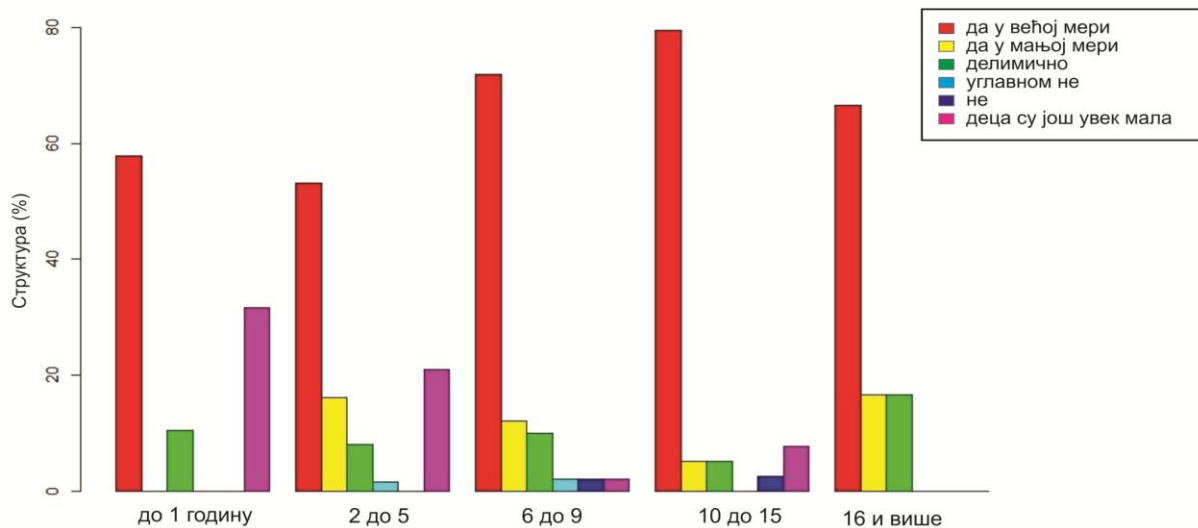
Табела 13.19: Тест количника веродостојности

Ефекат	Критеријум прилагођености модела	Тест количника веродостојности		
	G=-2LL редукованог модела	χ^2	Степен слободе	p
Слободан члан	1,135E2	,000	0	.
Пол деце	136,534	23,010	10	,011
Колико дуго је једини родитељ	152,125	38,600	20	,007

На основу резултата количника веродостојности (Табела 13.19) може да се закључи да је високо статистички значајан коефицијент променљиве дужина самохраног родитељства, док пол деце у моделу мултиномијалне регресије није статистички значајан. На основу вредности χ^2 теста ($\chi^2= 34,623$; $p= 0,022$) и израчунате вредности коефицијента контингенције ($C=0,384$) може да се закључи да постоји статистички значајна и средње јака зависност задовољства подршком од деце и дужине самохраног родитељства.

Међу родитељима који одгајају своју децу у једнородитељској породици највише задовољних подршком деце је међу испитаницима који су самохрани од 10 до 15 година (графикон 13.14). Углавном незадовољних подршком деце је највише међу онима који су самохрани између две до пет година и од шест до девет.

Графикон 13.14. Задовољство подршком деце и дужина самохраног сатуса

13.5. Посао и родитељство

Запошљавање жена се, поред контроле рађања, сматра фактором који је највише утицао на породични живот. Прихватање запослености жене често заједно иде с тврдњама да се и мушкарци морају бавити пословима у домаћинству или "кућним пословима". Породица и посао су прве вредности међу Европљанима. Након породице, посао је на другом месту у већини земаља, посебно у Француској. Францускиње су најбројније у раду с пуним радним временом зато што од њега очекују аутономију и друштвени положај. Може се рећи, како наводи Мендрас, да оне своју професију стављају испред своје мајчинске улоге или у најмању руку, раде све да би обе помириле. Насупрот томе, Немци и Немице "размишљају о послу и породци као о два одвојеним универзумима, од којих је први мушки и модернистички, а други женски и традиционалан. Немци мисле да жена која ради улива деци мање сигурности; несклонији су разводу и мањи број их сматра да оба супружника морају доприносити финансијским изворима брака и пословима у домаћинству; мушкарац доноси новац а жена се бави домаћинством" (Мендрас, 2004:66-67).

Са сломом социјалистичког начина репродукције, "тегобама економске блокиране трансформације 1990-их наступио је период истискивања жена са тржишта

рада, и њиховог повлачења у сферу приватности у којој су преузеле улогу социјалне бригае о породици” (Бабовић, 2009:137).

Преузимајући током живота бројне улоге на себе, код човека се некада у настојању да их све перфектно одигра, јавља сукоб улога. Питали смо родитеље да ли им усклађивање различитих обавеза које имају представља терет. Највише испитаника, 42%, се изјаснило да им не представља терет. Са друге стране, за 35% испитаника усклађивање различитих обавеза које обављају представља делимичан терет (табела 13.20). Знатно више мајки се изјаснило да им усклађивање обавеза не представља терет (47,5%) него очева (21,4%). Ман-Витнијев U тест је показао да постоји статистички значајне разлике у степену у ком испитаницима представља терет усклађивање различитих улога према њиховом полу ($U=2537$; $z=-2,501$; $p=0,012$; $r=0,177$). Међутим, према Коеновом критеријуму утицај пола је мале јачине. Нешто више запослених испитаника (25,4%) је рекло да им усклађивање обавеза представља изузетно велики терет, или терет у већој мери, наспрам сваког петог незапосленог испитаника (20%). Показало се, Крускал-Валисовим тестом, да између степена оптерећености и броја деце у породици нема статистички значајне везе ($p = 0,660$), као ни према моделу једнородитељске породице ($p = 0,340$). Сваки десети удовац/удовица (10,9%) су се изјаснили да им је изузетно велики терет усклађивање обавеза и 4,5% разведених испитаника.

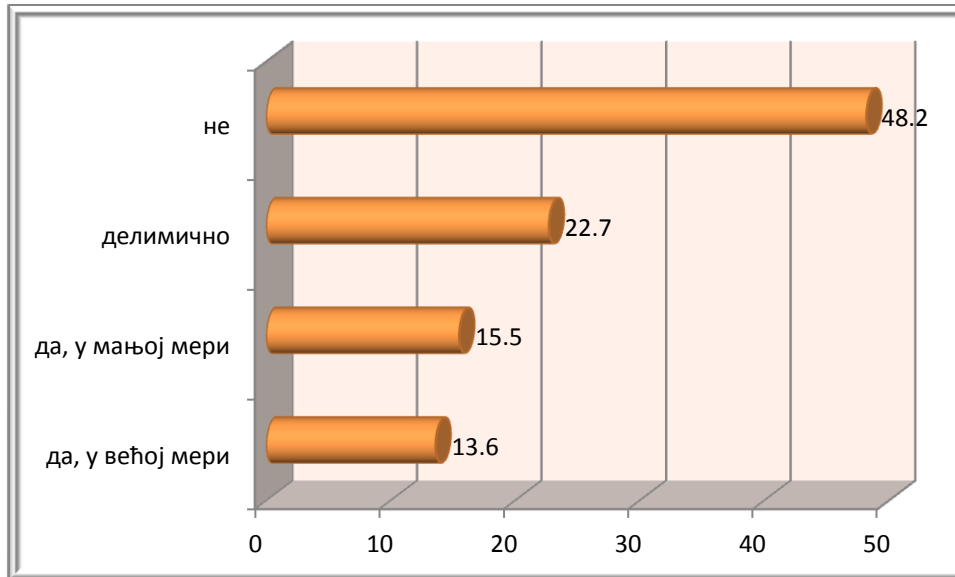
Табела 13.20. Да ли усклађивање обавеза представља терет

Да ли усклађивање обавеза представља терет	Процент
да изузетно велики	5,5
да у већој мери	17,5
делимично	35,0
не	42,0
укупно	100,0

Усклађивање посла и родитељства већини испитаника који су у радном односу не пада тешко (графикон 13.15). Показало се Ман-Витнијев U тестом да нема статистички значајне везе између варијабле усклађивање посла и родитељства са једне стране, и пола испитаника ($U = 713$; $z = -1,554$; $p = 0,120$) са друге стране. Сем тога, Крускал-

Валисов тест ($p=0,618$) указује да не постоји статистички значајна разлика у степену тешкоћа усклађивања посла и родитељства према моделу једнородитељске породице.

Графикон13.15. Да ли тешко пада усклађивање посла и родитељства (%)

Већина запослених испитаника (50,9%) је одговорила да би напустили посао када би им то дозвољавала материјална ситуација и посветили се само родитељству. При том, такав одговор је дало нешто више запослених очева (60%) и нешто мање запослених мајки (48,9%). По мишљењу већине испитаника, умањењу сукоба радне у родитељске улоге допринело би адекватније радно време или боља плата (табела 13.21).

Табела 13.21 Шта би допринело смањењу сукоба радне и родитељске улоге

Смањењу сукоба допринело би:	Процент
не знам	30,5
адекватније радно време	21,5
боље финансије / плата	19,5
више слободног времена	6,0
нема сукоба	5,5
више слободних дана	2,0
већа помоћ деце у кући	1,5
веће разумевање послодаваца	1,5
ништа	1,5
помоћ другог родитеља	1,0
остало	9,5
Укупно	100,0

Неки од коментара испитаника о томе шта би допринело умањењу сукоба радне и родитељске улоге су били:

-“Па ја имам среће, држим своју радњу па ако нешто хитно искрсне, могу да је затворим да никог не питам, али они који нису те среће треба да имају што веће разумевање од послодавца, а и од људи који им чувају децу док су они на послу” (мајка, 50-54 год. , приватник, разведена, Нови Сад).

-“Добро је када има таквих сукоба, када нема-нема ни посла а самим тим ни пара” (мајка, 30-34, фризерка, невенчана, Житиште).

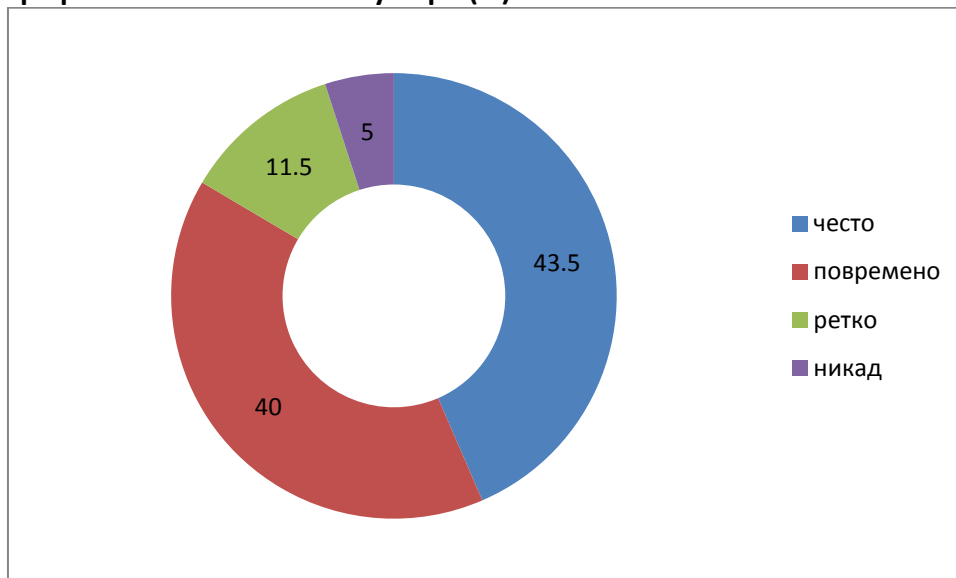
-“Да се мајка без обзира на године након првог порођаја пензионише и добија одређену суму новца без обзира да ли је била запослена или не” (отац, 55-59 год., пензионер, удовац, Жабал).

-“Већа зарада, али није све у новцу. Али, када га има онда готово да нема проблема” (мајка, 50-54 год., кројачица, удовица, Сремски Карловци).

Нешто мање од половине испитаника (43%) је изјавило да се често осећа уморно (графикон 13.16). Ман-Витнијев U тест је показао да нема статистички значајне везе

између варијабле осећање умора са једне, и пола испитаника са друге стране ($U=3288,5$; $z=-0,096$; $p = 0,120$). Сем тога, Крускал-Валисов тест је указао да не постоји статистички значајна разлика у степену осећања умора према моделу једнородитељске породице ($p = 0,186$), типу домаћинства ($p = 0,513$), али је та разлика присутна када се узме у обзир број деце ($p = 0,04$). Тако су испитаници чешће изјављивали да се често осећају уморно како је растао број деце у породици (Прилог таб.р15).

Графикон 13.16. Осећање умора (%)

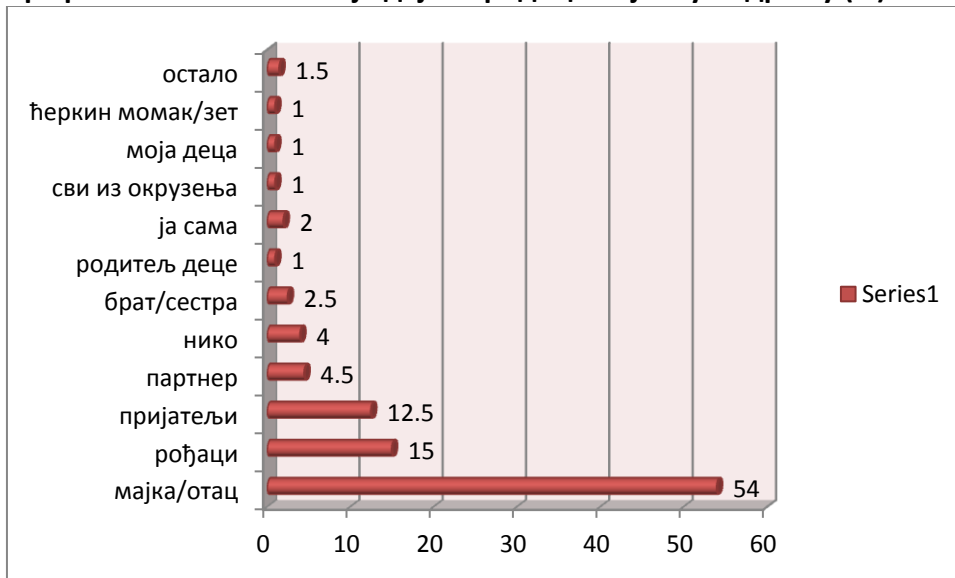
14. СОЦИЈАЛНЕ МРЕЖЕ И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

Друштвени живот у нашем народу је одувек имао епитет породичног друштвеног живота (Ливада, 1966а:926). Друштвеност уопште, је значајан аспект свакодневног живота људи. Друштвеност се одвија "превасходно кроз облике дружења, али и кроз размену услуга и подршке. Друштвеност има улогу експресивног социјалног капитала, на тај начин што олакшава функционисање појединаца и група у свакодневном животу, као и што им пружа осећај припадања" (Томановић, 2010:91).

Истраживање које је урадила А. Милић је показало да су породице у нашем друштву изразито окренуте у свакодневном животу ка коришћењу социјалног капитала у лику сродника, кумова, пријатеља, колега са посла или суседа. Сва истраживања су показала да се за подршку појединци обраћају приватном кругу а не јавном, институционалном сектору (Милић, 2009:17).

Највећу подршку самохрани родитељи добијају од својих родитеља (54%). На другом месту су рођаци (15%) ти који обезбеђују подршку, а на трећем месту пријатељи (12,5%) (графикон 14.1). Између варијабли ко даје највећу подршку породици и пола испитаника нема статистички значајне везе ($\chi^2 = 8,398$; $p = 0,817$) али је веза високо статистички значајна и јака ако се узме у обзир модел једнородитељске породице ($\chi^2 = 69,016$; $p = 0,002$; $C=0,507$). Подршку својих родитеља као највећу, најчешће наводе родитељи који никада нису били у браку (71,4%), а најређе обудовели (27,3%) (Прилог таб. р16)

Графикон 14.1. Особа која даје породици највећу подршку (%)

Пријатељске мреже представљају важан аспект свакодневног живота, и један од важних ослонаца у животу сваког човека јесу пријатељи. Ове мреже су мултипликовано значајне код родитеља који сами подижу своју децу. Према резултатима нашег истраживања, када имају неки проблем, готово сваки други испитаник често или увек добија подршку од пријатеља (графикон 14.2).

Графикон 14.2. Подршка пријатеља (%)

Информација о прилагођености модела мултиномијалне регресије у којој је зависно променљива подршка пријатеља, а независно променљиве пол, постојања партнера и дужина периода у коме је испитаник самохран је приказана у Табели 14.1.

Табела 14.1. Информација о прилагођености модела

Модел	Критеријум	Тест количника веродостојности		
	-2LL	χ^2	Степен слободe	p
Слободан члан	370.154			
Коначан модел	360.606	9.548	4	.049

Може да се закључи да је вредност -2LL-критеријума мања у поређењу са нултим моделом. Како је $\chi^2=9.548$ ($p<0.05$) предвиђање је статистички значајно поузданије у поређењу са нултим моделом.

Пирсонова статистика није статистички значајна, али је p вредност близу нивоу значајности (Табела 14.2). Слабу прилагођеност модела подацима потврђују и мале псеудо R^2 вредности (Табела 14.3).

Табела 14.2.

Прилагођеност модела подацима

	χ^2	Степен слободe	p
Пирсон	314.909	276	.053
Одступање D	258.802	276	.764

Табела 14.3

Псеудо R^2

Cox & Snell	.047
Nagelkerke	.049
McFadden	.017

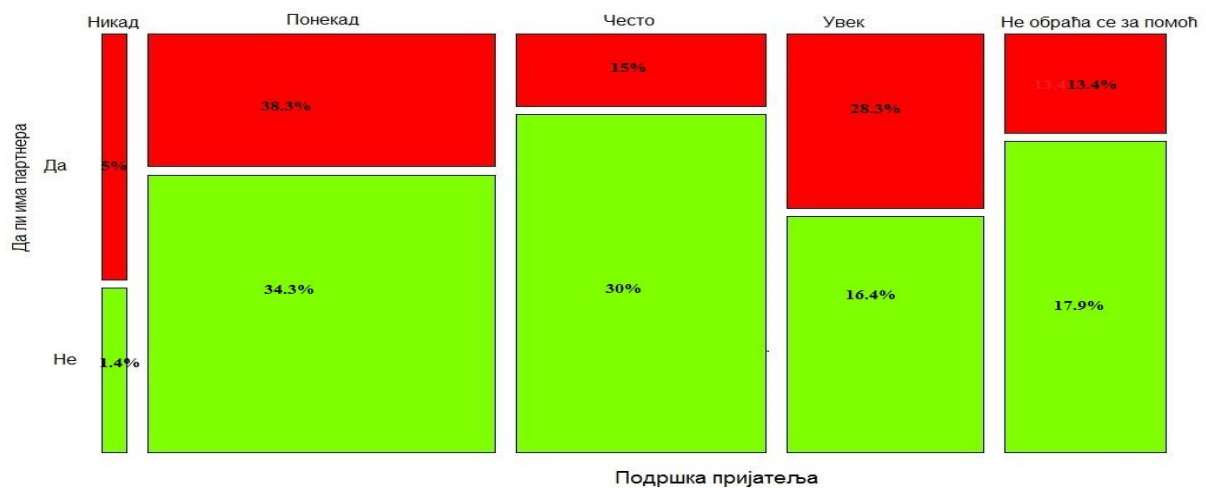
Табела 14.4. Тест количника веродостојности

Ефекат	Критеријум прилагођености модела	Тест количника веродостојности		
	G=-2LL редукованог модела	χ^2	Степен слободе	p
Слободан члан	1.561E2	.000	0	.
Пол	163.684	7.603	4	.107
Партнер	165.456	9.375	4	.052
Колико је дуго самохран	176.208	20.126	16	.215

На основу резултата количника веродостојности (Табела 14.4) може да се закључи да поседовање партнера има највећи утицај на подршку пријатеља, јер је одговарајућа р вредност близу прага значајности 0.05.

Сагласан закључак је и на основу вредности χ^2 теста ($\chi^2=9.54$, $p=0.045$) и коефицијента контингенције ($C=0.213$) које указују на статистички значајну али слабу повезаност ове две категоријалне променљиве. Мозаик дијаграм приказује учешће модалитета одговора у вези са подршком пријатеља у зависности од тога да ли испитаник има партнера или не. Највећа разлика је у пропорцији испитаника који увек имају подршку пријатеља, око 1.7 пута је већа пропорција код испитаника који имају партнера (графикон 14.3)

Графикон 14.3. Подршка пријатеља и постојање партнера

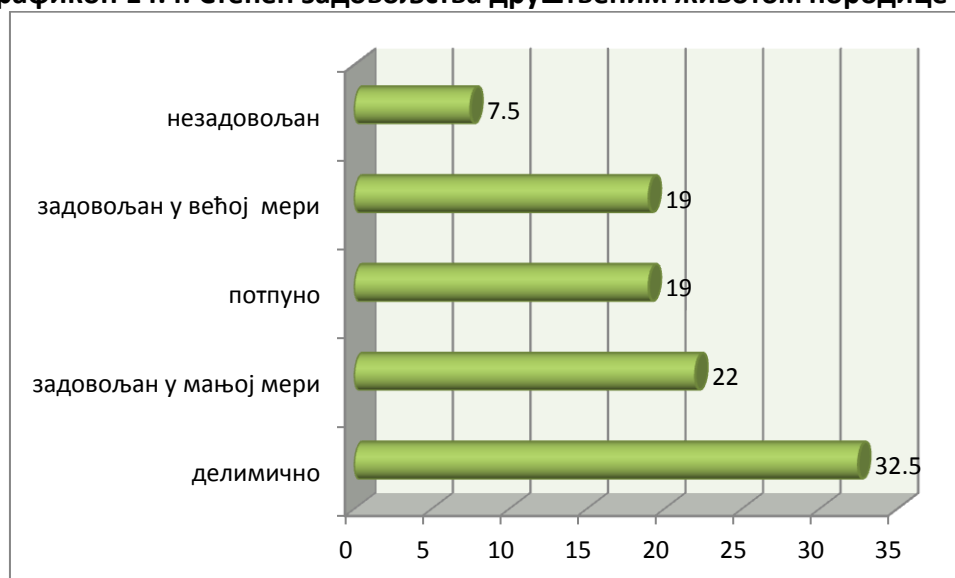
Интервјуисани родитељи се најчешће друже са пријатељима и комшијама (табела 14.5). Крускал Волис тест ($p=0,059$) указује да не постоји статистички значајна разлика у учесталости дружења са пријатељима када се пореде испитаници у различитим моделима једнородитељских породица.

Табела 14.5. Учесталост дружења

Учесталост дружења	са пријатељима	рођацима	комшијама	колегама
често	31,0	20,0	32,0	22,5
повремено	46,5	46,0	31,5	21,5
ретко	20,0	29,0	27,5	7,5
никада	2,5	5,0	9,0	2,5
Укупно	100,0	100,0	100,0	46,0

Друштвеним животом своје породице је, у различитом интензитету, задовољна већина испитаника (графикон 14.4). Сваки отприлике пети испитаник је изјавио да је потпуно задовољан (19%). Крускал-Валисов тест ($p=0,564$) указује да не постоји статистички значајна разлика у степену задовољства друштвеним животом породице према моделу једнородитељске породице. Сем тога, Ман-Витнијев U тест је показао да такође нема статистички значајне разлике у степену израженог задовољства/незадовољства према полу испитаника ($U=3235$; $z=-0,257$; $p=0,797$) и насељу у коме живе ($U=4939,5$; $z=-0,102$; $p=0,919$).

Графикон 14.4. Степен задовољства друштвеним животом породице (%)

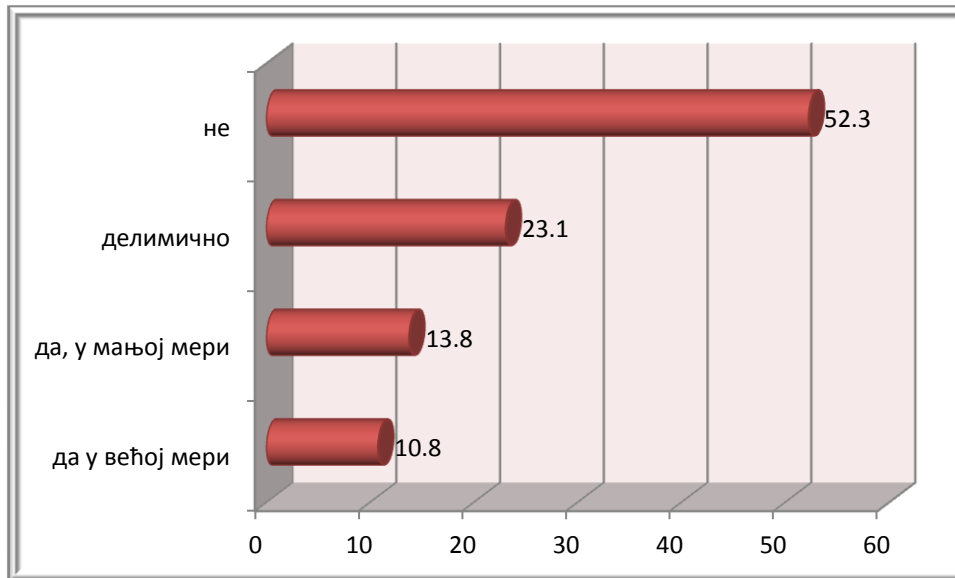
Велика већина испитаника (93%) није члан ни једног удружења (табела 14.6). Од укупног узорка, свега 14 испитаника је чланова неког удружења или организације. Највише их је са чланством у хуманитарном удружењу (1,5%) и политичкој партији (1,5%). При том, свега 3 испитаника (1,5%) добија помоћ од удружења чији су члан.

Табела 14.6. Чланство у удружењима

Чланство	Процент
није члан	93,0
хуманитарно удружење	1,5
политичка партија	1,5
професионална комора или привредни форум	1,5
удружење жена	1,0
фолклорно удружење	0,5
риболовачко друштво	0,5
невладине организације и политичка партија	0,5
укупно	100,0

Помоћ од институција, установа и/или удружења самохраних родитеља је тражио сваки трећи испитаник. Ипак, већина (67,5%) испитаника никада није тражила помоћ од саветовалишта, центра за социјални рад или удружења самохраних родитеља. Међу испитаницима који су тражили помоћ од компетентних институција или удружења (32,5%) највише је оних који нису задовољни пруженом помоћи (52,3%). Само 10,8% испитаника је са добијеном помоћи било задовољно у већој мери (графикон 14.5). Они испитаници који су незадовољни искуством које су имали са саветовалиштима, удружењима или центром за социјални рад, своје незадовољство су објаснили тиме што им није одобрена помоћ (61,9%). Сваки пети родитељ је рекао да ове установе нису показале разумевање за њихове проблеме (20,6%) (Прилог таб.р17).

Графикон.14.5. Задовољство добијеном помоћи од саветовалишта, центра за социјални рад, и др. (%)

14.1. Перспективе за заснивање (пре) комбиноване породице

Када родитељ коме је припало дете поново ступи у брак, јавља се један нови родитељ кога Силви Кадол назива "ходач на жици" (Сегалан, 2009:215). Улога социјалног родитеља је сложена и стоји између "идеалне љубави по сопственом избору и бриге да се не узурпира место биолошког родитеља (Сегалан, 2009:2015). Овај нови облик породице се у литератури назива преуређена породица, комбинована породица, прекомбинована, преуређена, обновљена - породице, дакле, у којима један или оба родитеља после развода брака ступа у нову брачну заједницу.

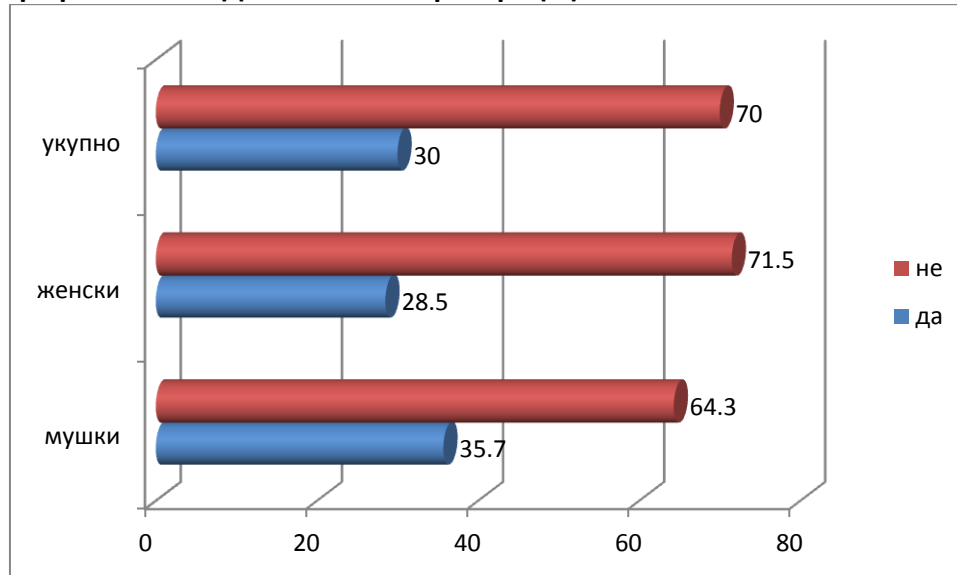
Специфични проблеми ових, комбинованих породица привлачили су пажњу књижевника од давнина. Породице са поочимом и помајком су најбројнија скупина породица после тзв. класичне, нуклеарне породица (Капор-Стануловић:157). Ови нови родитељи се примају у породични круг са пуно опреза, много резервисаности и негодовања. "Ако опрез и не долази толико од првог родитеља, јер он бира себи новог партнера и обично је емотивно везан за ту особу, опрез се јавља код детата и још више код родбине, посебно родбине од стране родитеља који више није присутан. Нови родитељ је у сваком погледу дошљак. Од њега се обично очекује да се прилагођава постојећем стању" (Капор-Стануловић,1985:158). Једна од тешкоћа у преузимању

родитељске улоге од стране поочима или помајке јесте наглост којом они постају родитељи. Нови брак и родитељство долазе за њих одједном и за многе је то тешка адаптација. За дете ово значи да деле свог родитеља са "придошлицом" што може бити извор конфликта. Деци је такође тешко се снаћи и у компликованој мрежи односа, имати две маме, две тате и повећану родбину (Капор-Стануловић, 160). Посматрање родитеља у новој улози је обично стресно за децу будући да потребу за партнерском интимношћу обично тумаче као губитак родитељске љубави "а присуство новог партнера, као директну претњу љубави родитеља на коју су мислили, до тада, да имају ексклузивно право" (Батић, 2010:40). "Комбинована породица је рођена из губитака. Сви чланови су доживели неки губитак: родитељи губитак брака, деца родитеља који су слободни да поново ступе у брак доживела су делимичан или потпуни губитак родитеља, чак и одрасли који се придружио породици губи фантазију да ће засновати нуклеарну породицу. Сви чланови комбиноване породице немају заједничку историју" (Батић, 2010:38-39).

Све више је развода и самаца у савременим условима живљења, све чешће поновно венчање представља ризик јер стварањем нове, (пре) комбиноване породице може довести до проблема око наследства за децу из првог брака. Некада су разведени били склони ка поновном склапању брака, док данас многи остају самци или се одлучују да живе у ванбрачној заједници (Мендрас, 2004). С тим у вези, хтели смо видети какав је став родитеља према заснивању нове, прекомбиноване породице.

Испитаници су преко два пута чешће изјавили да немају партнера него да имају (графикон 14.6). Укрштањем варијабле о постојању партнера са једне стране, и пола испитаника ($\chi^2 = 0,827$; $p = 0,363$), типа насеља ($\chi^2 = 0,095$; $p = 0,758$), модела једнородитељске породице ($\chi^2 = 5,991$; $p = 0,112$) и образовања родитеља ($\chi^2 = 2,587$; $p = 0,859$) са друге стране, уочава се да између њих нема статистички значајне везе. При том, подједнак је број емотивних партнера који такође имају децу (50%) и партнера који се још увек нису остварили у родитељској улози (50%).

Графикон 14.6. Да ли имате партнера (%)

За сваког четвртог испитаника је прошло чак пет година од када су последњи пут имали партнера (табела 14.7). Сваки пети родитељ (18%) је између једне и две године без емотивне везе. Ако се ови подаци посматрају према полу испитаника, нешто већа разлика је у категорији оних који преко пет година нису имали партнера: таквих је међу очевима 29,6%, а међу мајкама 37,2%. Иначе, између ове две варијабле нема статистички значајније везе ($\chi^2 = 5,703$; $p = 0,457$).

Табела 14.7. Пре колико времена сте последњи пут имали партнера

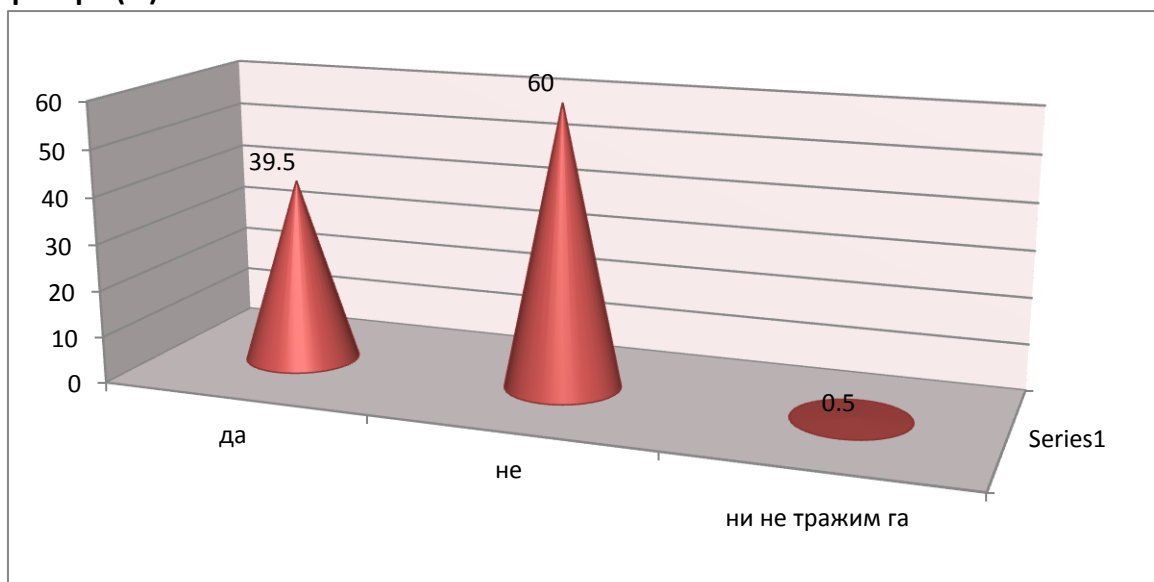
Временски оквир	Процент
пре мање од 6 месеци	8,5
6 месеци до годину дана	8,5
годину-две	18,0
пре 3 до 5 година	9,5
пре више од 5 година	25,0
има партнера	30,0
не жели да одговори	0,5
Укупно	100,0

Већина испитаника који су тренутно без партнера, одговорили су да им недостаје што немају партнера (57,9%), и тиме потврдили мишљење да је лакше/лепше у двоје.

Нешто више партнер при том, недостаје очевима (66,7%) него мајкама (55,8%). Ово се може објаснити тиме да се мушкарци вероватне теже сами сналазе у самохраном родитељству него жене, па им је више потребна помоћ партнера, али можда и да су им потребе другачије када су партнери у питању. Између осећања недостајања партнера и модела једнородитељске породице нема статистички значајне везе ($\chi^2 = 2,859$; $p = 0,826$).

Велики проценат испитаника (39,5%) је одговорио да им је чињеница да су самохрани родитељи отежала/отежава проналажење партнера (графикон 14.7). Показало се да нема статистички значајне везе између ове варијабле и модела једнородитељске породице ($\chi^2 = 8,830$; $p = 0,183$), као ни пола ($\chi^2 = 0,281$; $p = 0,869$), нити типа насеља у коме испитаници живе ($\chi^2 = 3,732$; $p = 0,155$).

Графикон 14.7. Да ли Вам је самохрано родитељство отежавало проналажење партнера (%)

Више од половине испитаника не намерава да ступи у брак или ванбрачну заједницу (табела 14.8). Тек приближно сваки седми родитељ (15,5%) планира да се ожени/уда или почне живот у ванбрачној заједници. Између намере о удаји и пола испитаника постоји статистички значајна веза ($\chi^2 = 13,195$; $p = 0,004$), док коефицијент контингенције показује да је она слабе јачине ($C=0,249$). Тако су мајке дупло чешће него очеви изјављивале да не намеравају да се удају или уђу у ванбрачну заједницу што је у

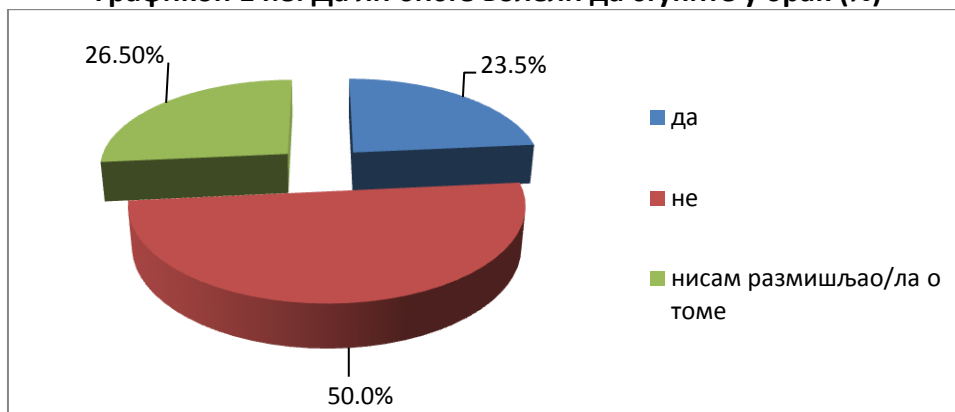
складу са опште познатом чињеницом да мушкарци чешће склапају нови/поновни брак. Показало се да постоји и статистички значајна веза средње јачине између намере о уласку у брак и садашњег брачног статуса испитаника ($\chi^2 = 21,623$; $p = 0,010$; $C=0,312$). Најнесклонији заснивању новог брака су обудовели испитаници (70,9%), док је међу онима који никада нису били у браку највише њих који желе да се удају/ожене (33,3%) (Прилог таб.р18). Ово је у складу са наводима у литератури да су посебно удовице из много разлога несклоне новом браку: било да не би изгубили стечене привилегије (нпр. пензија), да не би довели у питање наследство и имовину за коју се очекује да је наследе деца и, стим у вези, услед притиска деце да се не склапа нови брак.

Табела 14.8. Да ли намеравате да ступите у брак или ванбрачну заједницу

Пол	Да ли намеравате да ступите у брак или ванбрачну заједницу				укупно
	да	не	можда	не знам	
мушки	16,7%	28,6%	28,6%	26,1%	100,0%
женски	15,2%	57,6%	13,3%	13,9%	100,0%
укупно	15,5%	51,5%	16,5%	16,5%	100,0%

Сваки други испитаник не би ни волео да ступи у брак (графикон 14.8), а још мање је оних који би волели да ступе у ванбрачну заједницу (16,5%). Свега 16,5% испитаника је изјавило да би волели да ступе у ванбрачну заједницу. Благо давање предности браку над ванбрачном заједницом у складу је са чињеницом да се у нашем друштву брак и даље веома високо цени, те да је код нас и данас присутна висока брачност становништва.

Графикон 14.8. Да ли бисте волели да ступите у брак (%)

14.2. Културни капитал

Посећивање јавних културних догађаја, манифестација коришћени су као показатељ односа културне потрошње и породичне друштвености. У истраживању које је радио ИСИ ФФ, 77,6% испитаника је одговорило да нико у њиховој породици не одлази у позориште. Породице такође не одлазе ни у биоскоп (78,4%) (Секулић, 2010:105). Подаци Еуробарометра за 2007. годину говоре о томе да је у последњих 12 месеци 32% испитаника из ЕУ посетило позориште (Секулић, 2010:105).

Према резултатима нашег истраживања, само 14% испитаника је изјавило да посећује биоскоп, позориште или културне манифестације, док је више од половине (52,5%) одговорило да исте не посећује (табела 14.9).

Табела 14.9. Да ли посећујете биоскоп, позориште, културне манифестације

Да ли посећује	Процент
да	14,0
не	52,5
понекад	33,5
Укупно	100,0

Да би се испитао утицај пола, материјалног положаја, образовања и типа насеља на могућност коју испитаници имају за изласке са пријатељима или партнером, оцењен је модел мултиномијалне регресије са четири одабрана категоријална предиктора. Информација о прилагођености модела емпиријским подацима је дата у Табели 14.10.

Табела 14.10. Информација о прилагођености модела

Модел	Критеријум	Тест количника веродостојности		
	-2LL	χ^2	Степен слободe	p
Слободан члан	261,828			
Коначан модел	176,392	85,436	36	,000

$$*-2LL=-2 \log L$$

На основу резултата у Табели 14.10, може да се закључи да је вредност -2LL-критеријума мања у поређењу са нултим моделом. Како је $\chi^2= 85,436$ ($p<0,01$) предвиђање је високо статистички значајно поузданије у поређењу са нултим моделом.

Табела 14. 11:

Прилагођеност модела подацима

	χ^2	Степен слободe	p
Пирсон	112,059	141	,965
Одступање D	112,861	141	,961

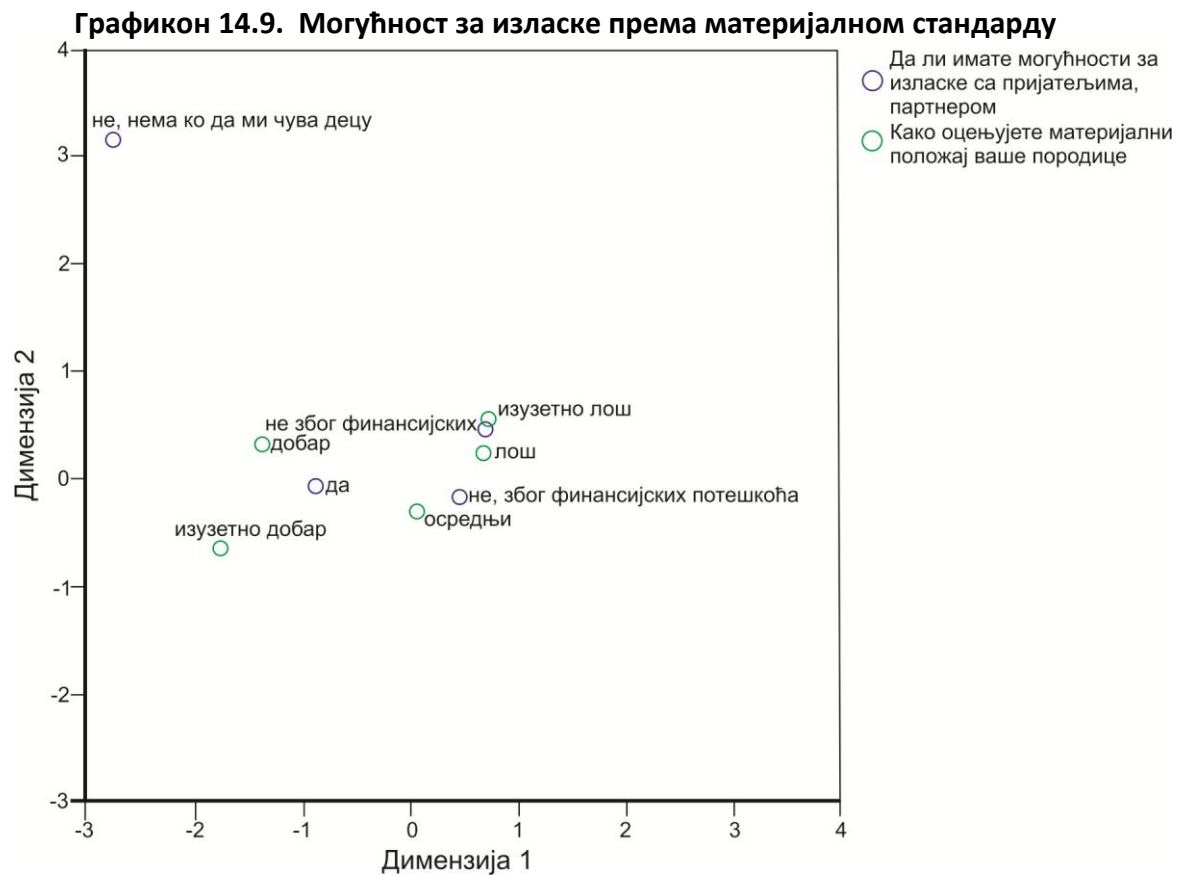
Како Пирсонова статистика и статистика одступања нису статистички значајне може да се закључи да је модел добро прилагођен оригиналним подацима.

Табела 14.12.Тест количника веродостојности

Ефекат	Критеријум прилагођености модела	Тест количника веродостојности		
	G=-2LL редукованог модела	χ^2	Степен слободe	p
Слободан члан	176,392	,000	0	.
Пол	179,089	2,697	3	,441
Мат. положај	232,842	56,450	12	,000
образовање	193,543	17,151	18	,513
Тип насеља	189,915	13,522	3	,004

На основу резултата количника веродостојности (Табела 14.2) може да се закључи да је високо статистички значајан коефицијент променљиве материјални положај и тип насеља, док коефицијенти осталих променљивих у моделу мултиномијалне регресије нису статистички значајни. На основу вредности χ^2 теста ($\chi^2 = 52,215$; $p = 0.000$) може да се закључи да постоји статистички високо значајна зависност могућности за изласке испитаника и њиховог материјалног положаја, при чему израчуната вредност коефицијента контингенције ($C = 0.455$) указује да је та повезаност средње јачине. Такође, укрштањем варијабле изласци са пријатељима, партнером и типа насеља уочава се да постоји статистички значајна веза између њих ($\chi^2 = 9,467$; ; $p = 0,024$) која је слабе јачине ($C = 0,213$).

Графичким представљањем (Графикон 14.9), може да се уочи тенденција немања могућности за изласке са пријатељима и/или партнером код особа лошег и изузетно лошег материјалног положаја, и са друге стране постојање могућности за изласке код испитаника који су свој материјални положај проценили као изузетно добар и добар.

На овом месту се хтело видети да ли постоји разлика у посећивању позоришта, биоскопа и културних манифестација према типу насеља у коме испитаници живе, моделу једнородитељске породице, типу домаћинства, да ли имају партнера, образовању, старости и броју деце.

Табела 14.13. Информација о прилагођености модела

Модел	Критеријум	Тест количника веродостојности		
	-2LL	χ^2	Степен слободe	p
Слободан члан	381,448			
Коначан модел	261,284	120,164	52	,000

$$*-2LL=-2 \log L$$

На основу резултата у Табели 14.13, може да се закључи да је вредност -2LL-критеријума мања у поређењу са нултим моделом. Како је $\chi^2= 120,164$ ($p<0,01$) предвиђање је високо статистички значајно поузданије у поређењу са нултим моделом.

Табела 14.14

Прилагођеност модела подацима

	χ^2	Степен слободe	p
Пирсон	302,970	304	,506
Одступање D	252,391	304	,986

Табела 14.15.

Псеудо R²

Cox and Snell	,452
Nagelkerke	,526
McFadden	,307

Како Пирсонова статистика и статистика одступања нису статистички значајне може да се закључи да је модел добро прилагођен оригиналним подацима, што потврђују и псеудо R² вредности.

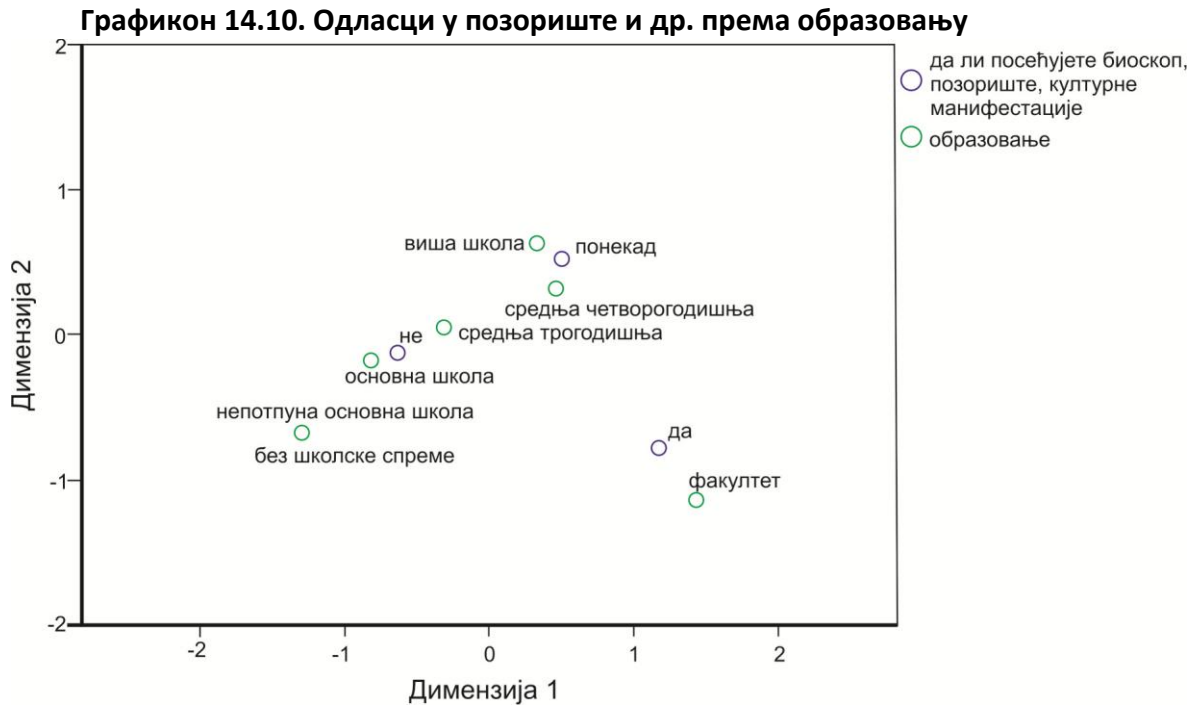
Табела 14.16. Тест количника веродостојности

Ефекат	Критеријум прилагођености модела	Тест количника веродостојности		
	G=-2LL редукованог модела	χ^2	Степен слободe	p
Слободан члан	2,613E2	,000	0	.
Тип насеља	288,414	27,130	2	,000
Тип ЈРП	268,586	7,302	6	,294
Тип домаћинства	267,732	6.448	4	,168
Да ли имају партнера	261,843	,559	2	,756
образовање	307,453	46,169	12	,000
старост	272,751	11,467	18	,874
Број деце	267,007	5,723	8	,678

На основу резултата количника веродостојности (Табела 14.16) може да се закључи да је високо статистички значајан коефицијенат променљиве тип насеља и образовање, док коефицијенти осталих променљивих у моделу мултиномијалне регресије нису статистички значајни.

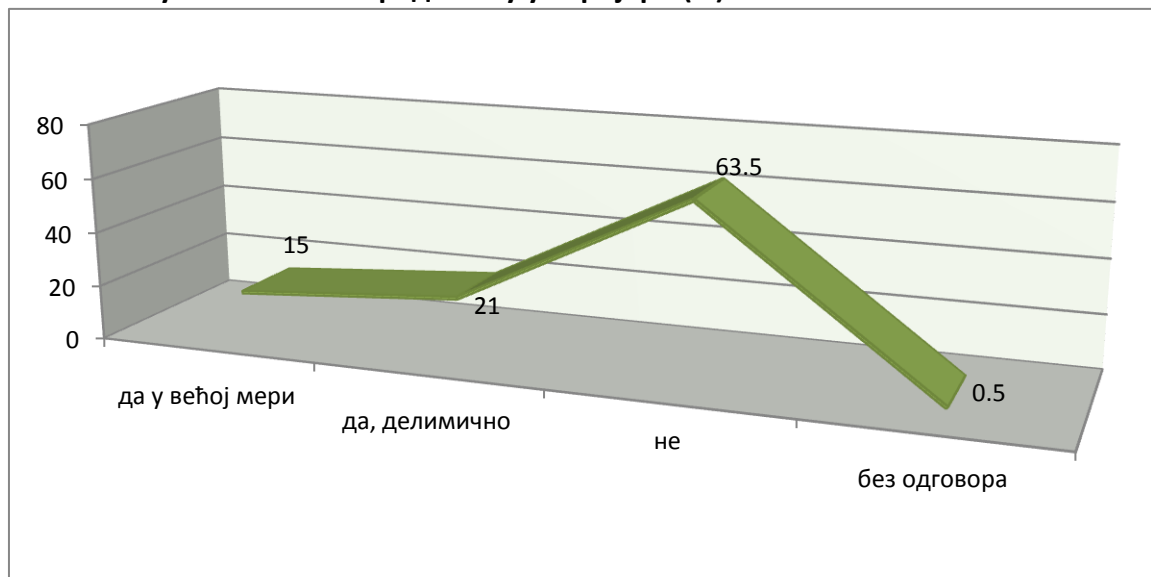
На основу вредности χ^2 теста ($\chi^2 = 30,609$; $p=0,000$) и израчунате вредности коефицијента контигенције ($C=0,364$) може да се закључи да постоји статистички високо значајна и средње јака зависност посећивања позоришта, биоскопа и културних манифестација с једне, и типа насеља са друге стране. Такође, статистички високо значајна и средње јака зависност ($p=0,000$; $C=0,464$) постоји и између посећивања позоришта и образовања испитаника.

Графичким представљањем повезаности посећивања позоришта, биоскопа и сл. и степена образовања (графикон 14.10), може да се уочи тенденција одлазака у позориште и на културне манифестације код испитаника са факултетским образовањем, и у мањој мери, односно понекад код оних са вишом школом и средњом четворогодишњом. Како опада ниво образовања тако расте удео оних који не посећују позориште, биоскоп и/или културне манифестације.

Већина испитаника (63,5%) не сматра да им статус самоханог родитеља представља проблем у проналажењу посла или напредовању у каријери. Ипак, 36% родитеља је одговорило да им то представља проблем у већој мери или делимично (графикон 14.11). Укрштањем ове варијабле са моделом једнородитељске породице показује се да нема статистички значајне везе између њих ($\chi^2 = 15,658$; $p = 0,074$), као ни са полом испитаника ($\chi^2 = 7,320$; $p = 0,062$).

Графикон 14.11. Да ли сматрате да Вам Ваш породични статус представља проблем у проналажењу посла или напредовању у каријери (%)

Образовање је најбитнији елемент културног капитала, ниво квалификација представља најзначајнији ресурс на тржишту рада а са собом носи и одређену количину друштвеног престижа (Томановић, 2014:71). Савремено друштво "обележавају веома интензивне друштвене промене које снажно утичу на улогу, смисао и циљеве образовања" (Коковић, 1994:163). Образовање је једна од традиционалних функција породице која је већински прешла на установе и институције, а оно је и чинилац промењеног положаја жена у друштву и једна од друштвено-културних детерминантни фертилитета. Наиме, у демографији је потврђена правилност да са растом образовања жена и њихове економске активности опада рађање, и да је, у принципу, репродукција већа код жена са мањим ступњем образовања, код жена на селу, издржаваних жена и уопште домаћица. Ширење образовања жена, а посебно високог образовања, подразумева масовно одлагање брака (Бобић, 2007:75-77) и има значајног утицаја на промене у породици. Образовање се сматра главним чиниоцем модерног друштвеног развоја и "одавно је примећено да нашу културу карактерише прекомерно веровање у оно што се назива образовањем и васпитањем. Ова скоро митолошка формула допринела је да се на процесе васпитања и образовања гледа као на неку нову врсту религије која треба да омогући остварење водећих идеала" (Коковић, 1994:108-109). Образовање је важно структурално својство које носи са собом како нематеријалан престиж, тако и материјалне предности, те нас је стога занимало колико, и да ли родитељи поред формалних квалификација које су остварили, улажу у своје образовање.

Својим образовањем је задовољно 51,5% испитаника, док 48,5 није (табела 14.17). Нешто чешће су незадовољство изразили очеви (57,1%) него мајке (46,2%), али показало се и да између варијабле задовољства образовањем и пола испитаника нема статистички значајне везе ($\chi^2 = 1,590$; $p = 0,207$), као ни између задовољства оствареним образовањем и типа насеља у ком живе ($\chi^2 = 0,020$; $p = 0,887$).

Табела 14.17. Задовољство оствареним образовањем

Пол	Да ли сте задовољни својим образовањем		укупно
	да	не	
мушки	42,9%	57,1%	100,0%
женски	53,8%	46,2%	100,0%
укупно	51,5%	48,5%	100,0%

Највећи проценат испитаника у току протеклих годину дана није похађао никакав курс, течај или студије (83%). Нешто више мајки (19%) него очева (9,5%) је изјавило да су се на неки начин усавршавали у току протеклих годину дана. Између варијбли усавршавања и запослености испитаника постоји статистички значајна веза ($\chi^2 = 7,630$; $p = 0,006$), док коефицијент контингенције показује да је та веза слаба ($C=0,192$). Дакле, три пута чешће су запослени испитаници (23,6%) похађали неки курс или студије у протеклих годину дана, него незапослени (8,9%) (табела 14.18). Оваква ситуација је присутна стога што запослени често у оквиру свог радног места морају додатно да се усавршавају, те управо фирме шаљу запослене на течајеве и сл. што потврђују и одговори испитаника. Наиме, међу испитаницима који су у току претходних годину дана похађали неки курс или студије највише је оних који су имали обуку на послу (26,5%). Следи затим школа страних језика (26,4%) курс за рачунаре (17,6%) (Прилог таб.р19).

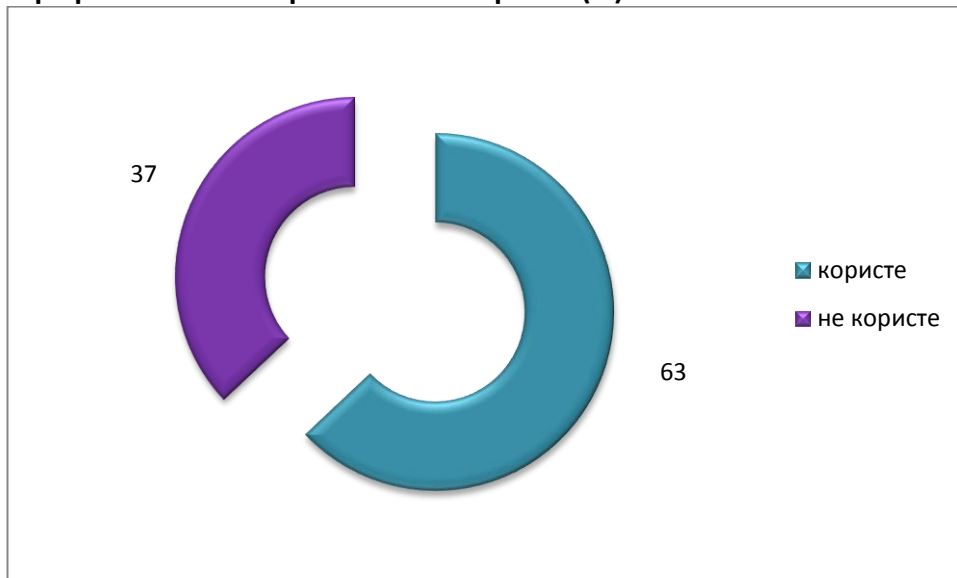
Табела 14.18. Да ли сте у току протеклих годину дана похађали неки курс, течај, студије

Да ли сте запослени	Да ли сте похађали курс, течај или студије у протеклих годину		укупно
запослен	23,6%	76,4%	100,0%
незапослен	8,9%	91,1%	100,0%
укупно	17,0%	83,0%	100,0%

Једна од нових технологија која, између осталог, омогућава људима да дођу до многих информација је свакако интернет. Поседовање рачунара у домаћинству и коришћење интернета се могу посматрати и као културни ресурс породице. Истраживање је показало да већина испитаника (63%) користи интернет, али није занемарљив ни број

оних који га не користе (графикон 14.12). Укрштањем варијабли коришћење интернета и пола испитаника показало се да између њих нема статистички значајне везе ($\chi^2 = 2,572$; $p = 0,109$). Међутим, та веза је значајна ако се узме у обзир образовање испитаника ($\chi^2 = 27,738$; $p = 0,000$) при чему коефицијент контингенције показује да је средње јачине ($C=0,349$). Што је, дакле, већи ниво образовања, то је веће учешће оних испитаника који користе интернет (Прилог таб.р20).

Графикон 14.12. Коришћење интернета (%)

Управо путем интернета и медија се највећи број испитаника информисе о раду удружења самохраних родитеља. Али, треба имати у виду чињеницу да чак 88% родитеља није информисано ни на који начи (Прилог таб.р21).

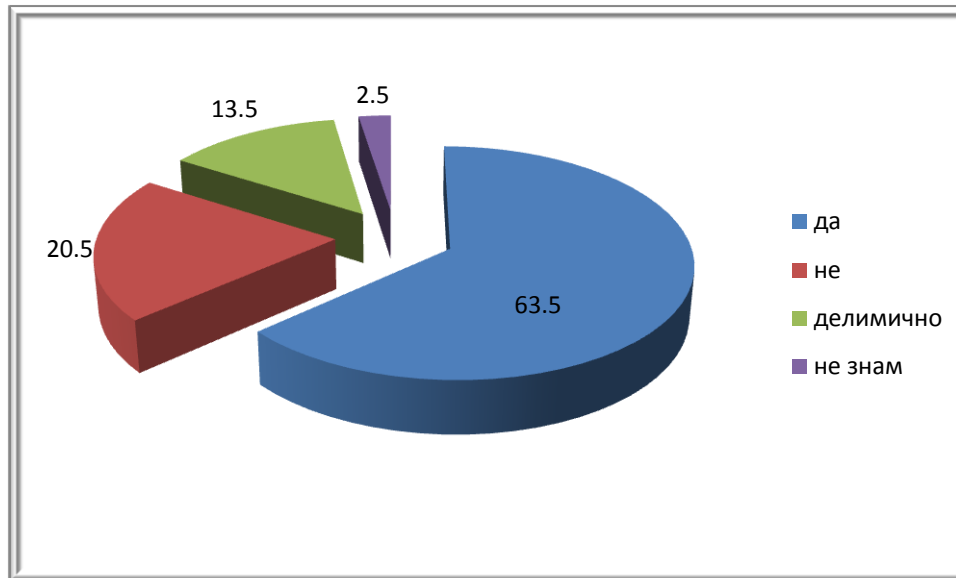
15. СТАВ ПРЕМА ЈЕДНОРОДИТЕЉСТВУ И ПЕРЦЕПЦИЈА ОДНОСА СРЕДИНЕ

15.1. Ставови испитаника према разводу, ванбрачном рађању и одрастању у једнородитељској породици

У претходним поглављима је било речи о схватањима заступљеним у литератури о томе како одрастање у једнородитељској породици утиче на родитеље и децу. Такође, показало се да су родитељи који су носиоци једнородитељске породице веома често стереотипизирани од стране друштвене средине у којој живе, послодаваца, социјалних радника и др. Због тога нас је занимало каква је њихова перцепција односа средине према самохраним родитељима, али, истовремено се хтело видети да ли и сами испитаници имају одређених предрасуда везаних за развод, ванбрачно рађање, одрастање у једнородитељској породици.

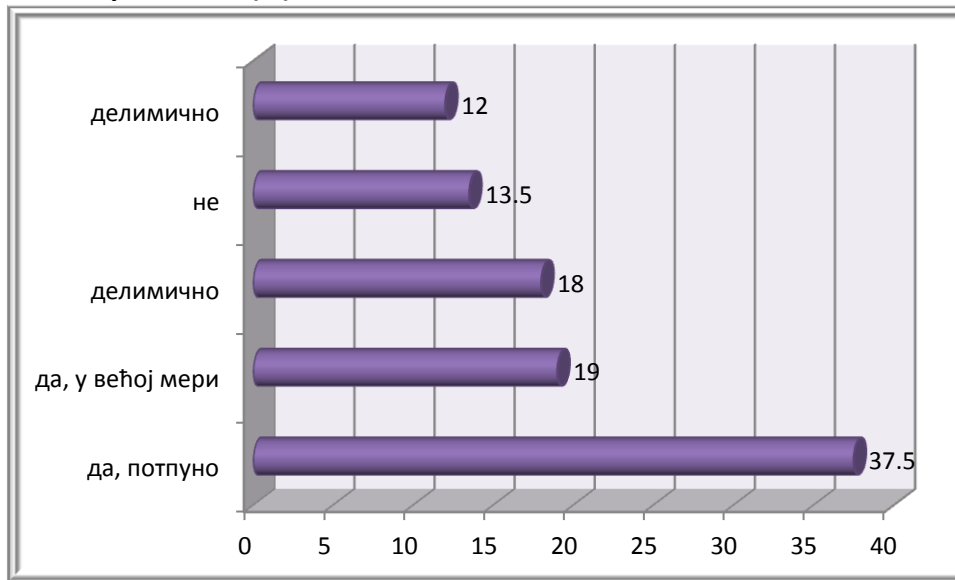
Једна од све чешћих појава јесте да жена жели да има дете али не и мужа/партнера. О овом виду самохраног родитељства на које се превасходно одлучују економски добро стојеће жене је већ било речи када се видело да је то појава која посебно узима маха у западним земљама. Значајно је да је већина наших испитаника изразила модеран став о оваквим појавама. Наиме, 63% испитаника је изјавило да одобрава самохрано материнство као слободан избор жене (графикон 15.1). Ман-Витнијев У тест је показао да нема статистички значајне разлике у степену одобравања самохраног материнства према полу испитаника ($U=2963$; $z=-1,244$; $p=0,214$) и насељу у коме живе ($U=4506,5$; $z=-1,410$; $p=0,159$). Међутим, Крускал-Валисов тест ($p=0,000$) указује да постоји статистички високо значајна разлика у степену одобравања према моделу једнородитељске породице. Тако су најлибералнији став показали испитаници који никада нису били у браку (90,5%) док су обудовели (40%) најређе изражавали одобравање да жена роди дете без партнера (Прилог таб.р.22)

Графикон 15.1. Да ли одобравате самохрано материнство као слободан избор жене (%)

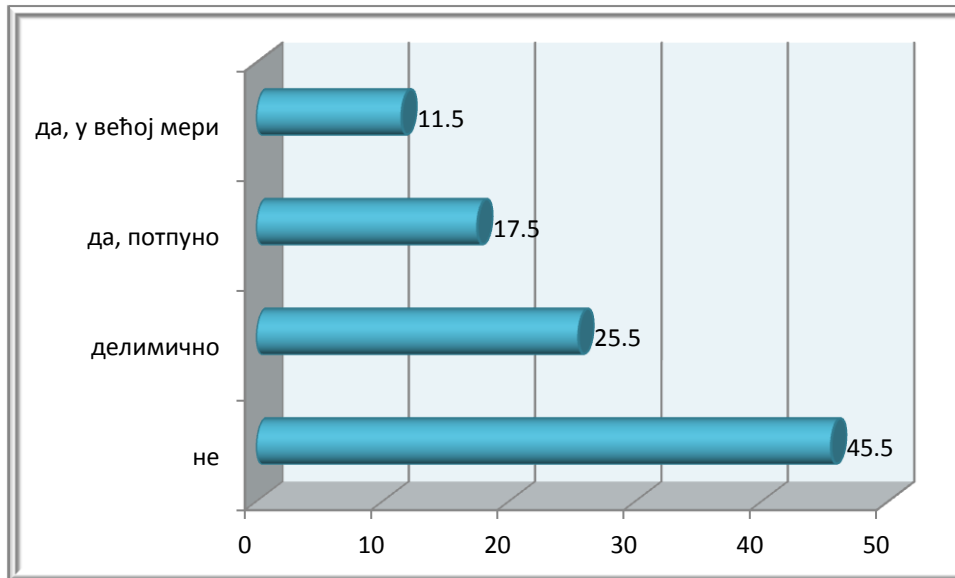
Статистика бележи само разведене бракове. Међутим, много је бракова који су емотивно празни али се из различитих интереса само формално одржавају. Неретке су и ситуације у којима се брачни другови често свађају, што посебно може имати негативне ефекте на дете. Шта више, када је реч о добробити детета, новије теорије истичу да је за дете боље ако се родитељи разведу, него ако одржавају брак који је пун конфликта и напетости, што се прелива на дете. Већина (56,5%) испитаника се потпуно или у већој мери слаже са тврдњом да није увек боље бити удата/ожењен него разведена/разведен. Отриликe сваки седми испитаник је изразио неслагање са овом тврдњом (графикон 15.2). Ман-Витнијев U тест је показао да нема статистички значајне разлике у степену слагања са ставом да није увек боље бити у браку него разведен, према полу испитаника ($U=2711,5$; $z=-1,886$; $p=0,059$), али зато Крускал-Валисов тест ($p=0,005$) указује да постоји висока статистички значајна разлика у степену слагања са наведеним ставом према моделу једнородитељске породице. Тако су невенчани испитаници (61,9%) знатно чешће били спремни потпуно да се сложе (Прилог таб.р23).

Графикон 15.2. Да ли се слажете са тврдњом *Није увек боље бити удата/ожењен него разведена/разведен* (%)

Са ставом *Присуство оца у породици није нужно за нормалан развој детета* се не слаже већина испитаника (графикон 15.3). Ман-Витнијев У тест је показао да нема статистички значајне разлике у степену слагања са ставом према типу насеља у ком испитаници живе ($U=4750,5$; $z=-0,650$; $p=0,516$), али зато је та разлика присутна између очева и мајки ($U=1921,5$; $z=-4,461$; $p=0,000$; $r=0,315$). Међутим, према Коеновом критеријуму утицај пола на степен слагања да присуство оца није нужно за нормалан развој детета, је средње јачине. Тако се 73,8% мушкараца није сложило са тврдњом и свага 38% жена (Прилог таб.р24). Крускал-Валисов тест ($p=0,005$) указује да постоји висока статистички значајна разлика у степену слагања са наведеним ставом према моделу једнородитељске породице ($p=0,005$), али не и према степену образовања ($p=0,680$). Највише је тако међу невенчаним испитаницима оних који су изразили спремност да се потпуно сложе (38,1%) а најмање међу обудовелим (61,8%) (Прилог таб. р25).

Графикон 15.3. Да ли се слажете са тврдњом да присуство оца у породици није нужно за нормалан развој детета (%)

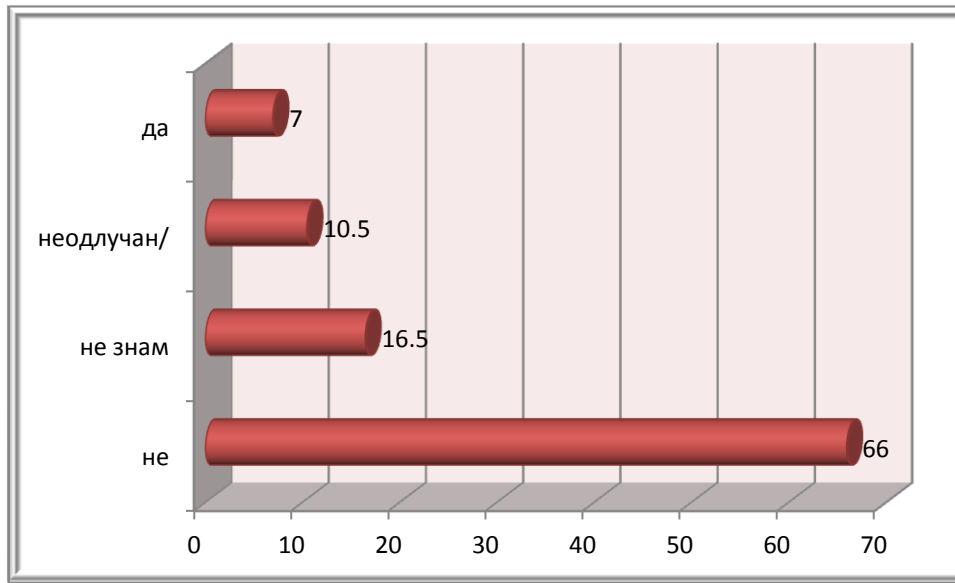

Иако су неки аутори склони да самохране родитеље, посебно мајке, посматрају као друштвени проблем због тога што често живе на линији сиромаштва, или су зависне од помоћи државе, већина (73,5%) испитаника не сматра да су самохрани родитељи проблем друштва. Није занемарљив, међутим, ни број (26,5%) испитаника који доживљавају самохрано родитељство као проблем друштва. Показало се при том, да нема статистички значајне везе између варијабле да ли сматрају самохране родитеље проблемом друштва и пола испитаника ($\chi^2 = 0,117$; $p = 0,732$), образовања ($\chi^2 = 2,727$; $p = 0,842$), као ни брачног статуса односно, модела једнородитељске породице ($\chi^2 = 1,018$; $p = 0,797$).

Услед великог броја малолетничких трудноћа и непланираног рађања ванбрачне деце, постоје стеротипи који ванбрачну мајку третирају као морално неодговорну. Овакву квалификацију, међутим, не прихватају интерјуисани родитељи. Они већином (66%) не сматрају да су ванбрачне мајке морално неодговорније него друге мајке (графикон 15.4), док се свега 7% сложило са датом тврдњом. При том, знатно је више оних који се слажу са ставом међу мушкарцима (26,2%) него међу женама (1,9%), и оних који живе у селу (11%) него у граду (3%). Укрштањем варијабле о мишљењу о ванбрачним мајкама и модела једнородитељске породице, уочава се да

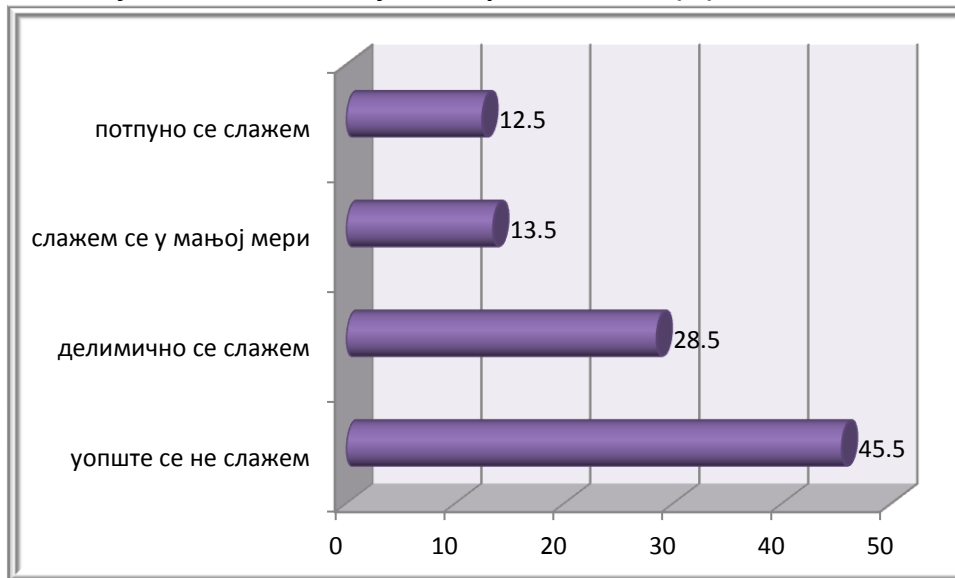
постоји високо статистички значајна веза између њих ($\chi^2 = 23,486$; $p = 0,005$), док вредност коефицијента контигенције ($C=0,324$) показује да је та веза средње јачине. Тако је највише испитаника који се не слажу са тврдњом међу невенчанима (90,5%), а најмање међу обудовелим (49,1%).

Графикон 15.4. Да ли сматрате да су ванбрачне мајке у односу на своју децу морално неодговорније него остале мајке (%)

Мање од половине испитаника се не слаже да је неизбежно да се у животу детета лоше одрази ако је живело само са једним родитељем (графикон 15.5). Само 12% испитаника се у потпуности слаже са датом тврдњом, али ако се различити степени слагања посматрају збирно, произилази да се већина испитаника слаже са датом тврдњом у различитом интензитету. Ман-Витнијев U тест је показао да нема статистички значајне разлике у степену израженог слагања са тврдњом према полу испитаника ($U=2793$; $z=-1,680$; $p=0,093$). Такође, и Крускал-Валисов тест указује да не постоји статистички значајна разлика у степену слагања са тврдњом према моделу једнородитељске породице ($p=0,477$), ни образовању ($p=0,064$). Међу испитаницима који су се потпуно сложили да ће се у животу детата лоше одразити ако је живело само са једним родитељем, 84% је свој одговор образложило речима "фали други родитељ деци у одрастању". Са друге стране, међу испитаницима који су изразили потпуно неслагање са тврдњом највише их је одговорило да то "не мора да значи" (19,8%) и да је све ствар васпитања (17,8%).

Графикон 15.5. Да ли се слажете са тврдњом "У животу детета ће се неизбежно лоше одразити то што је живело само са једним родитељем" (%)

Испитаници који су исказали неслагање са овом тврдњом, свој став су појашњавали следећим речима:

-"Ако је тај један родитељ добар и вредан он може сам боље да васпита дете него да поред себе има партнера који ће да га квари. У много случајева је мама нпр. добра а отац алкохоличар, нпр., или је отац добар а мајка немарна" (отац, 45-49 год., посластичар, растављен, Нови Сад).

-"Боље да нема једног родитеља него да има једног или, још горе, оба лоша" (мајка, 40-44 год., правни техничар, разведена, Нови Сад).

-"Ево мој син је дете разведених родитеља па је сасвим нормалан и боље је што је живео само самном него да је слушао татине и мамине свађе" (мајка, 50-54 год., домаћица, разведена, Нови Сад).

Већина испитаника се не слаже да су деца из потпуних, двородитељских породица успешнија од деце из једнородитељских (табела 15.1.). Они испитаници који су изјавили да се не слажу, као разлог свог неслагања су навели да колико ће бити успешна деца зависи од деце (36,1%), од васпитања (16,7%), а 25,7% је рекло да "не мора да значи". Ман-Витнијев У тест је показао да нема статистички значајне разлике у степену израженог слагања са тврдњом према полу испитаника ($U=3259$; $z=-0,224$; $p=0,822$). Такође, и Крускал-Валисов тест указује да не постоји статистички значајна разлика у степену слагања са тврдњом према моделу једнородитељске породице ($p=0,859$), нити образовању испитаника ($p=0,116$). Међутим, у различитом интензитету

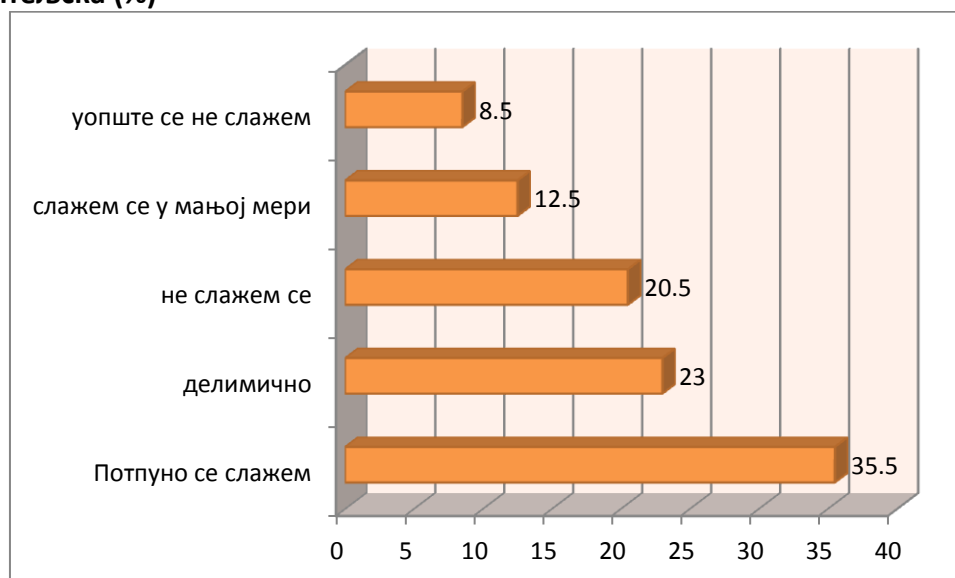
већина испитаника је изјавила да је неопходно за децу да живе са оба родитеља како би биле здраве личности.

Табела 15.1. Слагање са тврдњама о одрастању деце у једнородитељској породици

Тврдња	Степен слагања				Укупно
	Потпуно се слажем	Слажем се у мањој мери	Делимично се слажем	Уопште се не слажем	
Деца из потпуних породица су успешнија од деце из једнородитељских породица	7,5	3,5	17,0	72,0	100,0
Да би били здраве личности за децу је неопходно да живе са оба родитеља	23,0	13,5	30,5	33,0	100,0

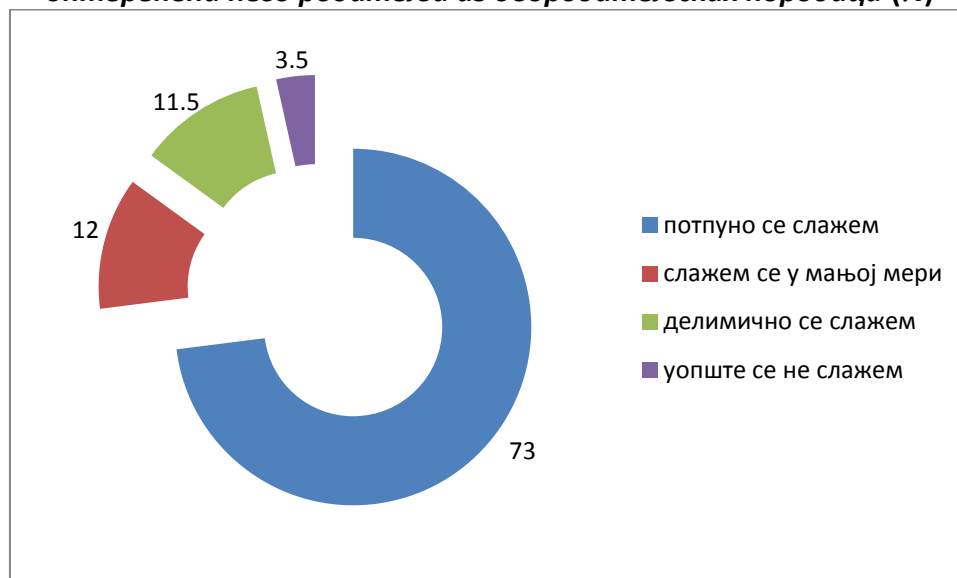
У складу са претходним ставовима, највише родитеља је изјавило да се потпуно слаже са тврдњом да је једина нормална породична средина двородитељска (графикон 15.6) чиме подржавају постојећу инаугурацију потпуне нуклеарне породице за једину адекватну средину за дететов развој. Ман-Витнијев U тест је показао да постоји статистички значајне разлика у степену израженог слагања са тврдњом према полу испитаника ($U=2348$ $z=-3,014$; $p=0,003$; $r=0,212$). Међутим, према Коеновом критеријуму утицај пола на степен слагања је мале јачине. Тако су знатно чешће били спремни потпуно да се сложе са датом тврдњом мушкарци (52,4%) него жене (31%). Истовремено пет пута чешће су интервјуисане мајке изражавале потпуно неслагање (10,1%) него очеви (2,4%) (Прилог таб.р26).

Графикон 15.6. Слагање са тврдњом да је једина нормална породична средина двородитељска (%)

Већина од 91,5% интервјуисаних родитеља сматра да су самохрани родитељи изложени већем стресу и напорима у васпитању деце. Нема, при том, статистички значајне везе између варијабле оптерећености са једне, и пола испитаника ($\chi^2 = 0,72$; $p = 0,789$), модела породице ($\chi^2 = 3,051$; $p = 0,384$) или типа насеља ($\chi^2 = 0,579$; $p = 0,447$) са друге стране. У складу са тим, већина испитаника се у потпуности слаже и са тврдњом да су самохрани родитељи углавном више оптерећени него родитељи из двородитељских породица (графикон 15.7). Међу оним родитељима који се потпуно слажу, свој став су објаснили речима да је лакше у двоје (73,3%). Са друге стране, родитељи који су изразили неслагање са тврдњом изјавили су: "раније сам живела са нерадником па ми је било дупло оптерећење" (28,6% или укупно 2 испитанице). При том, нешто је више мајки (76,6%) изразило потпуно слагање него очева (59,5%). Ман-Витнијев У тест је, дакле показао да постоји статистички значајна разлика у степену израженог слагања са тврдњом према полу испитаника ($U=2750,5$; $z=-2,184$; $p=0,029$; $r=0,154$), међутим, према Коеновом критеријуму тај утицај је мале јачине.

Графикон 15.7. Да ли се слажете са тврдњом Самохрани родитељи су углавном више оптерећени него родитељи из двородитељских породица (%)

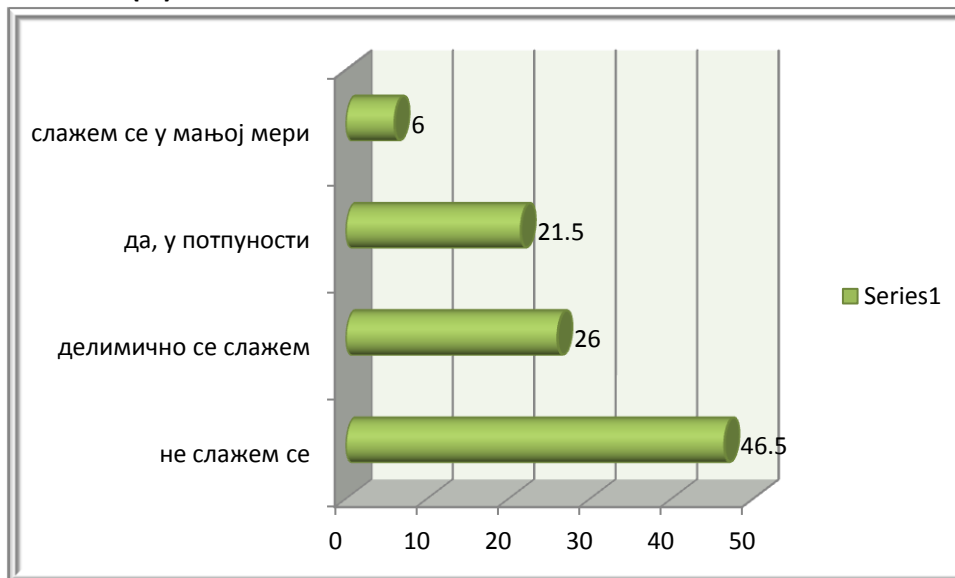

Нешто мање од половине (46,5%) испитаника се не слаже са тврдњом да самохране мајке боље брину о деци него самохрани очеви (графикон 15.8). При том, Ман-Витнијев У тест је показао да постоји статистички значајна разлика у степену израженог

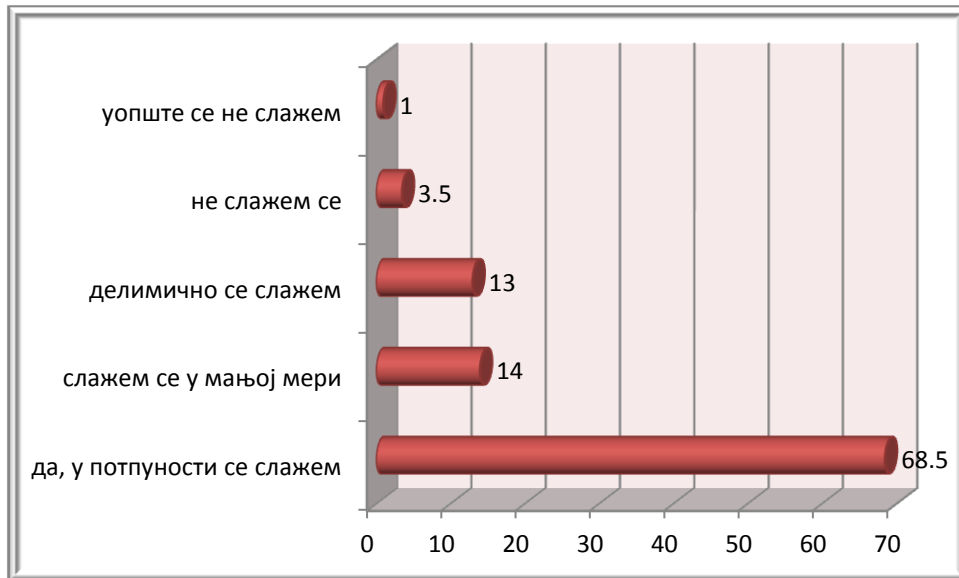
слагања са тврдњом према полу испитаника ($U=1748,5$; $z=-5,042$; $p=0,000$; $r=0,356$), док је према Коеновом критеријуму тај утицај средње јачине. Тако је 85,7% очева изразило неслагање и свега 36,1% мајки (Прилог таб.р27). Са друге стране, статистички значајна разлика у степену слагања није присутна према типу насеља ($U=4259,5$; $z=-1,938$; $p=0,053$), док Крускал-Валисов тест указује да не постоји ни према степену образовања ($p=0,800$).

Графикон 15.8. Слагање са тврдњом: Самохране мајке боље брину о деци него самохране очеви (%)

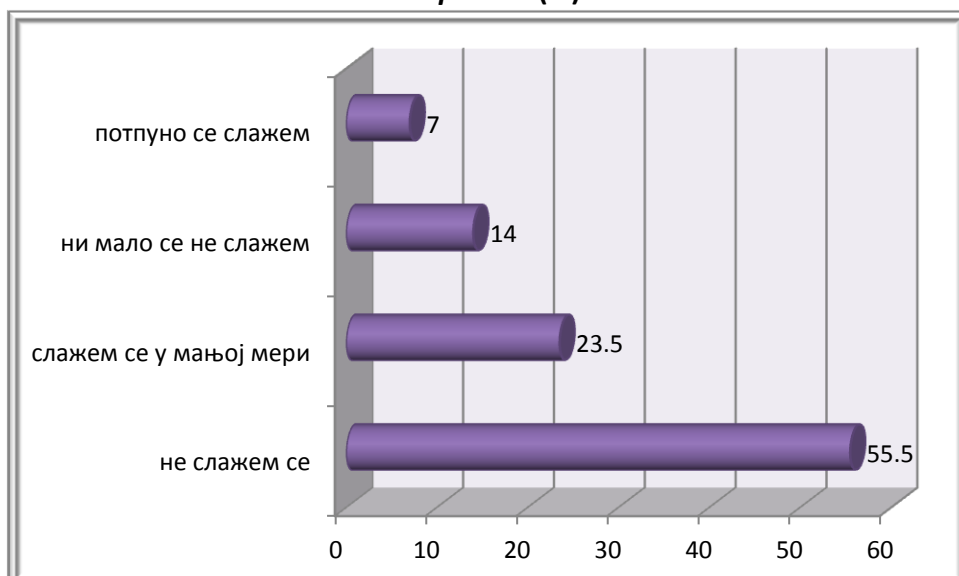
Већина испитаника се у потпуности слаже са изреком да је боље бити у добром друштву него у лошем браку (графикон 15.9). Потпуно слагање са изреком су нешто чешће изражавале мајке (70,9%) него очеви (59,5%). Крускал-Валисов тест указује да постоји статистички значајна разлика у степену слагања да је боље бити у добром друштву него лошем браку према моделу једнородитељске породице ($p=0,003$). Тако је највише међу обудовелим оних испитаника (9,1%) који се са изреком не слажу, и истовремено их је најмање међу онима који су изразили потпуно слагање (50,9%).

Графикон 15.9. Слагање са изреком: Боље је бити у добром друштву него у лошем браку (%)

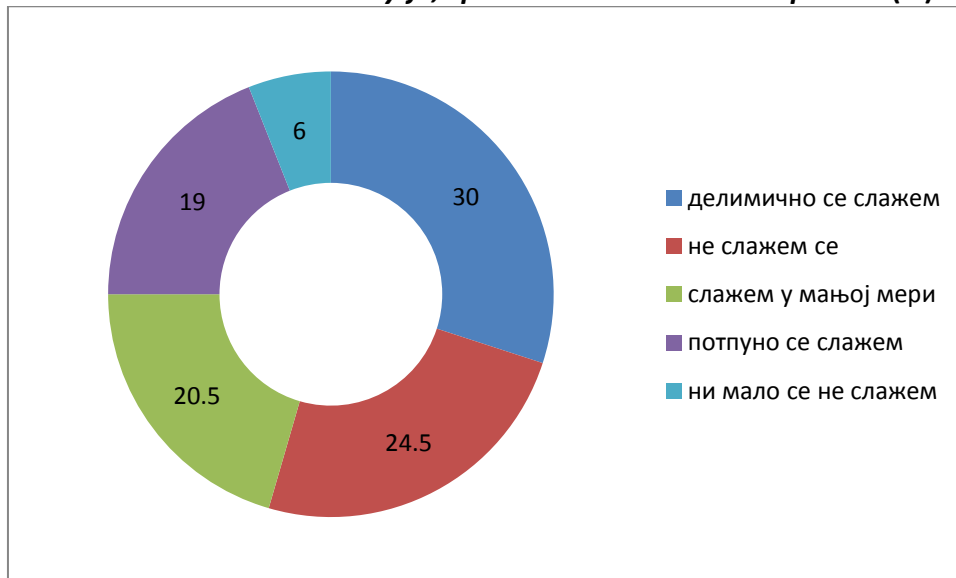
Са тврдњом да су разведене мајке углавном несретне (графикон 15.10) већина (55,5%) испитаника се не слаже. Крускал-Валисов тест указује да постоји статистички значајна разлика у степену слагања са ставом према моделу једнородитељске породице ($p=0,037$). У складу са тим, највише је управо међу разведеним испитаницима оних који се ни мало не слажу (18,9%).

Графикон 15.10. Да ли се слажете са тврдњом *Разведене мајке су углавном несретне* (%)

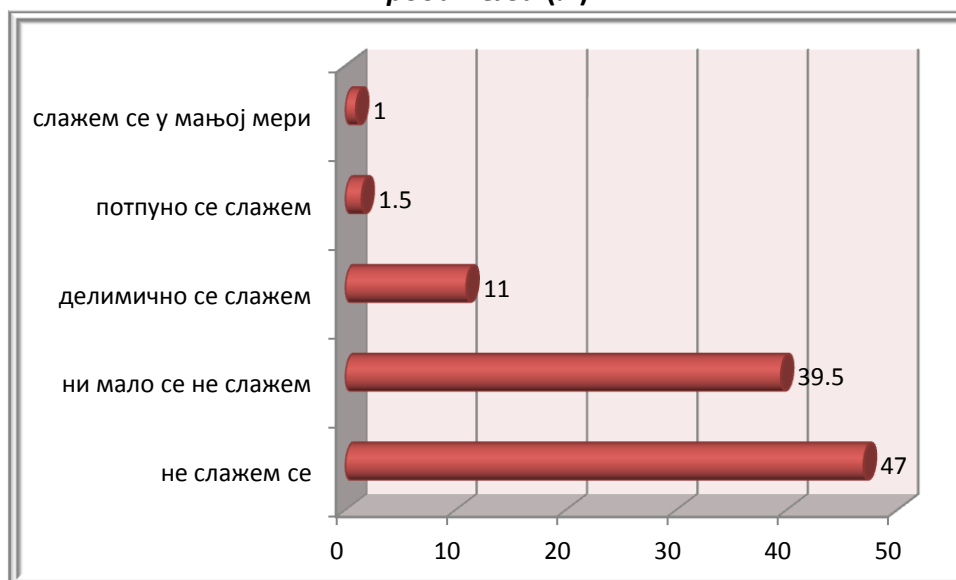
Већина испитаника се у различитом степену слаже са тврдњом да су разведене мајке углавном економски зависне од туђе, сродничке или помоћи државе (графикон 15.11). Разлике готово да нема када се одговори посматрају према полу испитаника. Слагање са тврдњом је изразио и највећи број разведених испитаника (Прилог таб.р28).

Графикон 15.11. Да ли се слажете са тврдњом: *Разведене мајке су углавном економски зависне од туђе, сродничке или помоћи државе (%)*

Највећи проценат испитаника се не слаже да су ванбрачне мајке лоши родитељи (графикон 15.12). Разлика је присутна у одговорима према полу испитаника. Тако су мушкарци били склонији да се сложе са датом тврдњом (Прилог таб.р29). Ман-Витнијев U тест је, дакле, показао да постоји статистички значајна разлика у степену израженог слагања са тврдњом према полу испитаника ($U=1733$; $z=-5,208$; $p=0,000$; $r=0,368$), док је према Коеновом критеријуму тај утицај средње јачине.

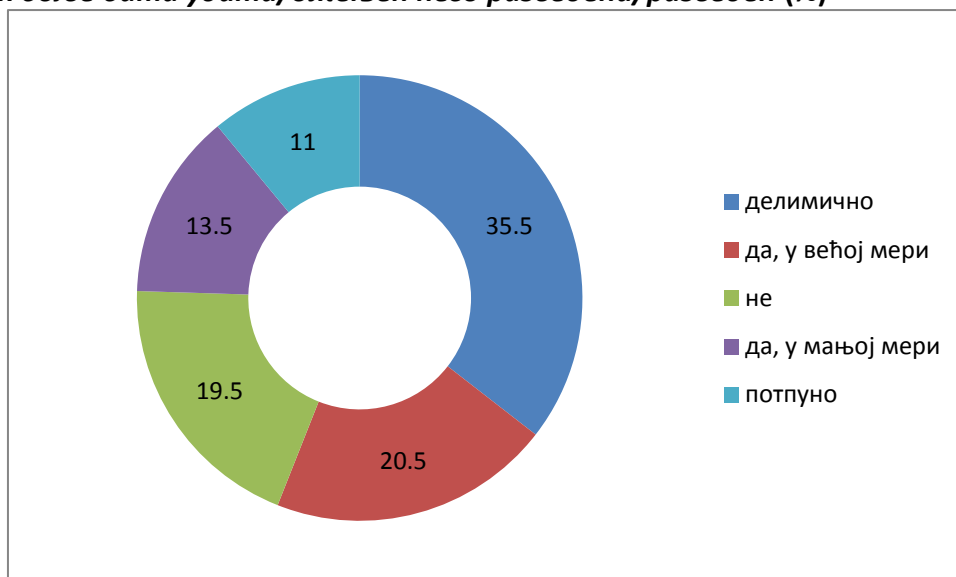
Графикон 15.12. Да ли се слажете са тврдњом: Ванбрачне мајке су углавном лоши родитељи (%)

15.2. Перцепција односа средине. Шта се може учинити?

Док су сами испитаници изражавали став да се не слажу да није увек боље бити удата/ожењен него разведена/разведен, знатно мање их процењује да се и њихова социјална средина потпуно слаже са датом тврдњом (графикон 15.13). У перцепцији односа средине према датом ставу нема значајних разлика између очева и мајки.

Графикон 15.13. Да ли сматрате да се Ваша социјална средина слаже са тврдњом: Није увек боље бити удата/ожењен него разведена/разведен (%)

Док се свега 7% испитаника сложило са тврдњом да су ванбрачне мајке морално неодговорније него друге мајке, са друге стране, четири пута више испитаника

процењује (28%) да њихова друштвена средина ванбрачне мајке сматра морално неодговорнијима од осталих мајки. Нешто оштрију процену односа средине дале су мајке него очеви (табела 15.2). Занимљиво је да нема веће разлике у одговорима између испитаника из града и са села.

Табела 15.2. Да ли сматрате да Ваша социјална средина ванбрачне мајке сматра морално неодговорнијима од осталих мајки

Пол	Слагање са тврдњом			Укупно
	да	не	Не знам	
мушки	33,3%	14,3%	52,4%	100,0%
женски	26,6%	36,1%	37,3%	100,0%
Укупно	28,0%	31,5%	40,5%	100,0%

Већина испитаника (55%) сматра да не постоји разлика у начину на који се друштво односи према различитим категоријама самохраних родитеља (разведеним, родитељима ванбрачне деце, удовцима/удовицама). Међу испитаницима који су одговорили да постоји разлика у односу друштва према родитељима у различитим моделима једнородитељских породица, највише је оних који су разлику увидели у односу према обудовелима. Наиме, 16,7% испитаника процењује да друштво сажаљева удовице односно удовце. Ипак, највише испитаника који су изјавили да постоји разлика у односу друштва није постојеће разлике описало (44,4%) (табела 15.3).

Укрштањем варијабле о постојању разлике у односу средине према разведеним, родитељима ванбрачне деце и обудовелима, и типа насеља са друге стране, показује се да нема статистички значајне везе између њих ($\chi^2 = 0,727$; $p = 0,394$).

Табела 15.3. Описати разлику у односу друства према развеним, ванбрачним и обудовелим родитељима

Однос средине	Процент
нису описане разлике	44,4
обудовели се сажаљевају	16,7
удовице имају углед а разведене не	8,9
ванбрачне се сматрају неморалне	6,7
разведене се гладају другачије-каква мајка такво дете	4,4
ванбрачне се лошије гледају него удовице	3,3
разведене и ванбрачне се сматрају морално неодговорнима	3,3
присутни су негативни коментари о разведеним и ванбрачним	2,2
другачије се гледа дете удовице него разведене	2,2
разведени губе пријатеље које су стекли преко брачног друга	1,1
избегавање	1,1
остало	5,7
Укупно	100,0

Постојеће разлике испитаници су описивали и на следећи начин:

-“Околина често полази од претпоставке да разведена жена нема заштиту, тј. ослонац у животу од брачног друга и да самим тим могу да је својим понашањем доведу до разних непожељних ситуација у пословном и емотивном смислу” (мајка, 50-54 год., књиговођа, разведена, Нови Бечеј).

-“Мислим да о удовицама више воде рачуна, више осећаја имају за њих него за разведене и ванбрачне” (отац, 45-49 год., посластичар, растављен, Нови Сад).

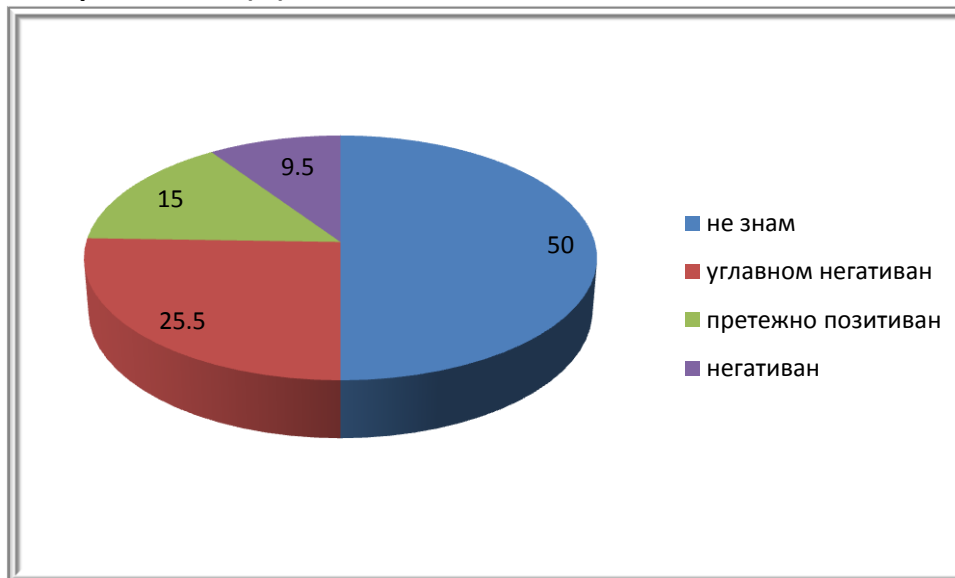
Сваки други интервјуисани родитељ (50%) процењује да однос друштвене средине према самохраним очевима није повољнији него према самохраним мајкама. При том, знатно више очева (71,4%) него мајки (44,3%) има овакво мишљење (табела 15.4).

Табела 15.4. Да ли сматрате да је однос друштвене средине према самохраним очевима повољнији него према самохраним мајкама

Пол	Да ли је однос средине повољнији према самохраним очевима				Укупно
	да, у већој мери	да, у мањој мери	не	не знам	
мушки	7,1%	4,8%	71,4%	16,7%	100,0%
женски	12,7%	11,4%	44,3%	31,6%	100,0%
УКУПНО	11,5%	10,0%	50,0%	28,5%	100,0%

Сваки четврти испитаник сматра да је однос нашег друштва негативан према мајкама ванбрачне деце (графикон 15.14). Међутим, сваки други испитаник није могао да да процену. Разлике су незнатне у одговорима између очева и мајки, као и између испитаника из села и из града. Такође, Крускал-Валисов тест указује да не постоји статистички значајна разлика у процени односа друштвене средине према моделу једнородитељске породице ($p=0,300$).

Графикон 15.14. Какав је преовлађујући однос нашег друштва према мајкама ванбрачне деце (%)

Већина интервјуисаних родитеља је изјавила да нису били изложени предрасудама од стране друштвене средине зато што су самохрани родитељи. Укрштањем варијабли о изложености предрасудама и типа насеља, уочава се да постоји статистички значајна веза између њих ($\chi^2 = 6,452$; $p = 0,011$), док вредност коефицијента контингенције ($C=0,177$) показује да је та веза слабе јачине. Тако је 30% испитаника из града изјавило да су били изложени предрасудама и дупло мање (15%) испитаника са села. Поред тога, показало се да постоји статистички високо значајна веза између изложености предрасудама и модела једнородитељске породице ($\chi^2=12,816$; $p = 0,005$) с тим што вредност коефицијента контингенције ($C=0,245$) показује да је она слабе јачине (табела 15.5).

Табела 15.5. Да ли сте били изложени предрасудама од стране друштвене средине зато што сте самохрани родитељ

Брачни статус	Да ли сте били изложени предрасудама		Укупно
	не	да	
разведени	72,1%	27,9%	100,0%
невенчани	61,9%	38,1%	100,0%
обудовели	89,1%	10,9%	100,0%
растављени	100,0%	0,0%	100,0%
укупно	77,5%	22,5%	100,0%

Они испитаници који су изјавили да јесу били изложени предрасудама средине, најчешће су навели да је то било у питању опште неприхватање и неразумевање (11,1%) (табела 15.6).

Табела 15.6. Предрасуде средине којима су били изложени испитаници

Предрасуде	Процент
Није наведено	17,8
Опште неприхватање и неразумевање	11,1
омаловажавање	11,1
Негативни коментари	8,9
"Другачије ме гледа средина од када сам самохрана"	6,7
осуђивање	6,7
"мишљење да нећу моћи сам да будем родитељ"	6,7
"средина мисли да сте слаби и незаштићени"	4,4
"избегавају ме"	4,4
"омаловажавају ме, не могу да нађем посао"	4,4
"комшилук само гледа ко нам долази у кућу"	2,2
Предрасуде постоје ако имаш партнера	2,2
"средина мисли да је срамота бити самохран"	2,2
"негативни коментари и називање распуштеницом"	2,2
"постоје предрасуде о моралности самохране мајке"	2,2
остало	6,8
укупно	100,0

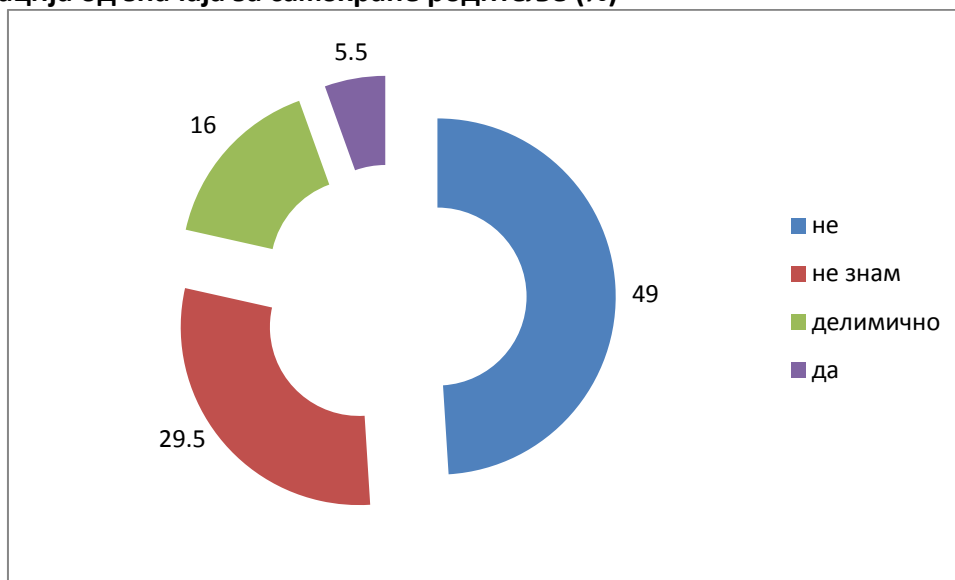
Да наша јавност није довољно упозната са проблемима, интересима и потребама самохраних родитеља сматра 70,5% испитаника. Да је делимично упозната, сматра 26,5%, а само 3% оцењује да је јавност добро упозната са њиховим проблемима.

Међу интервјуисаним родитељима преовладава мишљење да не постоји довољно трибина, семинара, новинских чланака или телевизијских емисија, као ни интернет

портала који нуде информације од значаја за самохране родитеље (графикон 15.15). При том, не постоји статистички значајна веза између ове варијабле и тога да ли испитаници користе интернет ($\chi^2 = 7,194$; $p = 0,066$), каквог су образовања ($\chi^2 = 21,713$; $p = 0,245$), али је зато статистички значајна веза присутна према типу насеља у коме живе ($\chi^2 = 8,915$; $p = 0,030$) док вредност коефицијент контигенције ($C=0,207$) указује да је та веза слаба. У складу са тим, да има довољно трибина, новинских чланака и сл., изјаснило се 8% испитаника из града, и свега 3% из села.

Графикон 15.15. Да ли постоји довољно семинара, интернет портала, и сл. који нуде информација од значаја за самохране родитеље (%)

Ускладити посао и родитељство зна да буде тешко и родитељима који живе са брачним другом, а посебне тешкоће може створити родитељима који су сами. У складу са тим, већина испитаника (79,5%) сматра да самохрани родитељи треба да имају неке олакшице на радном месту због свог родитељског статуса. Отприлике сваки пети (19%) је рекао да не треба да имају никакве олакшице а 1,5% је одговорило да не знају. Међу родитељима који су изјавили да би требало да имају олакшице на послу због свог статуса, највише је рекло да би то требало да буде усклађивање радног времена (48,4%) и више слободних дана које би имали на располагању (14,4%) (табела 15.7).

Табела 15.7. Врста олакшица на радном месту за самохране

Олакшице	Процент
Усклађивање радног времена	48,4
Више слободних дана, плаћено одсуство	14,4
Краће радно време и већа плата	8,8
Већа плата	6,9
Није наведено	3,8
Фирма да плаћа ужину, ђачки карту	2,5
Финансијска подршка	2,5
Веће разумевање послодаваца	1,9
Бенефицирани радни стаж, дечији додатак, бесплатно школовање	1,3
остало	9,5
укупно	100,0

Од државе се очекује материјална подршка (45,5%) како би се олакшао положај самохраних родитеља (табела 15.8). Сваки десети испитаник сматра да држава треба да омогући самохраним родитељима лакше запослење, потом да заштити њихова права, омогући наплату алиментације, те да обезбеди кров над главом.

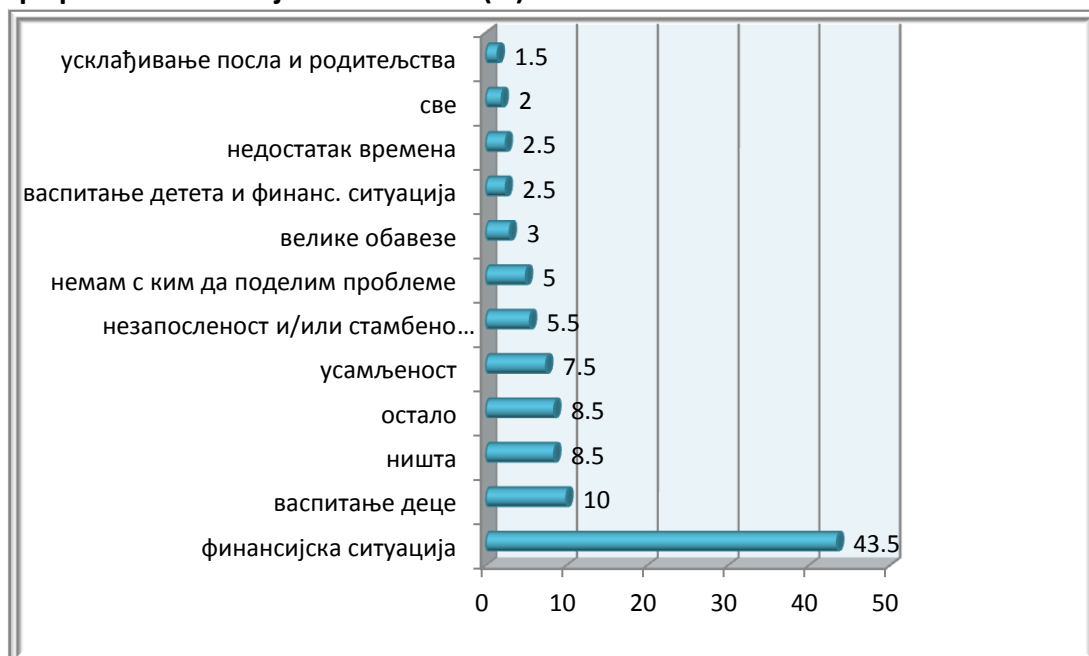
Табела 15.8. Шта држава треба да учини да олакша положај самохраним родитељима

Шта држава треба да учини	Процент
Материјална подршка	45,5
Лакше запослење	9,5
Не знам	8,5
Да заштити права самохраних и омогући наплату алиментације	4,5
Да обезбеди сталан посао и кров над главом	3,5
Да обезбеди већа примања	3,0
Да деца самохраних имају предност при запослењу	2,5
Ништа, јер не функционише	2,5
Да води бољу социјалну политику	2,0
Деца да се школују о трошку државе	2,0
Материјална помоћ и разумевање	2,0
Сталан посао	2,0
Да обезбеди запослење и да буде више саветовалишта	1,5
Да самохране родитељи не морају да раде	1,5
Да обезбеди већу социјалну помоћ	1,0
Да обезбеди повољније услове за живот	1,0
Остало	7,5
Укупно	100,0

15.3. Тешкоће и социјална искљученост

Финансијска ситуација је та која представља испитаницима највећу потешкоћу (графикон 15.16). Сваки десети родитељ је изјавио да му највећи проблем представља васпитање деце. Саливен (Sullivan) у својој интерперсоналној теорији наглашава важност потребе за интимношћу као социјалне потребе и то у контексту интерперсоналних односа. Дефицит у социјалним односима и субјективна реакција на тај дефицит резултирају емоционалним доживљајем којег називамо усамљеност (Кларин, 2002). У одређеним тренуцима, усамљеност мучи готово свакога. "Она може бити кратка и површна (последњи сте изабрани за тим за утакмицу) или акутна и тешка – када патите због смрти брачног партнера или драгог пријатеља " (Касипо; Патрик, 2014:20). Проблем усамљености се посебно везује за самачка домаћинства којих је 1990/1991. године у Европској Унији било чак 30,3% (Reher, 1998:227) и за родитеље који одгајају дете без партнера. Управо усамљеност је на трећем месту највећих потешкоћа које су навели интервјуисани родитељи (7,5%).

Графикон 15.16. Највеће тешкоће (%)

О највећим тешкоћама са којима су суочени, родитељи су рекли и следеће:

-*"Васпитање детета. Дете одраста без једног родитеља и велики је проблем бити и отац и мајка у једном"* (отац, 25-29 год., студент, растављен, Сремски Карловци).

-*"Па док је син био мали тешко је било објаснити зашто тата и мама не живе заједно, али сада када све разуме, немам неких већих тешкоћа"* (мајка, 50-54 год., домаћица, разведена, Нови Сад).

-*"Брига о деци, нарочито зато што су женска деца. Често ми је непријатно да будем у неком друштву без партнера. Осећам се вишак"* (отац, 35-39 год., варилац, разведен, Банатски Двор).

-*"Недостатак женске руке, васпитање женског детета. Тешко ми је да решавам женске проблеме и женске разговоре, то није природно"* (отац, 50-54 год., радник, удовац, Равни Тополовац).

На основу вредности χ^2 теста ($\chi^2 = 37,120$; $p = 0,285$) и израчунате вредности коефицијента контигенције ($C = 0,396$) може да се закључи да не постоји статистички високо значајна зависност између модела једнородитељске породице и највећих тешкоћа које имају интервјуисани родитељи.

Табела 15.9. Тест количника веродостојности

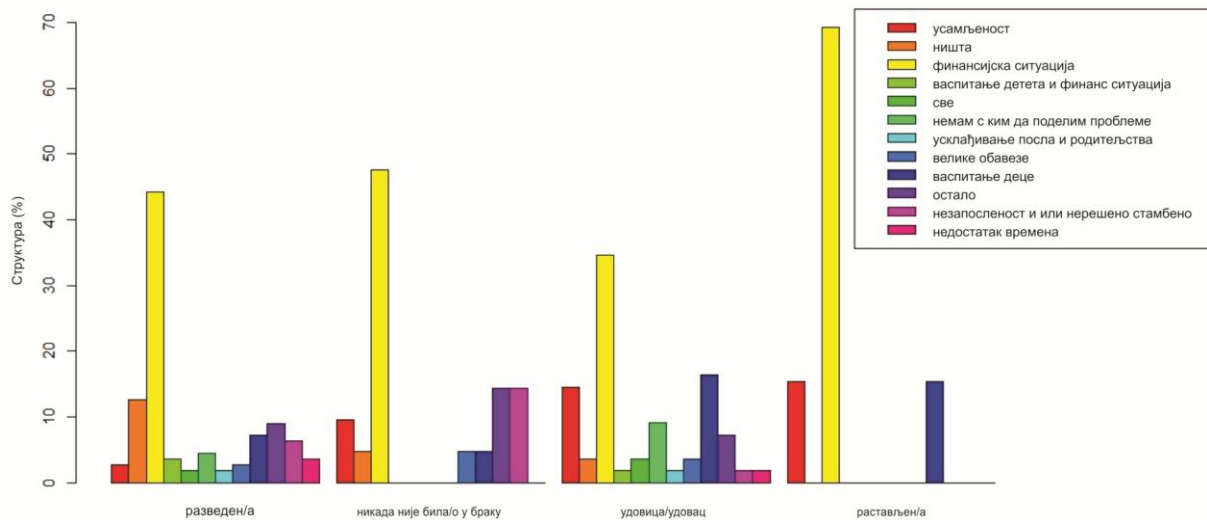
Ефекат	Критеријум прилагођености модела	Тест количника веродостојности		
	G=-2LL редукованог модела	χ^2	Степен слободе	p
Слободан члан	85,051	,000	0	.
Модел ЈРП	128,698	43,648	33	,102

На основу резултата у Табели 15.9., може да се закључи да је вредност -2LL-критеријума већа у поређењу са нултим моделом. Како је $\chi^2 = 43,648$ ($p = 0,102$) предвиђање није статистички значајно поузданије у поређењу са нултим моделом.

На основу резултата количника веродостојности (Табела 15.9) може да се закључи да коефицијенат променљиве тип једнородитељске породице у моделу мултиномијалне регресије није статистички значајан.

Усамљеност као највећи проблем су нешто чешће наводили растављени (15,4%) и обудовели (14,5%) родитељи, док је финансијска ситуација највећи проблем родитељима у сва четири модела једнородитељске породице, с тим што је ипак највише међу растављеним испитаницима (69,2%) дало овај одговор (графикон 15.17).

Графикон 15.17. Највеће тешкоће према моделу једнородитељске породице (%)

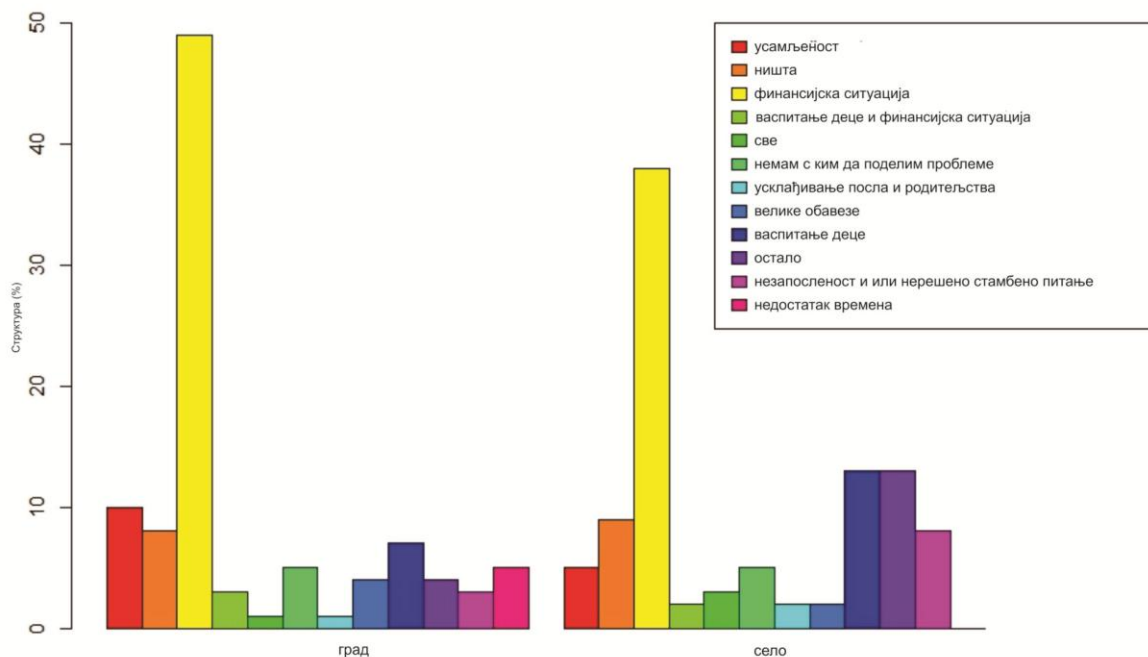
Хтело се затим на овом месту испитати колико највеће тешкоће зависе од типа насеља, образовања и запослености испитаника. На основу резултата количника веродостојности (Табела 15.10.) може да се закључи да је високо статистички значајан коефицијенат променљиве тип насеља, док коефицијенти осталих променљивих у моделу мултиномијалне регресије нису статистички значајни.

Табела 15.10. Тест количника веродостојности

Ефекат	Критеријум прилагођености модела	Тест количника веродостојности		
	G=-2LL редукованог модела	χ^2	Степен слободe	p
Слободан члан	2,623E2	,000	0	.
запосленост	2,658E2	3,493	11	,982
образовање	315,685	53,386	66	,868
Тип насеља	2,872E2	24,900	11	,009

Подаци у графикону 15.18. показују да су испитаници који живе у граду два пута чешће као највећи проблем наводили усамљеност (10%) него испитаници са местом боравка у селу (5%). Са друге стране, родитељи из села су чешће као највећи проблем наводили васпитање деце (13%) него родитељи који живе у граду (7%). Финансијска ситуација је највећи проблем родитељима независно од типа насеља у коме живе, али ипак су је нешто чешће наводили градски испитаници (49%) него они из села (38%).

Графикон 15.18. Највеће тешкоће и тип насеља (%)

Социјална искљученост није само синоним за недовољне приходе, већ она подразумева опште неучествовање у друштвеном животу, тј. "очитује се у сферама становања, образовања, здравствене заштите, приступа различитим услугама итд. Дакле, искључени не само да су маргинални у односу на тржиште рада већ су и неинтегрисани у шире друштво. Искљученост дотиче не само појединце, него и социјалне групације, у руралном или урбаном окружењу, које су жртве дискриминације, сегрегације или слабљења традиционалних облика друштвених односа. Сами узроци искључености су вишеструки, а треба их тражити у дуготрајној

незапослености, последицама индустријских промена на неквалификовани рад, развоју породичних структура и слабљењу односно распадању традиционалних облика солидарности, нарастајућем индивидуализму" и др. (Шућур, 1995:225).

Већина наших испитаника (65,5%) нема осећај искључености из друштва (табела 15.11). Крускал Валисов тест ($p=0,007$) указује да постоји висока статистички значајна разлика у осећању искључености из друштва према моделу једнородитељске породице. Тако су знатно чешће осећај искључености имали испитаници који никада нису били у браку, што се може објаснити традиционалним негодовањем овакве појаве од стране средине. Са друге стране, Ман-Витнијев U тест је показао да нема статистички значајне разлике у осећању искључености према типу насеља ($U=4939,5$; $z=-0,175$; $p=0,861$), нити према полу испитаника ($U=3056,5$; $z=-0,930$; $p=0,352$).

Табела 15.11. Осећање искључености

Модел ЈРП	Да ли се осећате искључени из друштва				Укупно
	да, у већој мери	да, у мањој мери	делимично	не	
разведени	7,2%	6,3%	16,2%	70,3%	100,0%
невенчани	19,0%	14,3%	23,8%	42,9%	100,0%
обудовели	7,3%	9,1%	25,5%	58,1%	100,0%
растављени	0,0%	0,0%	7,7%	92,3%	100,0%
укупно	8,0%	7,5%	19,0%	65,5%	100,0%

Да никада нису доживели омаловажавање, осуде или потцењивање од стране друштвене средине зато што су самохрани родитељи, изјавило је чак 83,5% испитаника. Са друге стране, 16,5% је испитаника који су имали негативних искустава. Највећи број родитеља који су доживели негативно искуство је навело да су такве реакције дошле од људи из окружења (57,6%) и то у виду непријатних коментара (27,3%). Укрштањем варијабле о доживљеној осуди или подцењивању са типом насеља, уочава се да између њих не постоји статистички значајна веза ($\chi^2=0327,120$; $p=0,568$).

О осудама средине испитаници су рекли:

-''Људи не желе да се друже самном јер имам дете, чак и када сам тражила посао нисам могла да га добијем јер су сви говорили да морам да чувам дете'' (мајка, 25-29 год., разведена, фризер, Житиште).

-''Колегинице са посла мисле да ћу им отети мужеве од када сам разведена'' (мајка, 50-54 год., домаћица у клубу пензионера, разведена, Петроварадин).

-” Људи су страшни, уживају да себи дижу цену понижавајући друге. Што си рађала с будалом, ето ти кад си глупа, како си могла да мислиш да те воли, да те икад волео не би то урадио.. Такве коментаре дају” (мајка, до 24 год., трговкиња, невенчана, Нови Сад).

-”Гледала сам станове и један ми се свидео. Када сам власнику (који је старији човек) рекла ко би живео самном, он је рекао да поштује омладину, љубав, али да му је неморално када жена роди дете без оца (мајка, до 24 год., домаћица невенчана, Нови Сад).

- ” Цело село мисли да сам промискуитетна, нема ко да ме заштити” (мајка, 35-39 год., домаћица, разведена, Руменка).

- ”Увек има оговарања у селу, на послу, у комшилuku, зато се и не дружим ни са ким” (мајка, 40-44 год., сменовођа, удовица, Руменка).

Као што се често напомиње у литератури, све муке које има самохрани родитељ, дели и његове дете. Често ни деца нису поштеђена негативних реакција средине у којој живе. Стога нас је занимало, да ли су испитаници били суочени са негативним реакцијама друге деце према својој деци, у смислу задиркивања, ругања или запиткивања о другом родитељу који не живи са њима. Већина испитаника (84%) се изјаснила да таквих реакција није било. Нешто чешће су задиркивању друге деце била изложена деца невенчаних родитеља, па потом разведених (18%) (табела 15.12). Ипак, укрштањем варијабле негативне реакције и модела једнородитељске породице уочава се да не постоји статистички значајна веза између њих ($\chi^2 = 3,017$; $p = 0,389$). Најчешће су те реакције према деци биле у виду задиркивања и ругања (53,1%), те запиткивања о другом родитељу (12,5%).

Табела 15.12. Да ли сте били суочени са негативним реакцијама друге деце према својој деци /задиркивање, ругање, запиткивање о другом родитељу

Модел ЈРП	Постојање негативних реакција друге деце		Укупно
	не	да	
разведени	82,0%	18,0%	100,0%
невенчани	76,2%	23,8%	100,0%
обудовели	89,1%	10,9%	100,0%
растављени	92,3%	7,7%	100,0%
укупно	84,0%	16,0%	100,0%

Изложеност негативним реакцијама друге деце према својој деци, испитаници су описивали на следећи начин:

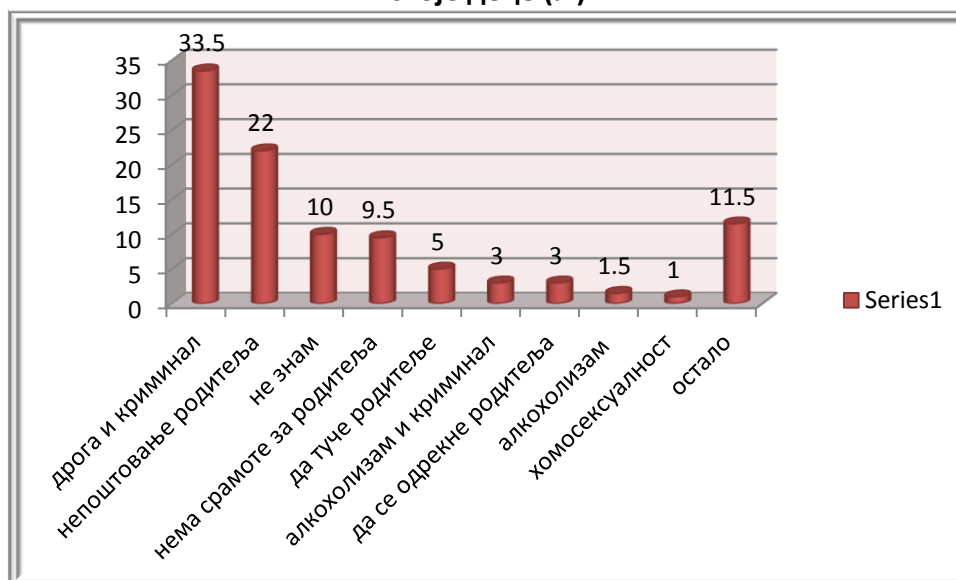
- "Када је син био мали, друга деца су му говорила да му отац има другу жену" (мајка, 50-59 год., пензионерка, разведена, Житиште).

- *"Девојчица из комшилука је ћерци непосредно после развода рекла: тебе тата не воли јер те је оставио (мајка, 50-54 год., књиговођа, разведена, Нови Бечеј).*
- *"Ругање и због гардеробе коју носе (јефтине) и прозивања од стране родитеља друге деце како су наша деца лоша јер немају оца. Прозивају мене и још две самохране мајке из разреда" (мајка, 35-39 год., графичар, разведена, Нови Сад).*

Сваки трећи испитаник (30%) је изјавило да је имао тешкоћа у успостављању свог ауторитета као родитељи, док је 70% рекло да таквих проблема нису имали. Најмање тешкоћа су имали обудовели (23,6%). Растављени (30,8%) и разведени (31,5%) су имали нешто чешће потешкоће, а највише родитељи који никада нису били у браку (38,1%). Међутим, укрштањем варијабле о потешкоћама у успостављању ауторитета, и модела једнородитељске породице, уочава се да између њих нема статистички значајне везе ($\chi^2 = 1,844$; $p = 0,605$). Статистички значајна веза није присутна ни између тешкоћа успостављања ауторитета и пола испитаника ($\chi^2 = 0,970$; $p = 0,325$). Као проблем који се најчешће јављао приликом успостављања ауторитета, испитаници су навели да су јако попустљиви према деци (8,3%) и уплитање баба/деда у васпитање (6,7%), док највећи број није дао одговор на питање са каквим потешкоћама је био суочен.

Да су криминал и/или дрога највећа срамота коју родитељ може да доживи од своје деце сматра сваки трећи родитељ (33,5%). Потом је највише испитаника који су рекли да је највећа срамота када дете не поштује родитеља (графикон 15.19).

Графикон 15.19. Шта је највећа срамота коју родитељ може да доживи од своје деце (%)

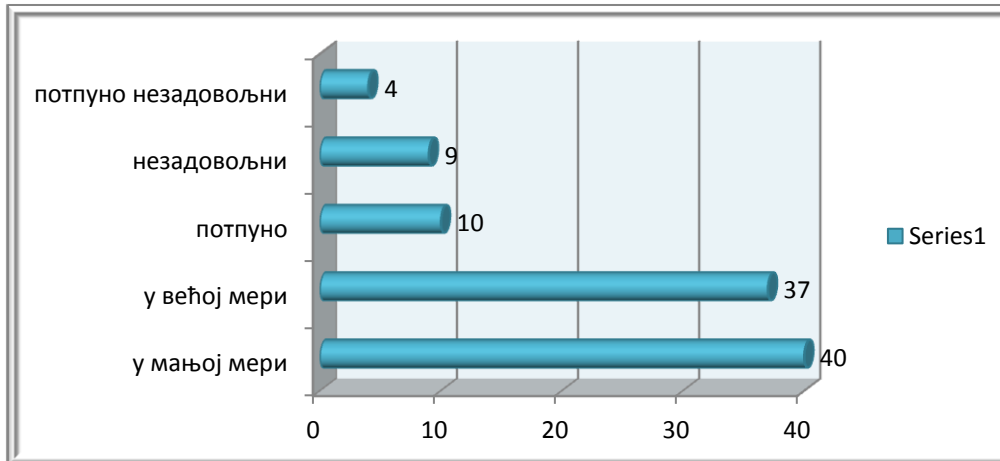
Упркос бројним оптерећењима, већина родитеља не сматра да породица представља терет. Ман-Витнијев U тест је показао да нема статистички значајне разлике у степену израженог слагања са тврдњом према типу насеља у ком испитаници живе ($U=4506$; $z=-1,768$; $p=0,077$) као ни према томе да ли испитаници имају или немају партнера ($U=3740$; $z=-1,796$; $p=0,072$). Са друге стране, статистички значајна разлика је присутна у степену слагања према полу испитаника ($U=2704$; $z=-2,697$; $p=0,007$; $r=0,191$) али је утицај пола, према Коеновом критеријуму, мале јачине. Такође, статистички значајна разлика је присутна и према томе да ли су родитељи запослени или не ($U=4136$; $z=-2,927$; $p=0,003$; $r=0,207$). Овде ја занимљиво да се више запослених испитаника не слаже (88,2%) да породица представља терет наспрам 72,2% незапослена (Прилог таб.р30). Показало се, дакле, и да су очеви били нешто спремнији да се сложе у различитом степену да породице представља терет (33,3%) него мајке (15,2%) што може указивати на то да им самохрано родитељство ипак нешто теже пада него женама (табела 15.13).

Табела 15.13. Да ли се слажете са ставом да породица представља терет

Пол	Степен слагања са ставом				Укупно
	да, потпуно	да, у мањој мери	делимично	не слажем се	
мушки	2,4%	9,5%	21,4%	66,7%	100,0%
женски	0,6%	3,8%	10,8%	84,8%	100,0%
укупно	1,0%	5,0%	13,0%	81,0%	100,0%

На крају, желело се видети колико су родитељи задовољни својим животом. Показало се да је потпуно, или у већој мери својим животом задовољно 47% родитеља (графикон 15.20).

Графикон 15.20. У којој мери сте задовољни својим животом (%)

Да би се испитао утицај образовања, постојање партнера, материјалног положаја, пола и типа једнородитељске породице на задовољство животом, оцењен је модел мултиномијалне регресије са пет одабраних категоријалних предиктора. Информација о прилагођености модела емпиријским подацима је дата у Табели 15.14.

Табела 15.14. Информација о прилагођености модела

Модел	Критеријум	Тест количника веродостојности		
	-2LL	χ^2	Степен слободе	p
Слободан члан	398.152			
Коначан модел	278.183	119.969	60	.000

$$*-2LL=-2 \log L$$

На основу резултата у Табели 15.14., може да се закључи да је вредност -2LL-критеријума мања у поређењу са нултим моделом. Како је $\chi^2= 119.969$ ($p<0.01$) предвиђање је високо статистички значајно поузданије у поређењу са нултим моделом.

Табела 15.15.

Прилагођеност модела подацима			
	χ^2	Степен слободe	p
Пирсон	265.540	320	.988
Одступање D	205.690	320	1.000

Табела 15.16.

Псеудо R ²	
Cox and Snell	.451
Nagelkerke	.487
McFadden	.229

Како Пирсонова статистика и статистика одступања нису статистички значајне може да се закључи да је модел добро прилагођен оригиналним подацима.

Табела 15.17. Тест количника веродостојности

Ефекат	Критеријум прилагођености модела	Тест количника веродостојности		
	G=-2LL редукованог модела	χ^2	df	Sig.
Слободан члан	2.782E2	.000	0	.
Образовање	3.052E2	27.048	24	.302
Партнер	2.847E2	6.488	4	.166
Материјални положај	354.844	76.661	16	.000
Пол	2.841E2	5.961	4	.202
Тип породице	2.894E2	11.244	12	.508

На основу резултата количника веродостојности (Табела 15.17.) може да се закључи да је високо статистички значајан коефицијент променљиве материјални положај, док коефицијенти осталих променљивих у моделу мултиномијалне регресије нису статистички значајни.

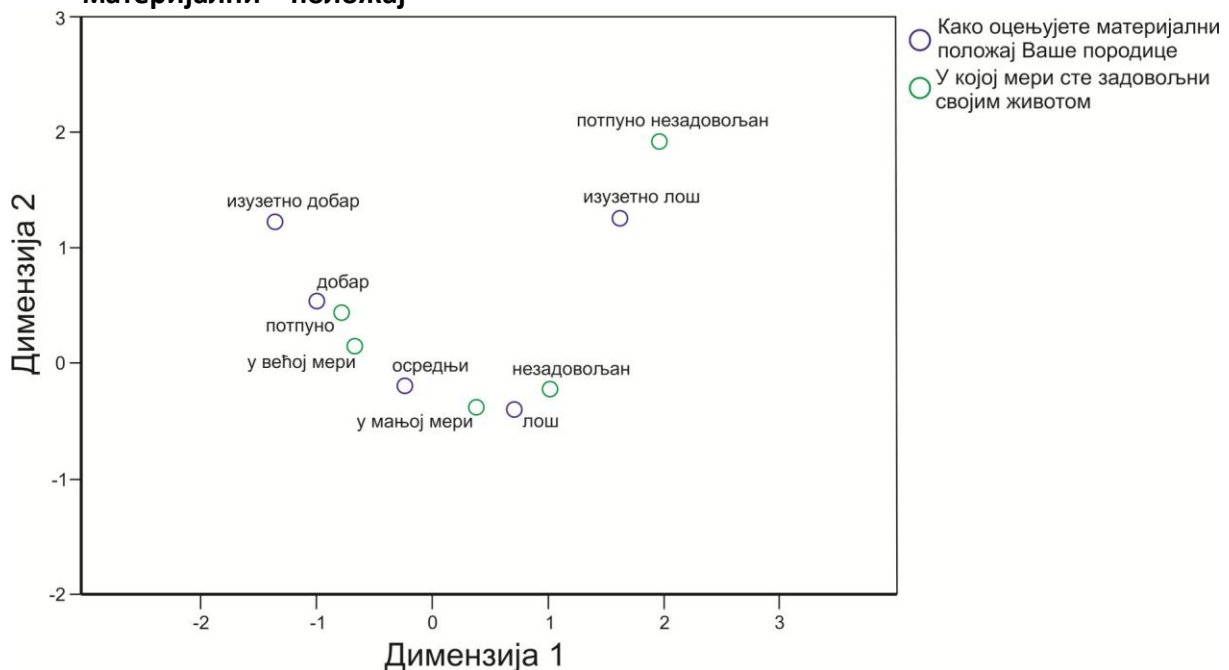
На основу вредности χ^2 теста и израчунате вредности коефицијента контингенције (C=0.514) може да се закључи да постоји статистички високо значајна и јака зависност задовољства животом и материјалног положаја испитаника. На основу разлагања χ^2 теста (Табела 15.18.) утврђено је да прве две компоненте објашњавају 95% варијабилитета одступања емпиријских од очекиваних фреквенција.

Табела 15.18. Резултати коресподентне анализе задовољство животом / материјални положај

Димензија	Сингуларне вредности	Инерција	χ^2	р	Допринос	Кумулатив
1	.533	.284			.793	.793
2	.237	.056			.156	.950
3	.133	.018			.049	.999
4	.022	.000			.001	1.000
Тотал		.359	71.715	.000 ^a	1.000	1.000

Графичким представљањем одступања у две димензије (графикон 15.21), највеће одступање од очекиваних фреквенција уколико не би постојала повезаност ове две категоријалне променљиве, је код категорије потпуно незадовољних који имају лош матерјални положај. На основу груписања може да се уочи тенденција потпуног и делимичног задовољства код особа доброг материјалног положаја, и у мањој мери незадовољства и незадовољства код лошег матерјалног положаја.

Графикон 15.21. Дводимензионални дијаграм задовољство животом / материјални положај

16. ЗАКЉУЧАК

Највећи број теоретичара и истраживача у свету који се баве породицом се слаже да модерна породица пролази кроз велике трансформације. У породици се догађају велике промене које доводе у питање читаво наше досадашње поимање породичног начина живота. "Наиме, на емпиријској равни се уочава процес растакања доминирајуће нуклеарне форме породице и као последица тога настајање бројних нових породичних форми, тзв. "плуралитет породичних форми и образаца" (према: Милић, 2010а:13). Све убрзанији пораст развода бракова указује на слабљење институције брака, али и на промене у схватању сексуалних односа међу партнерима. Настаје низ нових партнерских веза и односа које почивају на принципу тзв. "цепне везе" које се по потреби могу извадити или поново вратити назад у цеп. Успешна цепна веза је слатка и краткотрајна. Можемо претпоставити да је слатка баш зато што је краткотрајна (Бауман, 2009:37). Некада су се ствари поправљале, у потрошачком друштву оне се бацају. Готово исто се одбацују и везе. Наиме, "што је мањи ваш улог у кредиту, осећаћете се мање несигурно када будете изложени колебању тржишта некретнина; што мање инвестирате у везу, осећаћете се мање несигурно када будете изложени колебању ваших будућих веза" (Бауаман, 2009:38).

Једнородитељске породице своју бројност у савременим условима живљења дугују управо разводу брака који је све учесталија појава. "Међу свим разлозима којима се објашњава савремена експлозија развода треба издвојити демографски контекст и продужење трајања живота, који брачном пару обећавају, чак и онима који касније ступају у њега, педесет година заједничке егзистенције!" (Сегалан, 2009:181). То је један од разлога тзв. серијалне моногамије. За економисту, конкуренција је а priori добра. Још од Адама Смита "уобичајено је објашњење како конкуренција обара цену робе и повећава куповну моћ потрошача. На тржишту рада конкуренција треба послодавцима да обезбеди боље усклађивање, бољи избор (matching) запослених. Да ли овакво размишљање важи и у приватном животу? Треба ли рећи да се брачни парови разводе зато што "брачна конкуренција" повећава могућност да се дође до

бољег партнера?" (Коен, 2014:25-26). Развод је мач са две оштрице посебно за жене. Наиме, ослобађајући се са једне стране, незадовољавајућих односа са партнером, жене често доспевају на ивицу сиромаштва остајући без партнерових прихода. Као што Мендрас примећује, "човек постаје сиромашан због неке животне недаће, углавном незапослености, болести, а код жена и због развода. По дефиницији, може се из тога извући ако опет нађе посао, здравље или супружника. Али након одређеног времена нема више наде да ће нас неко запослити; неке су болести и хендикепи неизлечиви, а мајка с више деце има мале шансе да ће "реконструисати" породицу са два супружника. Дакле, кад једном упадну у сиромаштво, многи људи из њега више не могу изаћи"(Мендрас, 2004:146).

На почетку новог миленијума процес индивидуализације је посебно узео маха и ставио појединца и његове потребе у центар промена у сфери интимних односа. Сада имамо "привремено и начелно замењивог сапутника кроз живот" (Бауман, 2009:43). Укидање ограничавајућих препрека за развод, као и напредак нових репродуктивних технологија (вештачка оплодња и сл.) повећавају слободу избора алтернативних облика брачних и породичних заједница (Трипковић, 2005:21). Као што Бауман примећује "данас можемо да бирамо дете из каталога атрактивних донатора на веома сличан начин на који су модерни потрошачи навикли да наручују поштанским путем или путем модних магазина – и да добију дете по сопственом избору, у време кад то њима одговара" (Бауман, 2009:57). Деца се налазе међу најскупљим стварима које ће просечни потрошачи вероватно купити током свог живота. У свету који више не нуди поуздане стабилне послове, "за људе који се крећу од једног пројекта до другог и зарађују за свој живот док се крећу, стварање породице је као да наглавачке скачете у непознате воде недокучивих дубина. Посвећеност другој особи, поготово безусловна посвећеност и посвећености као што су "док нас смрт не растави", у добру и злу, у сиромаштву и богатству, сада још више изгледају као замка коју треба избегавати по сваку цену" (Бауман, 2009: 60, 109). У том избегавању, све већи број је и ванбрачних рађања. Дешава се да су деца све чешће зачета "изван брачног оквира, те свако треће дете присуствује венчању својих родитеља који остају сједињени, не заувек или до краја живота, него у више од трећине случајева, на неодређен период који се завршава разводом – споразумним, стресним или парничним – након чега жене доспевају у

положај такозваних самохраних мајки. Јер последице развода које су саме покренуле прво погађају жене, чешће него мушкарце” (Рудинеско, 2012:191).

Родитељи који сами подижу дете су хетерогена скупина, и данас у свету постоји разлика у третману самохраних родитеља, превасходно мајки. Један нови тренд све чешћег ванбрачног рађања и усвајања деце од стране економски снажних (као и медијски експонираних) жена, довео је до тога да својеврсну дистинкцију између самохраних захтевају и саме самохране мајке. Све више се узима у обзир чињеница да ли су самохране постале својом вољом или им је родитељство наметнуто, колико имају година и какво образовање, и да ли имају економских средства када свесно улазе у самохрано родитељство. Истина, с обзиром на високе трошкове нових репродуктивних технологија може се рећи да су одређени начини заснивања једнородитељских породица већ сами по себи недоступни за ниже, и резервисани за више слојеве.

Разлике је присутна и у мишљењу теоретичара о једнородитељским породицама: док неки сматрају да је пораст родитеља самаца ознака толеранције према различитим облицима породице, други у томе налазе знаке кризе породице.

Једнородитељске породице се суочавају са бројним проблемима: низак животни стандард, психолошки проблеми, као и проблеми везани за децу. Може се у првих мах чинити да се са тим проблемима суочава и већина потпуних породица те да ово није карактеристика само једнородитељских, међутим код једнородитељских породица ови проблеми су ипак и чешћи, и интензивнији. Поред структуре, и специфичност потреба и проблема са којима се суочавају једнородитељске породице одвајају их у посебан модел породица који карактеришу феминизација и сиромаштво. У последњем дводеценијском периоду Србија је прошла кроз веома бурне процесе промена, али и доживела дубинске поремећаје чије ће последице бити још дуго присутне у животу становника и њихових породица. У овим транзиционим кретањима када је број “тзв. губитника транзиције премашио далеко број добитника, људи су збијали редове у породици, те је она присилно ојачана, не би ли њени чланови лакше изнели терете који су долазили споља (осиромашење, губитак прихода и посла, мобилизације, егзистенцијални страхови током бомбардовања и сл.) па све до данас тј. до периода деблокиране трансформације после 2000.” (према: Бобић, 2010:122).

У Србији данас има више од 20% једнородитељских породица. Према резултатима нашег истраживања, нешто више од половине самохраних родитеља је запослено, и то чешће у граду него у селу, најчешће имају завршену средњу школу, и не потичу и сами из породице која је била једнородитељска. Имају најчешће једно или двоје деце коју су добили до своје 24. године, и не планирају да увећавају породицу. Невенчане мајке своје материнство углавном дугују непланираним трудноћама, а ређе су оне које су изјавиле да су желеле трудноћу и без брака.

Неслагање, алкохолизам партнера и прељуба су били најчешћи разлози због којих су се бракови разводили. Највише је, при том, испитаника који су преко једанаест година били у браку. Тек сваки једанаести разведени родитељ је имао иза себе више од једног брака. При том, најчешће није пролазило дуже од пет година након што су се одлучили да се поново удају или ожене. Тек нешто изнад половине испитаника одржава контакте са другим родитељем своје деце. Други родитељ дете виђа ретко и најчешће не плаћа алиментацију. Међутим, значајна подршка испитаницима долази од стране њихових родитеља што сведочи о јакој породичној солидарности која је (још увек) присутна на овим просторима. И поред бројних обавеза које су на њиховим плећима, и чињенице да се нешто мање од половине родитеља често осећају уморно, усклађивање различитих обавеза које имају не представља им терет, а ни усклађивање посла и родитељства им не пада тешко. Ипак, већина запослених испитаника је одговорила да би напустили посао када би им то дозвољавала материјална ситуација и посветили се само родитељству.

Највећи број интервјуисаних родитеља су тренутно без емотивног партнера, при чему су изјавили да им недостаје што га немају. Нешто више партнер при том, недостаје очевима, него мајкама, и знатан број родитеља сматра да им њихов статус отежава проналазак сродне душе. Ипак, преко половине испитаника не намерава да ступи у брак или ванбрачну заједницу, тако да њихов потенцијал за заснивање прекомбиноване породице није велики. При том, мајке су дупло чешће него очеви изјављивале да не намеравају да се удају или уђу у ванбрачну заједницу. Такође, најнесклонији заснивању новог брака су обудовели испитаници, док је међу онима који никада нису били у браку највише њих који желе да се удају/ожене. Ово је у складу са наводима у литератури да су посебно удовице несклоне новом браку да не

би довеле у питање наследство и имовину за коју се очекује да је наследе деца, и стим у вези, услед притиска деце да се не склапа нови брак.

Позориште, биоскоп и културне манифестације посећује тек сваки седми испитаник и то, очекивано, чешће они који живе у граду него испитаници који станују у селу. Сем тога, како опада ниво образовања тако расте удео оних који не одлазе на оваква места културе.

Већина интервјуисаних родитеља је изразила модеран став по питању одобравања самохраног материнства као слободног избора жене. Најлибералнији став су имали испитаници који никада нису били у браку, док су обудовели најређе изражавали одобравање да жена роди дете без партнера. Такође, већина испитаника не сматра да је увек боље бити ожењен него разведен, и по том питању су невенчани знатно чешће били спремни да се потпуно сложе него остали родитељи. Ипак, испитаници су изразили и уверење да је присуство оца у породици неопходно за нормалан развој детета, те да је једина нормална породична средина двородитељска. Међутим, и овде има разлика према моделу једнородитељске породице. Тако је највише међу невенчаним, а најмање међу обудовелим испитаницима оних који су изразили спремност да се потпуно сложе са тврдњом да присуство оца у породици није нужно за нормалан развој детета. Поред тога, са наведеном тврдњом неслагање су двоструко чешће изражавали очеви него мајке. Очеви су чешће него мајке и мишљења да је једина нормална породична средина двородитељска.

Оцена испитаника је да су самохрани родитељи изложени већем стресу и напорима у васпитању деце, те да су разведене мајке углавном економски зависне од туђе, сродничке, или помоћи државе. Осим тога, најчешће су изјављивали да нису били изложени предрасудама од стране друштвене средине због тога што су самохрани родитељи. Међу онима који су били изложени предрасудама, нешто је више невенчаних и разведених родитеља него обудовелих и растављених.

Родитељи су такође мишљења да наша јавност није довољно упозната са њиховим проблемима и потребама, те да нема довољно трибина, новинских чланака или телевизијских емисија који нуде информације од значаја за самохране родитеље. Већина их сматра да самохрани родитељи треба да имају неке олакшице на радном

месту због свог родитељског статуса. То би на првом месту требало да буде усклађивање радног времена и обавеза, те више слободних дана које би имали на располагању.

Мајке и очеви из испитаних једнородитељских породица већином имају потешкоћа да издвоје финансијска средства за плаћање месечних рачуна, куповину одеће, одласке у госте или одлазак на одмор. При том, материјални положај властите породице најчешће је процењен као осредњи, и то од стране сваког другог испитаника. Финансијска ситуација је та која им представља највећу потешкоћу. Сваки десети родитељ је изјавио да му највећи проблем представља васпитање деце, а усамљеност је на трећем месту потешкоћа које су навели. Усамљеност као највећи проблем су нешто чешће наводили растављени и обудовели родитељи, док је финансијска ситуација највећи проблем родитељима у свим моделима једнородитељске породице. Испитаници који живе у граду два пута чешће су као највећи проблем наводили усамљеност него испитаници са местом боравка у селу. Са друге стране, родитељи из села су чешће као највећи проблем наводили васпитање деце него родитељи који живе у граду. Финансијска ситуација је највећи проблем родитељима независно од типа насеља у коме живе, али ипак су је нешто чешће наводили градски испитаници него они из села. Интервјуисани родитељи углавном немају осећај искључености из друштва, и упркос бројним оптерећењима, већина их не сматра да породица представља терет. При том, осећај искључености су чешће имали испитаници који никада нису били у браку, што се може објаснити традиционалним негодовањем ванбрачног рађања од стране средине. Са друге стране, очеви су били спремнији него мајке да се сложе да породица представља терет, што може указивати на то да им самохрано родитељство ипак нешто теже пада него женама. Да су у мањој мери задовољни својим животом био је најчешћи одговор који су дали испитаници.

Раст развода, криза институције брака, пораст самаца и једнородитељских породица, наводи многе ауторе да говоре о кризи породице. У сваком случају, "из чињенице да су неки бракови и породице неуспешни, не може се закључити да су сви такви, а поготово не да сви морају да буду баш такви. Па ипак, један део проблема у вези са породицом као да остаје нерешив, а други погрешно протумачен. За породицу

мр Марина Новаков

Докторска дисертација: ДРУШТВЕНИ СТАТУС И МОДЕЛИ ЈЕДНОРОДИТЕЉСКИХ ПОРОДИЦА

се заправо може рећи нешто слично као и за демократију: иако имају безброј мана, оне су незаменљиве, из једноставног разлога што су и породица и демократија, у поређењу са свим оним које им се препоручује или намеће као алтернатива, не најбоље, него најмање лоше решење'' (Трипковић, 2005:24).

17. ЛИТЕРАТУРА

1. Абот, Елизабет (2014) Историја брака. Београд: Геопоетика.
2. Аврамов, Драгана (1993) *Појединац породица и становништво у раскораку*. Београд: Научна књига.
3. Аврамовић, Зоран (2005) Улога образовања у руралној Србији. *Педагогија*, LX, 4.
4. Ајдуковић, Марина (1989) Вриједносне оријентације и очекивања малољетних делинквената. Узрок и посљедице делинквенције? Загреб: Народне новине.
5. Акрап, Анђелка; Чипин, Иван (2011) Усклађивање пословног и обитељског живота у Хрватској: утјецај на фертилитет. *Друштвена истраживања*. Загреб, Год. 20 (2011), бр.1 (111).
6. Algava, Elisabeth; Robertson, Glenn D. (2002) France's One Parent Families in 1999. *Population* (English Edition, 2002-), Vol. 57, No. 4/5.
7. Amato, Paul (2000) The Consequences of Divorce for Adults and Children. *Journal of Marriage and Family*, Vol. 62, No. 4.
8. Анђелковић, Весна; Златановић, Маја; Видановић, Снежана; Стојиљковић, Снежана (2009) Општа адаптација деце из једнородитељских породица. *Годишњак за психологију*, Филозофски факултет Универзитет у Нишу, Вол. 6, Но 8.
9. Арамбашић, Лидија (2008) *Губитак, туговање, подршка*. Загреб: Наклада Слап.
10. Аријес, Филип; Диби, Жорж (приредили) (2003) *Историја приватног живота IV – од француске револуције до Првог светског рата*. Београд: Clío.
11. Аријес, Филип; Диби, Жорж (приредили) (2004) *Историја приватног живота V*. Београд: Clío.
12. Asmussen, Linda; Larson, Reed (1991) The Quality of Family Time among Young Adolescents in Single-Parent and Married-Parent Families. *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 53, No. 4 (Nov. 1991), pp. 1021-1030.
13. Astone, Nan Marie; Nathanson, Constance; Schoen, Robert; Kim, Youong J. (1999) Family Demografy, Social Theory, and Investment in Social Capital. *Population and Development Review*.
14. Atkinson, M. Alice (1994) Rural and Urban Families' Use of Child Care. *Family Relations*, Vol. 43, No.1, National Council on Family Relations.
15. Бабовић, Марија (2009) Радне стратегије и односи у домаћинству: Србија 2003-2007. У: *Породице у Србији данас у компаративној перспективи*. Београд: ИСИ ФФ.
16. Бабовић, Марија (2009) *Пост-социјалистичка трансформација и социо-економске стратегије домаћинства и појединаца у Србији*. Београд: ИСИ ФФ.
17. Бајер, Магда; Кљајић, Славко (1990) *Каснији животни пут делинквентне дјеце*. Загреб: радна заједница републичке конференције савеза социјалистичке омладине Хрватске.
18. Baguley, T. (2012). *Serious Stats, A guide to advanced statistics for the behavioral sciences*, Palgrave Macmillan, UK.

19. Бакић, Војислав (1957). *Правни положај ванбрачне деце у ФНРЈ*. Београд: Савез удружења правника Југославије.
20. Бакић, Слободанка (1998) *Агресија и патња код ауторитарности. Социолошки преглед*, вол. XXXII, но.3.
21. Бандић, Душан (1980) *Табу у традиционалној култури Срба*. Београд: БИГЗ.
22. Батић, Драгана (2010) *Деца и развод-перспектива адолесцента*. Београд: Задужбина Андрејевић.
23. Battle, Juan; Coates, Deborah (2004) father-Only and Mother-Only, Single-Parent Family Status of Black Girls and Achievent in Grade Twelve and at Two-Years Post High School. *The Journal od Negro education*, Vol. 73, No.4.
24. Бауман, Зигмунт (2009) *Флуидна љубав*. Нови Сад: Mediterran Publishing.
25. Бауман, Зигмунт (2009) *Флуидни живот*. Нови Сад: Mediterran Publishing.
26. Бауцал, Александар (2012) Утицај социо-економског стауса ученика на образовна постигнућа: директни и индиректни утицаји. *Примењена психологија*, 2012/1.
27. Bayley, Deborah; Gorančić-Lazetić, Helena (ур.) (2006) *Неумрежени: Лица социјалне искључености у Хрватској*. Загреб: UNDP.
28. Бек, Улрих (2001) *Ризично друштво*, Београд: Филип Вишњић.
29. Веck, Ulrich (2003) *Што је глобализација*. Загреб: Визура.
30. Бертоша, Мирослава (2008) Социосемиолошки bricolage: анализа савршена пара. *Друштвена истраживања Загреб*, Год. 17 (2008), бр.6 (98).
31. Благојевић, Марина (1991) *Жене изван круга*. Београд: ИСИ ФФ.
32. Благојевић, Марина (1997) *Родитељство и фертилитет - Србија деведесетих*. Београд: ИСИ ФФ.
33. Богишић, Валтазар (1999) *Зборник правних обичаја у Јужних Словена – грађа у одговорима из разних крајева словенског југа*. Београд-Подгорица: Унирекс.
34. Бобић, Мирјана (2003) *Брак или/и партнерство*. Београд: ИСИ ФФ.
35. Бобић, Мирјана (2003а) Прекомпоновање брака, партнерства и породице у савременим друштвима. *Становништво*, 1-4, стр. 65-91.
36. Бобић, Мирјана (2006) Блокирана трансформација брачности у Србији – кашњење или изостанак "Друге демографске транзиције". У : Тоамновић, Смиљка и остали (2006) *Друштво у превирању. Социолошке студије неких аспеката друштвене трансформације у Србији*. Београд: ИСИ ФФ.
37. Бобић, Мирјана (2007) *Демографија и социологија – веза или синтеза*. Београд: Службени гласник.
38. Бобић, Мирјана (2010) *Партнерство као породични подсистем*. У: Милић, Анђелка (прир.) (2010) *Време породица. Социолошка студија о породичној трансформацији у савременој Србији*. Београд: Чикоја.
39. Бобић, Мирјана; Вукелић, Јелисавета (2009) *Особине и искуства незадовољних (брачних) партнера*. У: Милић, Анђелка; Томановић, Смиљка (приредиле) *Породице у Србији данас у компаративној перспективи*. Београд: ИСИ ФФ.
40. Бобић, Мирјана; Вукелић, Јелисавета (2011) Деблокада „Друге Демографске Транзиције“?, *Социологија*, Вол. LIII (2011), Но 2.

41. Болчић, Силвано; Милић, Анђелка (приредили) (2002) *Србија крајем миленијума: Разарање друштва, промене и свакодневни живот*. Београд: ИСИ ФФ.
42. Bock, Jane D. (2000) Doing the right thing? Single Mother by Choice and the Struggle for Legitimacy, *Gender and Society*, Vol. 14 No 1, February 2000.
43. Бошњак, Милева (1963) Третирање алкохолизма у савременом друштву. *Социологија – часопис за друштвене науке*. Београд, бр. 1-2, година V.
44. Бубаш, Горан; Братко, Денис (2007) Факторска структура правила у пријатељским везама и њихова повезаност с особинама личности. *Друштвена истраживања* Загреб, Год. 16 (2007), бр. 6 (92).
45. Burden, Dianne (1986) Single Parents and the Work Settings: The Impact of Multiple job and Homelife Responsibilities. *Family Relations*, Vo. 35, No1, The Single parent Family (Jan,1986).
46. Бурдије, Пјер (1999) *Нацрт за једну теорију праксе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
47. Бурдје Пјер (2001) *Владавина мушкараца*. Подгорица: ЦИД / Универзитет Црне Горе.
48. Burgess, Jane K. (1970) The Single-Parent Family: A Social and Sociological Problem. *The Family Coordinator*, Vo. 19, No.2 (Apr. 1970).
49. Бурић, Оливера (1963) Године ступања у брак и рани бракови у Југославији. *Социологија – часопис за друштвене науке*. Београд, бр. 1-2, година V.
50. Бурић, Оливера (1970) Породица, васпитање и социјализација – Резултати једног емпиријског истраживања. *Социолошки преглед*, година IV, 1970, број 2-3.
51. Бурић, Оливера (1973) Институционални приступ породици – Научна основа политике према породици. *Социологија* . vol. XV, 1973, No.3-4.
52. Бурић, Оливера (1973) Нови тип непотпуне породице. Породице чији су храниоци отишли на рад у иностранство. *Социологија*, год. XV, бр. 2, 1973, стр. 245-271.
53. Бурић-Ђуковић, Оливера (1968) *Промене у породичном животу настале под утицајем женине запослености*. Београд: Институт друштвених наука.
54. Видановић, Снежана (2006) *Развој деце у непотпуној породици*. У: Видановић, Снежана; Тодоровић, Јелисавета; Хедрих, Владимир (2006) *Породица и посао – изазови и могућности*. Ниш: Филозофски факултет.
55. Видановић, Снежана; Тодоровић, Јелисавета; Хедрих, Владимир (2006) *Породица и посао – изазови и могућности*. Ниш: Филозофски факултет.
56. Волин, Стивен Џ; Волин, Сибил (1996) *Резилијентна личност. Како преживели из проблематичних породица превазилазе тешкоће*. Београд: Просвета: Ниспред.
57. Вујасин, Боро; Јерков, Смиља (2001) Популациона политика – највиталнији интерес државе и појединца. *ЗМС ДН 110/111*, Нови Сад.
58. Вујовић, Сретен (1987) *Друштвене неједнакости у становању*. У : Поповић,, М (прир.) *Друштвене неједнакости*. Београд: ИСИ ФФ.

59. Вуковић, Слободан (1997) Међугенерациска покретљивост према месту рођења. *Социолошки преглед*, год. XXXI, но.3.
60. Вукомановић, Биљана (1996) Туризам и пољопривреда на регији Колубара, Мачва и Подриње, у: *Пољопривреда и туризам Југославије*. Ваљево: Пољопривредни факултет Универзитета у Београду, Савез пољ. инжењера и техничара Југославије
61. Вукосављевић, Сретен (1953) *Историја сељачког друштва I – организовање сељачке земљишне својине*. Београд: Научна књига.
62. Вукосављевић, Сретен (1962) *Писма са села*. Београд: Савремена школа
63. Вукосављевић, Сретен (1983) *Историја сељачког друштва III – социологија сељачких радова*. Београд: САНУ.
64. Вуксановић, Гордана (2005) *Породица у Војводини на почетку трећег миленијума*. Нови Сад: Филозофски факултет.
65. Вулетић, Александра (2002) *Породица у Србији средином 19. века*. Београд: Историјски институт: Службени гласник.
66. Вучковић, Анте; Чрпић, Гордана (2007) Религиозност и праштање. *Друштвена истраживања* Загреб, Год. 16 (2007), бр.6 (92).
67. Влаховић, Петар (1968) *Ванбрачно дете и неке његове особине по нашем народном предању*. Скопје.
68. Ganong, Lawrence ; Coleman, Marilyn; Mapes, Dennis (1990) A Meta-Analytic Review of Family Structure Stereotypes. *Journal of Marriage and Family*, Vol. 52, No. 2 (May, 1990).
69. Giddens, Anthony (1992) *The Transformation of Intimacy (Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies)*. Stanford University Press.
70. Гиденс, Ентони (1998) *Последице модерности*. Београд: Филип Вишњић.
71. Гиденс, Ентони (2003) *Социологија*. Београд: Економски факултет.
72. Гиденс, Ентони (2005) *Одбегли свет*. Београд: Стубови културе.
73. Glick, C. Paul (1989) The Family Life Cycle and Social Change. *Family Relations*, Vo. 38, No. 2 (Apr. 1989).
74. Greenacre M.(2007). *Correspondence Analysis in Practice*, Second Edition, Chapman and Hall/CRC, USA.
75. Голднер-Вуков, Мила (1988) *Породица у кризи*. Београд-Загреб: Медицинска књига.
76. Голубовић, Загорка (1973) *Теоријско-методолошки проблеми и искуства у истраживању породице као тоталитета*. Социологија села, бр. 2-4 (40-42) , година XI, Загреб.
77. Грозданић, Садика (2000) Једнородитељске обитељи према узроцима њихова настанка. *Љетопис социјалног рада*, Вол. 7, Но2 стр.
78. Грундлер, Петра; Кардум, Игор; Худек-Кнежевић, Јасна (2013) Учесталост неких аспеката преотимања пертнера и њихова повезаност са социосексуалности. *Друштвена истраживања* Загреб, Год. 22 (2013), бр. 1.
79. Гудац-Додић, Вера (2003) *Брак и породични односи у Србији у другој половини 20. века*. Токови историје, број 3-4/2003. Београд: ИНИС.

80. Гудац-Додић, Вера (2007) *Жена у социјализму: сфера приватности*. У: Ристовић, Милан (приредио) *Приватни живот код Срба у двадесетом веку*. Београд: Сlio.
81. Девеџић, Мирјана (2004) *Развој репрогенетике и њени демографски аспекти*, Становништво (2004) број 1-4, XLII.
82. *Демографска статистика у Републици Србији, 2013* (2014) Београд: РЗС.
83. Defrain, John; Eirick, Rod (1981) *Coping as Divorced Single Parents: A Comparative Study of Fathers and Mothers*. *Family Relations*, Vol. 30, No.2 (Apr.1981).
84. Димитријевић, Бојана (2006) *Личност малолетних делинквената. Годишњак за психологију*, Филозофски факултет Универзитет у Нишу, Во.4, Но,4-5.
85. Димитријевић, Јован (1957) *Узроци развода брака*. Београд: Издавачко предузеће Рад.
86. Динић, Бојана; Кнежевић, Горан (2008) *Димензије сексуалног понашања. Примењена психологија*, 2008, Вол. 1(3).
87. *Doing Better for Families* (2011) France: OECD.
88. Драгићевић-Шешић, Милена (1989) *Сеоска породица на размеђу традиционалане и масовне културе*. *ЗМС ДН* број 86/87, Нови Сад.
89. Ђорђевић, Љиљана (2008) *Промене у просечној величини домаћинства у Србији у другој половини 20. века*. *Становништво*, 2008, бр.1.
90. Ђорђевић, Мита (1912) *Жена у историји српској*. Нови Сад: Електрична штампарија др Св. Милетића.
91. Ђорђевић, Тихомир (1930) *Наш народни живот, књига 2*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
92. Ђорђевић, Тихомир (1990) *Деца у обичајима и веровањима нашега народа*. Београд/Ниш: Идеа/Просвета.
93. Ђурђевић, Бранислав (1988) *Демографски преображај становништва у Војводини*. *ЗМС ДН*, бр.85, Нови Сад
94. Ђурђевић, Бранислав (2006) *Изазови депопулације*. *ЗМС ДН*, бр. 121, Нови Сад
95. Ђошић, Душан (1995) *Промене у карактеристикама брака, породице и домаћинства и њихов утицај на репродукцију*. Нови Сад: Зборник радова Филозофски факултет Институт за филозофију и социологију
96. Edin, Katryn; Lein, Laura (1997). *Work, Welfare, and Single Mothers's Economic Survival Strategie*, *American Sociological Review*, Vol.62, No.2. (Apr., 1997).
97. Екермен, Натан (1987) *Психодинамика породичног живота: дијагноза и лечење породичних односа*. Титоград: Побједа.
98. Ерлих, Вера (1971) *Југословенска породица у трансформацији: студија у три стотине села*. Загреб: Либер.
99. Ердеш-Кавечан, Ђерђи (2007) *Карактеристике једнородитељских породица у Војводини*. У: Зотовић, Марија (2007) (уредник) *Породице у Војводини: карактеристике и функционалност*. Нови Сад: Филозофски факултет.
100. Ердеш-Кавечан, Ђерђи (2009) *Родитељски савез и његове релације са компонентама психофизичког здравља детета*. *Примењена психологија*, 2009, Во. 2(3).

101. Ерлих, Вера (1972) Старији и млађи. *Социологија села*. Загреб: Институт за економику пољоприврде и социологију села, број 37-38 (3-4).
102. Ерлих, Вера (1973) Културне традиције у руралној Југославији. *Социологија*, Вол. XV, 1973, No 3-4.
103. Ерлих, Вера (1981) Сељачка култура у југословенским подручјима. *Социологија села*, бр. 71/72, година 19.
104. *Жене и мушкарци у Србији* (године: 2005, 2008, 2014) Београд: Републички завод за статистику Србије.
105. *Жене и мушкарци у Републици Српској* (2007) Бања Лука: Републички завод за статистику, Република Српска, Бр.4.
106. Fišer et al. (2006 и 2007) "За" и "О" једнородитељским обитељима. Загреб: Удруга за унапређење квалитета живљења ЛЕТ.
107. Закон о изменама и допунама закона о финансијској подршци породици са децом, Службени гласник РС 115/05
108. Зечевић, Слободан (1962-1966) *Ванбрачно дете у народном веровању Источне Србије*, Гласник Етнографског института Српске академије наука и уметности, књ. XI-XV (1962-1966).
109. Зотовић, Марија (2007) (уредник) *Породице у Војводини: карактеристике и функционалност*. Нови Сад: Филозофски факултет.
110. Зотовић, Марија; Телчки, Тијана; Мухић, Ивана; Петровић, Јелица (2008) Релацијске карактеристике породице и превладавања стреса код адолесцената. *Примењена психологија*, 2008, Вол. 1(3-4).
111. Исић, Момчило (2001) *Писменост у Србији између два светска рата*. Београд: Институт за новију историју Србије.
112. Исић, Момчило (2008) *Сељанка у Србији и првој половини 20. века*. Београд: Хелсиншки одбор за људска права.
113. Јакич-Козарчанин, Лидија (2003) *Старост између државе и породице*. Београд: Службени гласник.
114. Јакшић, Јелена (2004) Разлике у интелектуалном, емоционалном и социјалном развоју адолесцената из потпуних и непотпуних породица. *Годишњак за психологију*, Филозофски факултет Универзитет у Нишу, Год. 3, бр. 3.
115. Јанковић, Борис (1986) *Абортус или контрацепција*. Загреб: Школске новине.
116. Јовановић, Војислав; Јовановић, Марија (1998) *Сексуално васпитање у породици*. Београд: Elit-medica.
117. Јанковић, Јосип (1994). *Обитељ-друштво-обитељ*. *Ревуја за социјалну политику*. год. 1, бр. 3.
118. Јелић, Илија (1929) *Васојевички закон од дванаест точка*, Српска краљевска академија, Београд.
119. Јелић, Илија (1931) *Трагови гостинске обљубе код нашег народа*. Београд: Издавачка књижевница Геце Кона.
120. Јерковић, Јован (1978) Материјални положај деце из разведених бракова и ванбрачне деце. *Гласник адвокатске коморе Војводине*, година XXVII, број 2, Нови Сад.

121. Јовановић, Драгољуб (1997) *Сељак - свој човек*. Београд: Научна књига.
122. Јовановић - Батут, Милан (1923) *Надрилекари - како варају, глобе и затиру народ*. Београд: Министарство народног здравља.
123. Јовановић - Батут, Милан (1930) *Нежење и старожење: са здравственог, социјалног и расног гледишта*. Београд: штампарија Јовановић.
124. Јовић, Олга (2005) *Сурогат материнство-нова димензија родитељства*. Београд: Задужбина Андрејевић.
125. Johnson R. E. (1997) Family Life-Cycles and Economic Stratification: A Case-Study in Rural Russia. *Journal of Social History*, Vol. 30, No 3 (Spring, 1997).
126. Југовић, Л. Александар (2011) Социо-културни контекст криминалитета малолетника у Србији. *Теме*, Ниш, г. XXXV, бр.2.
127. Кањуо Мрчела, Александра; Чернигој Садар, Невенка (2012) Проблеми родитеља при усклађивању плаћеног рада и обитељског живота у Словенији. *Ревија за социјалну политику*. год. 19, бр. 1, стр.49 -72, Загреб.
128. Капор – Стануловић, Нила (1985) *Психологија родитељства*. Београд: Нолит.
129. Капор-Стануловић, Нила (2001) Стресогени услови живота и репродуктивно понашање. *ЗМС ДН 110/111*, Нови Сад.
130. Касиопо, Џон; Патрик, Виљам (2014) *Усамљеност*. Београд: Clio.
131. Katz Rothman, Barbara (1989) Women as Fathers: Motherhood and Child care under a Modified Patriarchy. *Gender and Society*, Vol. 3, No.1 (Mar,1989).
132. Квортруп, Јенс (2004) *Детињство и савремено друштво: Парадоксалан однос*. У: Томановић, Смиљка (приредила) (2004) *Социологија детињства*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
133. Казер, Карл (2002) *Породица и сродство на Балкану: Анализа једне културе која нестаје*. Београд: Удружење за друштвену историју.
134. Kennelly, Ivy (1999) "That Single-Mother Element": How White Employers Typify Black Women. *Gender and Society*, Vol.13, No.2.
135. Керестеш, Гордана (2001) Родитељско понашање и обитељска клима у обитељима самохраних мајка. *Друштвена истраживања* Загреб, Год. 10 (2001), бр.4-5 (54-55).
136. Кларин, Мира (2002) Осјећај усамљености и социјално понашање дјече школске доби у контексту социјалне интеракције. *Љетопис социјалног рада*, Вол.2, Но.2.
137. Кнежић, Бранислава (2006) Самоубиство старих – (Не)вољно напуштање живота. *Социолошки преглед*. No.2.
138. Коен, Данијел (2014) *Ното есопотисус. Заблудели пророк нових времена*. Београд: Clio.
139. Коковић, Драган (1989) Начин живота и скривени рад жене. *ЗМС ДН број 86/87*.
140. Коковић, Драган (1994) *Социологија образовања*. Нови Сад: Матица српска
141. Кокорић, Маја; Шимунуић Ана; Грегов, Ивана (2014) Став о брачним улогама и перцепција обитељских односа код запослених супружника. *Ревија за социјалну политику*. год.21, бр. 1, стр.1-17, Загреб.

142. Кон, Игор (1991) *Дете и култура*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
143. Кораћ, Маја (1989) Сеоска жена у јавном/друштвеном животу. *ЗМС ДН* број 86/87.
144. Кораћ, Маја (1991) *Заточенице пола*. Београд: ИСИ ФФ.
145. Костић, Цветко (1973) Типологија породица В. Ст. Караџића и В. Богишића. *Социологија села*, бр. 2-4 (40-42), година XI, Загреб.
146. Костић-Маројевић, Даринка (1968) *Промена друштвене средине и промене у породици*. Београд: Институт друштвених наука.
147. Копас-Вукашиновић, Емина; Лазаревић, Емилија (2008) Млади, систем вредности, стереотипи и предрасуде. *Педагогија*, LXIII, 2.
148. Кошичек, Марјан (1990) *Антиродитељи*. Сарајево/Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
149. Krein, Sheila Fitzgerald (1986) Growing up in a Single Parent Family: The Effect on Education and Earnings of Young Men. *Family Relations*. Vol. 35, No. 1, (Jan., 1986).
150. Крегар, Јосип (1994) Промјене у структури обитељских заједница. *Ревизија за социјалну политику*. год. 1, бр. 3. Загреб.
151. Krippendorf, Jost (1986) *Путујуће човјечанство. За ново поимање слободног времена и путовања*. Загреб: Завод за истраживање туризма.
152. Крстић, Кристина; Зотовић, Марија; Михић, Ивана (2012) Процеси у браковима старих. *Примењена психологија*, 2012, Вол. 5(3).
153. Кубуровић, Анкица (2003) Ставови младих у Србији о родитељству у периоду друштвених промена (крај 80-их-крај 90-их). *Социолошки преглед*, вол. XXXVII (2003), но. 3-4.
154. Кубурић, Зорица (2009) *Породица и психичко здравље деце*. Београд: Чигоја.
155. Кубуровић, Анкица (2006) Особености родитељства у Србији на крају XX века, релевантне за репродуктивно понашање. *Социолошки преглед*, вол. XXXX (2006), но. 4.
156. Лаклија, Маја; Пећник, Нинослава; Сарић, Радмила (2005) Заштита најбољег инетреса дјетета у поступку развода брака родитеља. *Љетопис социјалног рада*, Вол.12, Но.1.
157. Lansford, Jennifer; Ceballo, Rosario; Abbey, Antonia; Abigail, Stewart (2001) Does Family Structure Matter? A Comparasion of Adoptive, Two-parent Biological, Single-Mother, Stepfather, and Stepmother Households. *Journal of Marriage and Family*, Vol. 63, No 3(Aug. 2001).
158. Larson, Reed; Gillman, Sally (1999) Transmission of Emotions in the Daily Interactions of Single-Mother Families. *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 61, No. 1(Feb. 1999).
159. Ласло, Лаки (1989) Друштвене промене на селу под утицајем техничко-технолошког развоја и феминизација пољопривреде. *ЗМС ДН* број 86/87.

160. Лацковић-Гргин, Катица (2011) Доживљај и пракса родитељства у различитим животним раздобљима. *Друштвена истраживања* Загреб, Год. 20 (2011), бр.4 (114).
161. Lee, Gary; DeMaris, Alfred (2007) Widowhood, Gender, and Depression: A Longitudinal Analysis. *Research on Aging*, Volume 29 Number 1.
162. Лемиш, Дафна (2008) *Деца и телевизија*. Београд: Слио.
163. Ливада, Светозар (1966а) *Економски и друштвени положај жене у пољопривреди*. Социјална политика-месечник за социјално-економска питања. бр. 9, година XXI.
164. Ливада, Светозар (1966б) Нека опћа запажања о старењу укупног и пољопривредног становништва Југославије. *Социјална политика-месечник за социјално-економска питања*. бр. 10, година XXI.
165. Ливада, Светозар (1972) Наше друштво и стари сељаци. *Социологија села*. Загреб: Институт за економику пољопривреде и социологију села, број 37-38(3-4).
166. Лин-Еванс, Џули (2010) *Развод. А шта са децом*. Нови Сад: Психополис инситут.
167. Максимовић, Небојша; Куљић, Рајко; Матић, Раденко (2010) Фактори ризичног понашања деце. *Социолошки преглед*, год. XLIV (2010), бр. 3.
168. Малеш, Дубравка (1995) Успоредба ставова родитеља из потпуних обитељи и обитељи с једним родитељем према пожељности особина за дјечаке и дјевојчице. *Друштвена истраживања Загреб*, Год. 4 (1995), бр.4-5.
169. Мандер, Џери; Голдсмит, Едвард (2003) *Глобализација – аргументи против*. Београд: Слио.
170. Манојловић, Петар (1966) Неки социјални проблеми остарелих лица на селу. *Социјална политика-месечник за социјално-економска питања*. број 6-7, година XXI.
171. Маринковић, Лада (2009) *Породични стрес и породичне снаге једнородитељских породица* (докторска дисертација). Нови Сад: Филозофски факултет.
172. Марјановић, Милош (1989) Модернизација и сеоска породица. *ЗМС ДН* број 86/87.
173. Марковић, Петар (1989) Жена у пољопривреди и селу. *ЗМС ДН*, број 86/87, Нови Сад.
174. Марковић, Петар (2001) Општа демографска слика Србије. *ЗМС ДН* 110/111, Нови Сад.
175. Meiners E. J.; Olson I. G. (1987) Household, Paid, and Unpaid Work Time of Farm Women, *Family Relations*, Vol. 36, No. 4, Rural Families: Stability and Change.
176. Мандрас, Анри (1986) *Сељачка друштва: елелменти за једну теорију сељаштва*. Загреб: Глобус.
177. Мендрас, Хенри (2004) *Еуропа и Еуропљани. Социологија западне Еуропе*. Загреб: Масмедиа.

178. Mertensmeyer, Carol; Coleman, Marilyn (1987) Correlates of Inter-Role Conflict in Young Rural and Urban Parents. *Family Relations*, Vol. 36, No. 4, Rural Families: Stability and Change.
179. Mietus Sanik, Margaret; Mauldin, Teresa (1986) Single versus Two Parent Families: A Comparison of Mother's Time. *Family Relations*, Vol.35, No.1, The Single Parent Family (Jan.1986).
180. Мијатовић, Бошко (2003) Социјално-економски положај старих у Србији. *Социолошки преглед*, вол. XXXVII (2003), но.3-4.
181. Мил, Џон Стјуарт (2008) *Потчињеност жена*. Београд: Службени гласник.
182. Милас, Горан (2010) Смрт у обитељи и религиозност. *Друштвена истраживања* Загреб, Год. 19 (2010), бр.1-2 (105-106).
183. Милетић-Степановић, Весна (2006) *Насиље над женама у Србији на размеђу миленијума*. Београд: ИСИ ФФ.
184. Милетић-Степановић, Весна (2011) *Проширена породица у Србији*. Београд: Чигоја.
185. Милић, Анђелка (1970) Промене у супружанским комуникацијама и њихови чиниоци. *Социолошки преглед*, година IV, 1970, број 2-3.
186. Милић, Анђелка (1973) Васпитна функција породице и одлазак родитеља на рад у иностранство. *Социологија села*, бр. 2-4 (40-42), година XI, Загреб
187. Милић, Анђелка (1986) Сеоска породица у процесу мењања. *ЗМС ДН*, број 81, Нови Сад.
188. Милић, Анђелка (приредила) (1988) *Рађање модерне породице*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
189. Милић, Анђелка (1989) Сеоска жена у светлу формалних и неформалних односа. *ЗМС ДН*, број 86/87, Нови Сад.
190. Милић, Анђелка (2001) *Социологија породице*. Београд: Чигоја.
191. Милић, Анђелка (приредила) (2004) *Друштвена трансформација и стратегије друштвених група: Свакодневица Србије на почетку трећег миленијума*. Београд: ИСИ ФФ.
192. Милић, Анђелка (2004а) Трансформација породице и домаћинства – застој и стратегија преживљавања. У: Милић, Анђелка (приредила) *Друштвена трансформација и стратегије друштвених група: свакодневица Србије на почетку трећег миленијума*. Београд: ИСИ ФФ.
193. Милић, Анђелка (2004б) Стари и стратегије породичног збрињавања и неге. У: Милић, Анђелка (приредила) *Друштвена трансформација и стратегије друштвених група: свакодневица Србије на почетку трећег миленијума*. Београд: ИСИ ФФ.
194. Милић, Анђелка (2009) Осврт на резултате анкетних истраживања породица и домаћинства у Институту за социолошка истраживања у последњих двадесет година. У: Милић, Анђелка; Томановић, Смиљка (прир.) (2009) *Породице у Србији данас у компаративној перспективи*. Београд: ИСИ ФФ.
195. Милић, Анђелка; Томановић, Смиљка (прир.) (2009) *Породице у Србији данас у компаративној перспективи*. Београд: ИСИ ФФ.

196. Милић, Анђелка (прир.) (2010) *Време породица. Социолошка студија о породичној трансформацији у савременој Србији*. Београд: Чигоја.
197. Милић, Анђелка (2010а) *Породица и изазови глобалне трансформације*. У: Милић, Анђелка (прир.) (2010) *Време породица. Социолошка студија о породичној трансформацији у савременој Србији*. Београд: Чигоја.
198. Милић, Анђелка (2010б) *Породице у класно-слојном кључу*. У: Милић, Анђелка (прир.) (2010) *Време породица. Социолошка студија о породичној трансформацији у савременој Србији*. Београд: Чигоја.
199. Милић, Анђелка (2010в) *Породичне вредносне оријентације – вредносни раскол*. У: Милић, Анђелка (прир.) (2010) *Време породица. Социолошка студија о породичној трансформацији у савременој Србији*. Београд: Чигоја.
200. Милић, Војин (1959) *Склапање и развод брака према школској спреми. Социологија*, год.1, бр.1.
201. Милићевић, Милан (1984) *Живот Срба сељака*. Београд: Просвета.
202. Миловановић, Милорад (1980) *Друштвена заштита самохраних мајки у центру за социјални рад*. Београд: Виша школа за социјалне раднике.
203. Милојковић, Марклена; Срна, Јелена (1997) *Породична терапија*. Београд: Центар за брак и породицу.
204. Милутиновић, Милан; Алексић, Живојин (1989) *Малолетничка делинквенција (узроци, спречавање, откривање и ресоцијализација)*. Београд: Научна књига.
205. Миноа, Жорж (1994) *Историја старости – од антике до ренесансе*. Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића Сремски Карловци.
206. Митровић, Милован (1998) *Социологија села*. Београд: Социолошко друштво Србије.
207. Митровић, Милован (1986) *Сељаштво и друштвена репродукција. ЗМС ДН број 81, Нови Сад*.
208. Михаић, Владимир (2010) *Израженост и корелати родних предрасуда код становника Војводине. Примењена психологија, 2010/4*.
209. Михаић, Владимир; Филиповић, Бојана (2012) *Повезаност поделе посла и става према родним улогама са задовољством браком запослених супружника. Примењена психологија, 2012, Вол. 5(3)*.
210. Михаић, Ивана (2010) *Укљученост оца у бригу о детету: ефекти очевих искустава из породице порекла и квалитета релација у породици прокреације. Примењена психологија, 2010/3*.
211. Михаић, Ивана (2012) *Моделовање родитељске улоге оца: искуство у породици порекла и укљученост оца. Зборник Института за педагошка истраживања, Год. 44, бр. 2, 2012*.
212. Мичел, Стивен (2008) *Може ли љубав да траје*. Београд: Clіo.
213. Младеновић, Божица (2006) *Породица у Србији у Првом светском рату*. Београд: Историјски институт.
214. Младеновић, Марко (1964) *Развод брака*. Београд: Савремена администрација.

215. Младеновић, Марко (1974) Развод брака и узроци за развод брака. Београд: Издавачко предузеће Рад.
216. Младеновић, Марко (1975) Увод у социологију породице. Београд: Савремена администрација.
217. Младеновић, Марко (1991) *Основи социологије породице*. Београд: Новинско-издавачка установа Службени лист СФРЈ.
218. Mollborn, Stefanie (2007) Making the Best of a Bad Situation: Material Resources and Teenage Parenthood. *Journal of Marriage and Family*, Vol. 69, No.1 (Feb.2007), pp.92-104.
219. Молнар, Александар (1989) Сеоска породица и норме егалитарности. *ЗМС ДН* број 86/87.
220. Морис, Рејчел (2010) *Приручник за самохране родитеље*. Београд: Креативни центар
221. Наполитане, Кетрин; Пелегрино, Викторија (1988) *Живети и волети после развода*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.
222. Недимовић, Тања; Биро, Миклош (2011) Фактори ризика за појаву вршњачког насиља у основним школама. *Примењена психологија*, 2011/3.
223. Никић, Гордана (2011) Повезаност стилова љубави с приврженошћу, брижност и сексуалним задовољством у љубавним везама. *Љетопис социјалног рада*, 18(1).
224. Новаков, Марина (2007). *Репродуктивно понашање и контрола рађања у селима Војводине*. Тематски зборник радова Мултифункционална пољопривреда и рурални развој II – очување руралних вредности. Београд: Институт за економику пољопривреде.
225. Новаков, Марина (2010) *Однос према неплодности и ванбрачном рађању у српском селу*. Социолошки преглед, год. XLIV (април-јун) бр. 2. Београд: СДС.
226. Новаков, Марина (2011). Радна улога сеоске жене као актера развоја локалних сеоских заједница. *Економика пољопривреде, специјални број, књига 2. Год. / Vol. LVIII, СБ/СИ-1 (1-368)*. Београд: Институт за економику пољопривреде и остали.
227. Новаков Марина (2011). *Породични и друштвени положај мајке у селу*. Нови Сад: Пољопривредни факултет.
228. Новаков, Марина (2012). *Једнородитељске породице. Социолошки преглед*, (јул-септембар) Vol. XLVI, бр. 3. Београд: СДС.
229. Norton, Artur; Glick, Paul (1986) One Parent Families: A Social and Economic Profile. *Family Relations*, Vol. 35, No.1, The Single Parent Family (Jan.1986).
230. *Општине у Србији 2005*. (2006) Београд: Републички завод за статистику
231. Павела, Ирена; Банаи, Бењамин; Шимић, Наташа (2013) Репродуктивне стратегије и љубомора мушкараца и жена. *Друштвена истраживања Загреб*, Год. 22 (2013), бр. 3.
232. Pallant, J. (2011). *SPSS Приручник за преживљавање*. Београд: Mikro knjiga.
233. Path, Keith M; Nauta, Andre (1988) Old and Single in the City and in the Country: Activities of the Unmarried. *Family Relations*, Vol. 37, No. 1.

234. Павићевић, Александра (2006) *На удару идеологија: брак, породица и полни морал у Србији у другој половини 20. века*. Београд: Етнографски институт САНУ.
235. Павићевић, Александра (2007) *Брачни и породични живот*. У: Ристовић, Милан (приредио) (2007), *Приватни живот код Срба у двадесетом веку*. Београд: Сlio.
236. Пенев Горан (2001) *Замена генерација у Војводини у другој половини 20. века*. ЗМС ДН број 110/11 Нови Сад.
237. Пенев, Горан; Станковић, Биљана (2010а) *Ванбрачна рађања и ванбрачне заједнице: између маргинализације и модернизације*. *Демографски преглед*, Београд, год. X, бр. 37/3010.
238. Пенев, Горан, Станковић, Биљана (2010б) *Карактеристике ванбрачних рађања у Србији у другој половини 20. и почетком 21. века*. *Становништво*, 2010, бр.2.
239. Рарић, Žarana; Lydia Sklevicky (1983) *Антропологија жене* (зборник). Београд: Просвета.
240. Пејовић, Мирко (1997) *Породица и психопатологија*. Београд: Савремена администрација.
241. Петровић, Ружа (1981) *Одлике брака у Југославији*. У: Милић, Анђелка; Берковић, Ева; Петровић, Ружа (1981) *Домаћинство, породица и брак у Југославији*. Београд: ИСИ ФФ.
242. Петровић, Ружа (1989) *Ванбрачни наталитет у Војводини*. ЗМС ДН број 86/87, Нови Сад.
243. Петровић, Мина (1994) *Свакодневни живот у граду и родитељство*. Београд: Центар за демографска истраживања Института друштвених наука Универзитета у Београду.
244. Петровић, Мина (2011) *Промене брачности и породичних модела у постсоцијалистичким земљама: закасна и непотпуна или специфична Друга Демографска Транзиција?* *Становништво*, 2011, 1.
245. Пећник, Нинослава; Работег Шарић, Зора (2005) *Неформална и формална подршка једнородитељским и двородитељским обитељима*. *Ревизија за социјалну политику*. год.12, бр. 1, Загреб.
246. Пешић Загорка (1958) *Сукоб старог и новог у браку и породици*. Београд: Издавачко предузеће Рад.
247. Пешић, Загорка (1981) *Породица као људска заједница*. Загреб: Напријед.
248. Piórkowska-Petrović, Katarzyna (1990) *Дете у непотпуној породици*. Београд: Институт за педагошка истраживања.
249. Половина, Нада (2011) *Породица у системском окружењу*. Београд: Институт за педагошка истраживања.
250. Половина, Нада; Жегарац, Маја (2005) *Развод брака у контексту друштвене транзиције*. *Социолошки преглед*, Вол. XXXIX, Но.4.
251. Попов, Борис; Попов, Станислава (2011) *Структура полних разлика у доживљају стреса на раду*. *Примењена психологија*, 2011/2.
252. Поповић, Марка; Тимотијевић, Мирослав; Ристовић, Милан (2011) *Историја приватног живота у Срба*. Београд: Сlio.

253. Поредош, Даша (2001) Прилагодба на самачки живот код особа старије животне доби. *Љетопис социјалног рада*, Вол.8, Но.1
254. Porter, Blaine R.; Chatelain, Randy S. (1981) Family Life Education for Single Parent Families. *Family Relations*, Vol. 30, No. 4, Family Life Education (Oct.1981).
255. Пописа становништва домаћинства и станова у 2002. (Књиге: 1,2,4,8,16,17,18) Београд: Републички завод за статистику Србије.
256. Попис становништва, домаћинства и станова у 20011. (Књиге: 5,6,12,17). Београд: Републички завод за статистику Србије.
257. Попис становништва, домаћинства и станова у 2003; Становништво. *Породице према типу и броју дјеце*, књига 17 (2007). Подгорица: Завод за статистику Републике Црне Горе
258. Породични закон, Службени гласник РС 18/05.
259. Пуљиз, Владо (1995) Демографски процеси и структура обитељи (европска искуства). *Ревија за социјалну политику*. год. ИИ, бр. 2, стр. 123-130, Загреб.
260. Работег-Шарић, Зора; Пећник, Нинослава (2006) Брачни статус, финансијске тешкоће и социјална подршка као одреднице родитељске депресивности и одгојних поступака. *Друштвена истраживања Загреб*, Год. 15(2006), бр. 6(86).
261. Работег-Шарић, Зора; Пећник Нинослава (2010) Ставови према самохраном родитељству. *Ревија за социјалну политику*, год. 17, бр. 1, Загреб.
262. Радуловић, Оливера; Антић, Милан; Стефановић, Ана (2008) Социјално-медицински аспект планирања породице у свету и Србији. *Теме*, Ниш, г. XXXII, бр.4.
263. Расел, Берtrand (1982) *Освајање среће*. Суботица: Минерва.
264. Рашевић, Мирјана (1999) *Планирање породице као стил живота*. Београд: Институт друштвених наука, Центра за демографска истраживања.
265. Рашевић, Мирјана (2001) Абортус и пронаталитетна политика. *ЗМС ДН* 110/111, Нови Сад.
266. Рашевић, Мирјана (2003) *Феномен намерног прекида трудноће*. Београд: Службени гласник.
267. Reuben, Hill (1986) Life Cycle Stages for Types of Single Parent Families: Of Family Development Theory. *Family Relations*, Vol. 35, No. 1, (Jan., 1986).
268. Reher, David Sven (1998) Family Ties in Western Europe, *Population and Development Review*, Vol. 24, No. 2 (Jun., 1998).
269. Рилке, Бојана (2001) *Туризам и угоститељство-менаџмент приступ*. Београд: Европски универзитет за интернационални менаџмент и бизнис.
270. Рисман, Дејвид (2008) *Усамљена гомила*. Нови Сад: Mediterran publishing.
271. Ристовић, Милан (приредио) (2007) *Приватни живот код Срба у XX веку*. Београд: Clío .
272. Richards, Leslie N.; Schmiege, Cynthia (1993) Problems and Strenghts of Single-Parent Families: Implication for Practice and Policy. *Family Relations*, Vol. 42, No.3, Family Diversity (Jul.1993).
273. Risman, Barbara (1987) Intimate Relationships from a Microstructural Perspective: Men Who Mother. *Gender and Society*, Vol. 1, No.1 (Mar. 1987).

274. Rowbotham, Sheila (1983) *Свест жене – свет мушкарца*. Београд Радионица СИЦ.
275. Рудинеско, Елизабет (2012) *Породица у расулу*. Нови Сад: Академска књига.
276. *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века* (зборник), књига 2: *Положај жене као мерило модернизације*. (1998) Београд: Институт за новију историју Србије.
277. Секулић, Нада (2010) *Породични културни капитал-културна потрошња и улагање у културу*. У : Милић, Анђелка (прир.) (2010) *Време породица*. Социолошка студија о породичној трансформацији у савременој Србији. Београд: Чикоја.
278. Silver, Hilary (1993) *Homework and Domestic Work*, *Sociological Forum*, Vol. 8, No. 2 (Jun., 1993).
279. Сингер, Младен; Микшај-Тодоровић, Љиљана (1989) *Делинквенција младих*. Загреб: Глобус.
280. Симић, Наташа (2011) *Могу ли деца ниског социо-економског статуса бити успешна у школи? Психолошка истраживања*, Вол. XIV (2), 2011.
281. *Сиромаштво, незапосленост и социјална искљученост* (2006). Загреб: УНДП
282. Sloan Devlin, Ann; Brown, Elizabeth; Beebe, Josephine; Parulis, Elaine (1992) *Parent Education for Divorced Fathers*. *Family Relation*, Vol.41, No.3 /Jul,1992).
283. Сочо, Матеја; Керестеш, Гордана (2011) *Родитељско понашање запослених родитеља: повезаност с објективним обиљежјима посла и субјективним доживљајем односа родитељске и радне улоге*. *Друштвена истраживања* Загреб, Год. 20 (2011), бр.3 (113).
284. Стамболовић Вук (1996) *Порођај*. Београд: ELIT – Medica.
285. Станимировић, Војислав (1998) *Установа мираза у нашој традицијској култури*. Београд: Правни факултет.
286. Станковић, Биљана; Пенев, Горан (2010) *Трендови ванбрачних рађања у Србији у другој половини 20. и почетком 21. века у ширем европском контексту*. *Становништво*, 2010, бр.1.
287. Станојевић, Маринко (1937) *Зборник прилога за познавање Тимочке крајине*, књига IV. Зајечар: Штампарија М. Деспотовића.
288. Стевановић, Радослав (2006) *Природно кретање становништва Војводине по типу насеља*. *ЗМС ДН*, број 121, Нови Сад.
289. Стјепановић – Захаријевски, Драгана (2004) *Обичајност и породица етно - социолошке теме*. Ниш: Филозофски факултет посебна издања библиотека помоћни уџбеници.
290. Стефановић-Караџић, Вук (2005) *Живот и обичаји народа српског*. Београд: Политика: Народна књига.
291. Стефановић-Караџић, Вук (2000) *Мале приче*. Нови Сад: Матица српска.
292. Стојанов, Младен (1989) *Сеоска жена у привредном развоју*. *ЗМС ДН*, бр. 86/87, Нови Сад.
293. Schaie, Warner K; Willis, Sherry L. (2001) *Психологија одрасле доби и старења*. Загреб: Наклада Слап.

294. Schlesinger, Benjamin (1977) One Parent Families in Great Britain, *The Family Coordinator*, Vol. 26, No.2 (Apr., 1977).
295. Тадић, Маја (2011) Шта мјеримо када мјеримо срећу? Методолошки изазови истраживања среће. *Друштвена истраживања Загреб*, Год. 20 (2011), бр. 2(112).
296. Тимотијевић, Мирослав (2006) *Рађање модерне приватности. Приватни живот Срба у Хабзбуршкој монархији од краја 17. до почетка 19. века*. Београд: Слио.
297. Тодоровић, Лука (2002) *Планирање породице у Србији кроз документа*. Београд: Службени гласник.
298. Тополчић, Давор (2001) Мушкарци то не раде: родно сегрегирана подјела рада у обитељи. *Друштвена истраживања Загреб*, Год. 10 (2001), бр. 4-5(54-55).
299. *Традиционално и савремено у раду и животу људи у селу* (зборник) (2007), Београд-Власотинце: Српско удружење за социологију села и пољопривреде и др.
300. Требјешанин, Жарко (2000) *Представа о детету у српској култури*. Београд: Југословенски центар за права детета.
301. Томановић, Смиљка (приредила) (2004) *Социологија детињства*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
302. Томановић, Смиљка и сар. (приредила) (2006) *Друштво у превирању – Социолошке студије неких аспеката друштвене трансформације у Србији*. Београд: ИСИ ФФ.
303. Томановић, Смиљка (2010) *Социјални капитал породица*. У : Милић, Анђелка (2010) *Време породица*. Социолошка студија о породичној трансформацији у савременој Србији. Београд: Чигоја.
304. Томановић, Смиљка; Љубичић, Милана; Станојевић, Драган (2014) *Једнородитељске породице у Србији*. Београд: ИСИ ФФ.
305. Томић, Зорица (2007) *Мушки свет*. Београд: Чигоја.
306. Трипковић, Гордана (1997) *Материнство-културни образац Срба*. Нови Сад: Матица српска.
307. Трипковић Гордана (1999) Улога оца у савременој породици. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књига XXVII.
308. Трипковић, Гордана; Маринковић Душан (2001) Положај, потребе и проблеми самохраних родитеља – чланова удружења самохраних родитеља на територији општине Нови Сад. *ЗМС ДН*, (110/111) Нови Сад: Матица српска.
309. Трипковић, Гордана (2002) Породица у историјској и регионалној перспективи. *Социолошки преглед*, вол. XXXVI (2002), но.1-2.
310. Трипковић Гордана (2004) Регионални идентитет и породица. *Социолошки преглед*, No 1-2, Vol. XXXVII.
311. Трипковић Гордана (2004) Породица у транзицији. *Социолошки преглед*, No 1-2, Vol. XXXVIII .
312. Трипковић, Гордана (2005) *Трагом породице*. Нови Сад: Stylos.

313. Трипковић Гордана (2006) *Породична солидарност: од реакција на дезинтеграцију до потенцијала за интеграцију*. У: Социјални капитал и друштвена интеграција (зборник). Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за социологију (Београд: Гораграф).
314. Трипковић, Гордана (2009) Односи генерација у Србији: породични и друштвени ниво. У: Милић, Анђелка; Томановић, Смиљка (прир.) (2009) *Породице у Србији данас у компаративној перспективи*. Београд: ИСИ ФФ.
315. Трипковић Милан (1987) *Село и култура*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада Институт за социологију и филозофију.
316. Трипковић, Милан (1989) *Жена и традиција. Зборник Матице српске за друштвене науке*, број 86/87, Нови Сад.
317. Трипковић Милан (1995) *Породица и друштвена структура*. Нови Сад: *Зборник радова Филозофски факултет*, Институт за филозофију и социологију.
318. Трипковић, Милан (2009) *Комад баште*. Нови Сад: Mediterranean publishing.
319. Трипковић Милан; Трипковић Гордана (1996) *Огледи из социологије породице*. Сомбор: Учитељски факултет.
320. Трипковић Милан; Трипковић Гордана (2009). *Странпутице Србије*. Нови Сад: Mediterranean publishing.
321. Тројановић, Сима (1983) *Главни српски жртвени обичаји /Старинска српска јела и пића*. Београд: Просвета.
322. Устав ФНРЈ, Службени лист ФНРЈ, број 10, година II, 1. фебруар 1946.
323. Field, A., Miles, J., Field, Z. (2012). *Discovering Statistics with R*, Sage Publications Inc, UK.
324. Филиповић, Миленко (1991) *Човек међу људима*. Београд: Српска књижевна задруга.
325. Фирст-Дилић, Ружа (1973) Структура моћи у породици запослене жене. *Социологија-часопис за социологију, социјалну психологију и социјалну антропологију*. Београд, бр. 1, година XV.
326. Фирст, Ружа (1981) *Сеоска породица данас – континуитет или промјене*. Загреб: Институт за друштвена истраживања Свеучилишта у Загребу.
327. Фотић, Александар (приредио) (2005) *Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба*. Београд: Clio.
328. Фром, Ерих (1984) *Ауторитет и породица*. Загреб: Напријед / Београд: Полит.
329. Hall, Leslie; Walker, Alexis; Acock, Alan (1995) Gender and Family Work in One-Parent Households. *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 57, No.3 (Aug., 1995).
330. Халперн, М. Џоел (2006) *Српско село – друштвене и културне промене у сеоској заједници 1952-1987*. Београд: Српски генеалогски центар.
331. Хамовић, Владана (2004) *Квалитет услуга и заштита потрошача у туризму*. Бања Лука: Бесједа.
332. Hanson, Shirley M.H. (1986) Healthy Single Parent Families. *Family Relations*, Vol.35, No.1, The Single Parent Family (Jan.1986).

333. Hanson, Thomas; McLanahan, Sara; Thomson, Elizabeth (1996) Double Jeopardy: Parent Conflict and Stepfamily Outcomes for Children. *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 58, No.1.
334. Хараламбос, Мајкл; Холборн, Мартин (2002) *Социологија-теме и перспективе*. Загреб: Голден маркетинг.
335. Хатон, Вил; Гиденс Ентони (приредили) (2003) *На ивици. Живети са глобалним капитализмом*. Београд: ПлатО.
336. Castells, Manuel (2000) *Успон умреженог друштва*. Загреб: Голден маркетинг.
337. Castells, Manuel (2002) *Моћ идентитета*. Загреб: Голден маркетинг
338. Цицак, Маца (2010) Обитељ и удовиштво. *Љетопис социјалног рада*, 17(1).
339. Цвејић-Јанчић, Олга (1988) Однос брака и породице-љубав као основа за брак, основа настанка породице. *ЗМС ДН* број. 85 Нови Сад.
340. Clingempeel, Glenn; Brand, Eulalee; Levoli, Richard (1984) Stepparent-Stepchild Relationships in Stepmother and Stepfather Families: A Multimethod Study. *Family Relations*, Vol. 33, No.3, (Jul.1984).
341. Чаваровић-Габор, Бранка (2008) Развод брака родитеља и симптоми трауме код дјече. *Љетопис социјалног рада*, 15(1).
342. Чајкановић, Веселин (1924) *Живот и обичаји народни*, књига 13: *Студије из религије и фолклора*. Београд: Штампарија "Родољуб".
343. Чобановић К., Соколовска, В., НиколићЂорић Е. (2009), Statistical analysis of multiculturalism research in Vojvodina. *Теме* 33(4).
344. Чудина-Обрадовић; Обрадовић (2006) *Психологија брака и обитељи*. Загреб: Голден маркетинг-Техничка књига.
345. Чудина-Обрадовић, Мира; Обрадовић, Јосип (2001) Сукоб обитељских и радних улога: узроци, посљедице и неријешени истраживачки проблеми. *Друштвена истраживања Загреб*, Год. 10 (2001), бр.4-5 (54-55).
346. Шадић, Санела (2004) Социјални радници и предрасуде. *Љетопис социјалног рада*, Вол.11, Но.1.
347. Шепаровић, Звонимир (1987) *Криминологија и социјална патологија*. Загреб: Народне новине.
348. Шијаковић, Иван (2005) Нова подручја сукоба између мушкарца и жене. *Теме*, Ниш, г. XXIX; бр.3.
349. Шљукић, Срђан; Шљукић, Марица (2012) *Земља и људи. Сељаштво и друштвена структура*. Нови Сад: Mediterran Publishing.
350. Шмале, Волфганг (2011) *Историја мушкости у Европи (1450-2000)*. Београд:Слио.
351. Шопенхауер, Артур (1913) *О женама*. Београд: Издање С. Б. Цвијановића.
352. Штулхофер, Александар; Зеленбрз, Јелена; Ландрипет, Иван (2004) Спол, старење и сексуалност: структура и динамика сексуалног задовољства у хетеросексуалном узорку урбаних мушкараца и жена. *Друштвена истраживања* Загреб, Год. 13 (2004), бр. 6 (74).
353. Штулхофер, Александар; Миладинов, Кирил (2004) «Крај интимности? Сувременост, глобализација и љубавне везе», *Социологија*, 1, вол XLVI.

354. Шућур, Зоран (1995) Концепт социјалне искључености. *Ревија за социјалну политику*. год. II, бр. 3. Загреб.
355. Wertheimer-Baletić, Alica (1982) *Демографија-Становништво и економски развитак*. Загреб: Информатор.
356. White, Lynn (1994) Growing Up with Single Parents and Stepparents: Long-Term Effects on Family Solidarity. *Journal of Marriage and Family*, Vol. 56, No4 (Nov. 1994).
357. White, Lynn; Gilbert, Joan (2001) When Children Have Two Fathers: Effects of Relationships with Stepfathers and Noncustodial Fathers on Adolescent Outcomes. *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 63, No.1 (Feb., 2001).
358. Winchester, Hilary (1990) Women and Children Last: The Poverty and Marginalization of One-Parent Families. *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*, Vol.15, No. 1(1990).
359. Wu, Lawrence L.; Martinson, Brian C. (1993) Family Structure and the Risk of a Premarital Birth. *American Sociological Review*, Vol. 58, No.2 (Apr., 1993).

18. ПРИЛОЗИ

18.1. Основа разговора

18.2. Табеле

18.3. Преглед табела и графикона

18.1. Основа разговора

I Општи подаци

- Пол
- Старост
- образовање
- Занимање
- Место становања
- Да ли од рођења живите у садашњем месту становања
- Дужина боравка у садашњем месту становања
- Да ли сте запослени?
- Ако сте запослени: у којој области делатности, на ком радном месту, од када?
- Ако сте раније били запослени: у којој области делатности, на ком радном месту, од када, и разлози престанка запослења?
- Да ли учествујете у обављању пољопривредних радова?
- Школска према мајке и оца
- Занимање мајке
- Занимање оца
- Да ли је породица у којој сте одрасли/рођени такође била једнородитељска?
- Да ли сте религиозни?
- Религијска припадност

II Материјални статус, породична и структура домаћинства

- Брачни статус
- Колико имате деце
- Пол и број деце
- Површина стамбеног простора
- Ко је власник стана/куће у којој живите?
- Са ким живите у домаћинству
- Укупан број запослених чланова домаћинства
- Да ли сте имали стамбених проблема након што сте постали самохрани родитељ?
- Да ли имате потешкоћа да издвојите средства за: месечне рачуне, одећу, исхрану, одлазак на одмор, средства за хигијену, лекове, школовање деце, доласке гостију и одласке у госте

- Да ли у свом домаћинству поседујете: купатило, фрижидер, веш машину, усисивач, електрични шпорет, телевизор, пеглу, компијутер, аутомобил
- Да ли имате могућности за изласке са пријатељима, партнером,...?
- Да ли добијате материјалну помоћ?
- Да ли остварујете приходе од пољопривреде?
- Да ли имате неких олакшица зато што сте самохрани родитељ по питању: плаћања комуналија, плаћања струје, плаћања вртића, школовања деце, дечијих летовања,.....?
- Како оцењујете материјални положај Ваше породице?

III Родитељство, међугенерацки односи и социјализација деце

- Са колико година сте добили прво дете?
- Да ли сте планирали трудноће?
- Колики број деце у породици по Вашем мишљењу представља идеал?
- Да ли намеравате да имате још деце?
- За невенчане: Шта је утицало на Вашу одлуку да имате ванбрачно дете?
- За разведенене, растављене и обудовеле: Са колико година сте ступили у брак?
- Колико дуго сте били у браку?
- Шта је био узрок развода Ваше брачне заједнице?
- Да ли је Ваш развод био праћен тешким конфликтима? Ако јесте, каквим?
- Да ли Вам је то био једини брак? Ако није, после колико времена од развода сте склопили нови брак? Колико је трајао први брак?
- Да ли сте у време рођења првог детета живели са оцем/мајком Вашег детета?
- Колико дуго сте самохрани родитељ?
- Да ли отац/мајка Вашег детета/деце живи у истом месту као и Ви?
- Колико често се отац/мајка виђа да децом?
- Да ли примате алиментацију од другог родитеља? Ако Не, зашто по Вашем мишљењу
- Да ли Вам, осим алиментације, на неки начин други родитељ Вашег детета помаже у издржавању детета/деце?
- Да ли сте задовољни подршком коју Вам пружају деца?
- Да ли сте задовољни подршком коју имате/сте имали од својих родитеља?
- Око чега најчешће имате несугласица са децом? Поред несугласица навести узраст деце.
- Колико времена дневно проводите са децом?
- Ко чува /је чувао децу док су била мала?
- Ко припрема оброке за децу?
- Да ли Вам представља терет усклађивање различитих обавеза које имате?
- За запослене: Да ли Вам тешко пада усклађивање посла и родитељства?
- За запослене: Када би Вам материјална ситуација дозвољавала да ли бисте напустили посао и посветили се само родитељству?
- Шта би по Вашем мишљењу допринело умањењу сукоба радних и родитељских обавеза?

- Колико често се осећате уморно?
- Када имате проблем везан за васпитање деце коме се прво обратите за помоћ?
- Како бисте оценили односе између Вас и Ваше деце?
- Да ли имате довољно слободног времена које можете да посветите свом дететом?
- Да ли Вам деца помажу у: пеглању, кувању,, чишћењу домаћинства, набавци намирница, радовима у пољопривреди, чување браће/сестара?
- Да ли сматрате да сте превише попустљиви према својој деци?
- Да ли комуницирате са оцем/мајком Вашег детета након што сте постали самохрани родитељ?
- Да ли имате контакт са родитељима оца/мајке Вашег детета?
- Да ли Ваше дете има контакте са бабом/дедом са стране другог родитеља?
- Да ли Вам родитељи оца/мајке Вашег детета помажу на неки начин у издржавању детета?

IV Социјалне мреже, друштвени живот

- Ко највише даје подршку Вашој породици?
- Колико често се дружите са: пријатељима, рођацима, комшијама, колегама?
- Да ли имате партнера?
- Ако *Да* на претходно питање, да ли Ваш партнер има децу?
- Ако *Не*, пре колико времена сте последњи пут имали партнера? Да ли Вам недостаје што немате партнера?
- Да ли Вам је то што сте самохрани родитељ отежавало/отежава проналажење партнера?
- Да ли намеравате да ступите у брак или ванбрачну заједницу?
- Да ли бисте волели да ступите у брак?
- Да ли бисте волели да ступите у ванбрачну заједницу?
- Да ли посећујете биоскоп, позориште, културне манифестације?
- Да ли сматрате да Вам Ваш породични статус представља проблем у проналажењу посла или напредовању у каријери?
- Да ли сте задовољни својим образовањем?
- Да ли сте у току протеклих годину дана похађали неки курс, течај, студије?
- Да ли користите интернет?
- Да ли сте некада тражили помоћ од саветовалишта, центра за социјални рад, удружења самохраних родитеља, или других институција? Ако *Да*, да ли сте били задовољни са пруженом помоћи?
- Када имате проблем да ли добијате подршку од пријатеља?
- Да ли сте члан неког удружења или организације? Ако *Да*, да ли од њих добијате неку помоћ?
- Да ли сте упознати са прописима и организацијама које нуде помоћ једнородитељским породицама?

V Ставови, перцепција односа средине

- Да ли је наша јавност довољно упозната са проблемима, интересима, потребама самохраних родитеља?
- Да ли постоји довољно трибина, семинара, новинских чланака, телевизијских и радијских емисија (прилога), интернет портала које нуде информације од значаја за самохране родитеље?
- Да ли одобравате самохрано материнство као слободан избор жене?
- Шта Вама лично представља највеће тешкоће као самохраном родитељу?
- Да ли се осећате искљученим из друштва?
- Да ли сте некада доживели омаловажавање, осуде или подцењивање од стране средине зато што сте самохрани родитељ? Ако да, навести од кога, и описати ситуацију
- Да ли се слажете са тврдњом *Није увек боље бити удата/ожењен него разведена/разведен?*
- Да ли сматрате да се Ваша социјална средина слаже са тврдњом *Није увек боље бити удата/ожењен него разведена/разведен?*
- Да ли се слажете са тврдњом да присуство оца у породици није нужно за нормалан развој детета?
- Да ли сте били суочени са негативним реакцијама друге деце према својој деци (задиркивање, ругање, запиткивање о другом родитељу)?
- Да ли сматрате да су самохрани родитељи проблем друштва?
- Да ли сматрате да су ванбрачне мајке у односу на своју децу више морално неодговорне него остале мајке?
- Да ли сматрате да Ваша социјална средина ванбрачне мајке сматра морално неодговорнијама од осталих мајки?
- Да ли постоји разлика у односу друштва према разведеним, родитељима ванбрачне деце, удовцима/ удовицама самохраним родитељима?
- Да ли сматрате да је однос друштвене средине према самохраним очевима повољнији него према самохраним мајкама?
- Да ли се слажете са тврдњом *У животу детета ће се наизбежно лоше одразити то што је живело само са једним родитељем?*
- Да ли се слажете са тврдњом *Деца из потпуних породица су успешнија од деце из једнородитељских породица?*
- Да ли се слажете са тврдњом: *Самохрани родитељи су углавном више оптерећени него родитељи из двородитељских породица?*
- Да ли се слажете са ставом *Да би били здраве личности за децу је неопходно да живе са оба родитеља?*
- Да ли се слажете са тврдњом *Самохране мајке боље брину о деци него самохрани очеви?*
- Да ли се слажете са тврдњом да је једина нормална породична средина двородитељска?
- Да ли сматрате да су самохрани родитељи изложени већем стресу и напорима у васпитању деце?

- Да ли се слажете са изреком *Боље је бити у добром друштву него у лошем браку?*
- Какав је преовлађујући однос нашег друштва према мајкама ванбрачне деце?
- Да ли се слажете са тврдњом *Разведене мајке су углавном несретне?*
- Да ли се слажете са тврдњом: *Разведене мајке су углавном економски зависне од туђе, сродничке или помоћи државе?*
- Да ли се слажете са тврдњом: *Ванбрачне мајке су углавном лоши родитељи?*
- Да ли сте имали тешкоћа у успостављању свог ауторитета као родитеља?
- Да ли се слажете са ставом да породица представља терет?
- Шта је највећа срамота коју родитељ може да доживи од своје деце?
- Да ли сте били изложени предрасудама од стране друштвене средине зато што сте самохрани родитељ?
- Да ли по Вашем мишљењу самохрани родитељи треба да имају неке олакшице на радном месту. Ако Да, које?
- Шта по Вашем мишљењу држава треба да учини да олакша положај самохраним родитељима?
- На који начин сте информисани о раду удружења самохраних родитеља?
- У којој мери сте задовољни друштвеним животом Ваше породице?
- У којој мери сте задовољни својим животом?

18.2. Табеле

Табела р1: Старосна структура разведених у Р. Србији, 2011

Пол	Укупно	Старост						
		15-19	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60 и више
Мушкарци	122619	30	437	2289	17901	32568	39122	30272
%	100	0,02	0,36	1,87	14,60	26,56	31,91	24,68
Жене	181351	147	1714	5932	29142	43223	49288	51905
%	100	0,08	0,95	3,27	16,07	23,83	27,18	28,62

Извор: Попис 2011, Књига 5: Брачни статус, стр. 30 и прорачун аутора

Табела р2: Школска спрема мајке у непотпуним породицама у зависности од броја рођене деце

	Школска спрема мајке у непотпуним породицама							
	Укупно	без школе	непотпуно основно образов.	основно образовање	средње образов.	више образов.	високо образов.	непозн ато
Мајка са децом	252148	7.75%	16.87%	21.54%	38.03%	5.41%	8.38%	2.02%
Није рађала	3354	12.46%	18.07%	20.90%	33.81%	4.56%	7.75%	2.45%
Родила 1 дете	88765	3.01%	9.03%	18.56%	47.75%	6.85%	12.36%	2.44%
двоје деце	115231	5.18%	16.79%	23.51%	38.99%	5.68%	7.74%	2.11%
троје	27891	14.80%	29.64%	25.71%	22.74%	2.72%	3.21%	1.18%
четворо	8591	28.91%	37.96%	21.06%	9.63%	0.91%	0.91%	0.62%
5 и више	8097	45.62%	37.50%	12.73%	3.45%	0.26%	0.20%	0.24%
Непознато	219	79.45%	2.74%	6.85%	6.39%	1.37%	1.83%	1.37%

прорачун аутора на основу података Пописа 2002, књига 18, стр. 83

Табела р3: Заступљеност типова домаћинства према насељу

Тип домаћинства	Насеље		Укупно
	град	село	
родитељ са децом	64,0%	56,0%	60,0%
самачко	2,0%	1,0%	1,5%
проширена породица	34,0%	43,0%	38,5%
Укупно	100,0%	100,0%	100,0%

Табела р4 : Тип домаћинства према образовању

Тип домаћинства	Образовање							укупно
	Без школске спреме	Непотпу на основн	Основна школа	Средња трогодишњ.	Средња четворог .	виша шк.	факултет	
родитељ са децом	75,0%	40,0%	54,8%	43,8%	67,5%	87,5%	75,0%	60,0%
самачко	0,0%	0,0%	0,0%	2,1%	1,3%	0,0%	6,3%	1,5%
проширена п.	25,0%	60,0%	45,2%	54,2%	31,2%	12,5%	18,7%	38,5%
Укупно	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Табела р5 : Тип домаћинства према полу

Тип домаћинства	Пол		Укупно
	мушки	женски	
родитељ са децом	59,5%	60,1%	60,0%
самачко домаћинство	0,0%	1,9%	1,5%
проширена породица	40,5%	38,0%	38,5%
Укупно	100,0%	100,0%	100,0%

Табела р6: Тип домаћинства према полу и запослености

Тип домаћинства	Да ли сте запослени			
	жене		мушкарци	
	да	не	да	не
родитељ са децом	60,0%	60,3%	70,0%	50,0%
самачко домаћинство	3,3%	0,0%	0,0	0,0
проширена породица	36,7%	39,7%	30,0%	50,0%
Укупно	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Табела р7: Стамбени проблеми према полу и моделу ЈРП

Модел ЈРП	Да ли сте имали стамбених проблема након што сте постали самохрани родитељ					Укупно
	Жене		Укупно	Мушкарци		
	не	да		не	да	
разведени	74,1%	25,9%	100,0%	86,7%	13,3%	100,0%
невенчани	70,0%	30,0%	100,0%	100,0%	0,0%	100,0%
удовци	80,4%	19,6%	100,0%	100,0%	0,0%	100,0%
растављени	90,9%	9,1%	100,0%	100,0%	0,0%	100,0%

Табела р8: Старост у време рођења првог детета према образовању

Образовање	Са колико година сте добили прво дете						Укупно
	До 17	18-24	25-29	30-34	35-39	40+	
без школске спреме	0,0%	25,0%	0,0%	25,0%	25,0%	25,0%	100,0%
непотпуна основна школа	20,0%	20,0%	40,0%	0,0%	0,0%	20,0%	100,0%
основна школа	4,8%	57,1%	21,4%	9,5%	4,8%	2,4%	100,0%
средња трогодишња	2,1%	60,4%	25,0%	8,3%	4,2%	0,0%	100,0%
средња четворгод.	0,0%	49,4%	37,7%	10,4%	0,0%	2,5%	100,0%
виша школа	0,0%	37,5%	50,0%	12,5%	0,0%	0,0%	100,0%
факултет	0,0%	37,5%	62,5%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
Укупно	2,0%	51,0%	33,0%	9,0%	2,5%	2,5%	100,0%

Табела р9: Остварени и идеални број деце

Колико имате деце	Идеалан број деце					Укупно
	једно	двоје	троје	четворо	петоро	
једно	9,5%	41,7%	39,3%	7,1%	2,4%	100,0%
двоје	0,0%	56,6%	36,1%	4,8%	2,4%	100,0%
троје	0,0%	15,4%	61,5%	7,7%	15,4%	100,0%
четворо	0,0%	33,3%	0,0%	50,0%	16,7%	100,0%
пет и више	0,0%	0,0%	100,0%	0,0%	0,0%	100,0%

Табела р10: Намера да се има још деце у зависности да ли имају партнера

Да ли имате партнера	Да ли намеравате да имате још деце			Укупно
	да	не	можда	
има партнера	28,3%	68,3%	3,4%	100,0
нема партнера	11,4%	87,9%	0,7%	100,0

Табела р11: Контакт са родитељима бившег партнера/супружника према моделу ЈРП

Брачни статус	Да ли имате контакт са родитељима оца/мајке вашег детета		Укупно
	да	не	
разведени	33,3%	66,7%	100,0%
невенчани	42,9%	57,1%	100,0%
обудовели	32,7%	67,3%	100,0%
растављени	30,8%	69,2%	100,0%
укупно	34,0%	66,0%	100,0%

Табела р12: Задовољство подршком коју добијају од својих родитеља

Степен задовољства	Процент
да, у већој мери	71,0
да, у мањој мери	10,0
делимично	8,5
углавном не	3,0
не	7,5
Укупно	100,0

Табела р12а: Информација о прилагођености модела

Модел	Критеријум	Тест количника веродостојности		
	-2LL	χ^2	Степен слободе	р
Слободан члан	236,136			
Коначан модел	178,716	57,421	44	,084

Табела р12б: Прилагођеност модела подацима

	χ^2	Степен слободе	р
Пирсон	153,396	180	,925
Одступање D	112,774	180	1,000

Табела р12ц: Псеудо R²

Cox and Snell	,250
Nagelkerke	,289
McFadden	,145

Табела 12д: Тест количника веродостојности

Ефекат	Критеријум прилагођености модела	Тест количника веродостојности		
	G=-2LL редукованог модела	χ^2	Степен слободне	p
Слободан члан	1,787E2	,000	0	.
Пол	1,867E2	7,944	4	,094
Образовање	203,484	24,769	24	,418
Насеље	181,346	2,630	4	,622
Модел ЈРП	197,101	18,385	12	,104

Табела р13: Довољно слободног времена за дете према моделу ЈРП

Модел ЈРП	Да ли имате довољно слободног времена које можете да посветите детету		Укупно
	да	не	
разведени	69,4%	30,6%	100,0%
невенчани	85,7%	14,3%	100,0%
обудовели	80,0%	20,0%	100,0%
растављени	61,5%	38,5%	100,0%
Укупно	73,5%	26,5%	100,0%

Табела р14: Попустљивост према деци према моделу ЈРП

Модел ЈРП	Да ли сте превише попустљиви према деци			Укупно
	Да, често	Да, понекад	Не	
разведени	45,9%	37,9%	16,2%	100,0%
невенчани	4,8%	66,8%	28,6%	100,0%
обудовели	47,3%	34,5%	18,2%	100,0%
растављени	38,5%	38,4%	23,1%	100,0%

Табела р15: Број деце и осећање умора

Број деце	Колико често се осећате уморно				Укупно
	често	ретко	повремено	никада	
једно	32,1%	13,1%	47,6%	7,2%	100,0%
двоје	49,4%	9,6%	37,3%	3,7%	100,0%
троје	57,7%	15,4%	26,9%	0,0%	100,0%
четворо	50,0%	0,0%	33,3%	16,7%	100,0%
Пет и више	100,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%

Табела р16: Највећа подршка породице према моделима

Ко даје највећу подршку	Модел ЈРП			
	разведени	невенчани	обудовели	растављени
мајка/отац	62,2	71,4	27,3	69,2
партнер	5,4	9,5	1,8	0,0
пријатељи	12,6	14,3	12,7	7,7
рођаци	8,1	0,0	36,4	7,7
родитељ детета	0,9	0,0	0,0	7,7
Сви из окружења	0,9	4,8	0,0	0,0
нико	1,8	0,0	10,9	0,0
деца	0,9	0,0	1,8	0,0
ја сам/а	1,8	0,0	1,8	7,7
ћеркин момак/зет	1,8	0,0	0,0	0,0
брат/сестра	2,7	0,0	3,6	0,0
остало	0,9	0,0	3,7	0,0
Укупно	100,0	100,0	100,0	100,0

Табела р17: Разлози незадовољства радом саветовалишта, центра за соц. рад и сл.

Разлози незадовољства	Процент
није ми одобрена помоћ	61,9
неразумевање за проблеме	20,6
лоше раде	2,9
не желе ни да саслушају	2,9
ретко сам је добила	2,9
пуно папирологије	2,9
није објашњен одговор	5,9
Укупно	100,0

Табела р18: Намера о заснивању новог брака/ванбрачне заједнице према моделу

Модел ЈРП	Да ли намеравате да ступите у брак или ванбрачну заједницу				Укупно
	да	Не	можда	Не знам	
разведени	19,8%	45,0%	18,0%	17,1%	100,0%
невенчани	33,3%	38,1%	19,0%	9,6%	100,0%
обудовели	1,8%	70,9%	12,7%	14,6%	100,0%
растављени	7,7%	46,2%	15,4%	30,7%	100,0%

Табела р19: Додатно усавршање

Курс, течај, студије, и сл.	Процент
обука на послу	26,5
курс енглеског	17,6
курс за рачунаре	17,6
школу страних језика	8,8
курс за предузетништво	2,9
курс за маникира, педикира	5,9
информатика и за куvara	2,9
за сертификат за рачуноводство	2,9
мастер	2,9
остало	12,0
Укупно	100,0

Табела р20: Употреба интернета према школској спреми

Образовање	Да ли користите интернет		Укупно
	да	не	
без школске спреме	25,0%	75,0%	100,0%
непотпуна основна школа	20,0%	80,0%	100,0%
основна школа	42,9%	57,1%	100,0%
средња трогодишња	58,3%	41,7%	100,0%
средња четворгод.	71,4%	28,6%	100,0%
виша школа	100,0%	0,0%	100,0%
факултет	93,8%	6,2%	100,0%
Укупно	63,0%	37,0%	100,0%

Табела р21: Начин информисности о раду удружења за самохране родитеље

Начин информисности	Процент
нисам информисан	88,0
путем медија	3,0
преко интернета	3,0
од социјалног радника	3,0
преко адвоката и црвеног крста	1,0
Од пријатеља	1,0
преко својих родитеља	0,5
медији и интернет	0,5
Укупно	100,0

Табела р22: Став према изабраном самохраном материнству према моделу ЈРП

Модел ЈРП	Да ли одобравате самохрано материнство као слободан избор жене				Укупно
	да	далимично	не	не знам	
разведени	68,5%	12,6%	16,2%	2,7%	100,0%
невенчани	90,5%	9,5%	,0%	0,0%	100,0%
обудовели	40,0%	18,2%	38,2%	3,6%	100,0%
растављени	76,9%	7,7%	15,4%	0,0%	100,0%

Табела р23: Слагање са ставом према моделу ЈРП

Модел ЈРП	Да ли се слажете да није увек боље бити ожењен/удата него разведен?					Укупно
	да, потпуно	да, у већој мери	да у мањој мери	делимично	не	
разведени	39,6%	23,4%	9,9%	17,2%	9,9%	100,0%
невенчани	61,9%	19,0%	,0%	9,6%	9,5%	100,0%
обудовели	23,6%	12,7%	18,2%	27,3%	18,2%	100,0%
растављени	38,5%	7,6%	23,1%	0,0%	30,8%	100,0%

Табела р24: Слагање са тврдњом према полу испитаника

Пол	Да ли се слажете са тврдњом да присуство оца у породици није нужно за нормалан развој детета				Укупно
	да потпуно	да у већој мери	делимично	не	
мушки	0,0%	7,2%	19,0%	73,8%	100,0%
женски	22,2%	12,6%	27,2%	38,0%	100,0%

Табела р25: Слагање са тврдњом према моделу ЈРП

Модел ЈРП	Да ли се слажете са тврдњом да присуство оца у породици није нужно за нормалан развој детета				Укупно
	да потпуно	да у већој мери	делимично	не	
разведени	19,8%	9,9%	27,1%	43,2%	100,0%
невенчани	38,1%	19,0%	19,1%	23,8%	100,0%
обудовели	5,5%	12,7%	20,0%	61,8%	100,0%
растављени	15,4%	7,7%	46,1%	30,8%	100,0%

Табела р26: Слагање са тврдњом према полу испитаника

Пол	Да ли се слажете да је једина нормална породична средина двородитељска					Укупно
	да, потпуно	у мањој мери	делимично	не слажем се	уопште се не слажем	
мушки	52,4%	11,9%	23,8%	9,5%	2,4%	100,0%
женски	31,0%	12,7%	22,8%	23,4%	10,1%	100,0%

Табела р27: Слагање са тврдњом према полу испитаника

Пол	Да ли се слажете да самохране мајке боље брину о деци него самохране очеви				Укупно
	да, потпуно	у мањој мери	делимично	не слажем се	
мушки	7,1%	4,8%	2,4%	85,7%	100,0%
женски	25,3%	6,3%	32,3%	36,1%	100,0%

Табела р28: Слагање са тврдњом према моделу ЈРП

Модел ЈРП	Да ли се слажете са тврдњом: <i>Разведене мајке су углавном економски зависне од туђе, сродничке или помоћи државе</i>					Укупно
	да, потпуно	у мањој мери	делимично	не слажем се	уопште се не слажем	
разведени	18,0%	15,4%	28,8%	28,8%	9,0%	100,0%
невенчани	28,6%	33,4%	19,0%	19,0%	0,0%	100,0%
обудовели	16,4%	25,5%	34,5%	20,0%	3,6%	100,0%
растављени	23,1%	23,1%	38,4%	15,4%	0,0%	100,0%

Табела р29: Слагање са тврдњом према полу испитаника

Пол	Да ли се слажете са тврдњом: <i>Ванбрачне мајке су углавном лоши родитељи</i>					Укупно
	да, потпуно	у мањој мери	делимично	не слажем се	уопште се не слажем	
мушки	7,1%	2,4%	26,2%	52,4%	11,9%	100,0%
женски	0,0%	0,6%	7,0%	45,6%	46,8%	100,0%

Табела р30: Слагање са тврдњом према запослености испитаника

Запосленост	Да ли се слажете са тврдњом да породица представља терет				Укупно
	да, потпуно	у мањој мери	делимично	не слажем се	
запослени	0,0%	2,7%	9,1%	88,2%	100,0%
незапослени	2,2%	7,8%	17,8%	72,2%	100,0%

18.3. ПРЕГЛЕД ТАБЕЛА И ГРАФИКОНА

Поглавље 3.

Табела 3.1. Становништво старо 15 и више година према законском брачном статусу, по пописима 1948-2011

Поглавље 4.

Графикон 4.1. Становништво старо 15 и више година према брачном стању у 2011. Години (%)

Поглавље 5.

Табела 5.1. Живорођени према старости и брачном стању мајке, 2002., 2005., 2010 и 2013

Поглавље 6.

Табела 6.1. Старосна структура самохраних родитеља у Србији (%)

Табела 6. 2. Образовна структура родитеља у једнородитељским породицама

Табела 6.3. Запосленост мајке/оца у једнородитељским породицама 2002

Табела 6. 4. Активност самохраних родитеља у зависности од броја деце

Табела 6. 5. Удео деце рођене изван брака 1950-2008

Поглавље 7.

Табела 7.1. Удео једнородитељских породица у укупном броју породица са децом до 18 година старости 1990/91 и 2007. године

Графикон 7.1. Процент живорођене ванбрачне деце у Републици Српској 1998-2006

Поглавље 11.

Табела 11.1. Старосна структура испитаника

Табела 11.2. Образовна структура испитаника

Табела 11.3. Образовна структура према типу насеља

Табела 11.4. Социо-економски статус испитаника

Табела 11.5. Дужина боравка у садашњем месту становања

Табела 11.6. Период престанка запослења

Табела 11.7. Религиозност испитаника према полу и типу насеља

Табела 11.8. Године породичног живота у једнородитељској породици према полу испитаника

Табела 11.9. Број деце према моделу једнородитељске породице

Табела 11.10. Образовна структура родитеља

Табела 11.11. Структура породице порекла

Табела 11.12. Породица порекла и образовање родитеља

Графикон 11.1. Полна структура испитаника

Графикон 11.2. Полна заступљеност испитаника према типу насеља

Графикон 11.3. Радни статус испитаника

Графикон 11.4. Религијска припадност

Поглавље 12.

Табела12.1. Структура домаћинства према моделу једнородитељске породице

Табела 12.2. Површина стамбеног простора према типу насеља

Табела 12.3. Врста стамбених проблема

Табела12.4. Могућност да се издвоје материјална средства

Табела12.5. Опремљеност домаћинства

Табела12.6. Врста материјалне помоћи коју добија испитаник

Табела 12.7. Олакшице због статуса самохраног родитеља

Графикон 12.1. Модели једнородитељских породица према полу испитаника

Графикон 12.2. Број чланова домаћинства

Графикон 12.3. Власничка струкута стамбеног објекта

Графикон 12.4. Присутност стамбених проблема по успостаљању ЈРП

Графикон 12.5. Број запослених чланова домаћинства

Графикон 12.6. Примање материјалне помоћи

Графикон 12.7. Процена материјалног статуса породице

Графикон 12.8. Материјални положај и број запослених чланова домаћинства

Поглавље 13.

Табела 13.1. Разлог који је утицао на одлуку ванбрачних родитеља да имају дете

Табела 13.2. Конфликти којима је праћен развод

Табела13.3. Дужина трајања брака и размак између поновне удаје/женидбе

Табела 13.4. Да ли сте у време рођења детета живели са дететовим другим родитељем

Табела 13.5. Место у коме живи други родитељ

Табела 13.6. Колико често се други родитељ виђа са децом

Табела 13.7. Примање алиментације

Табела 13.8. Начини на који други родитељ помаже издржавање деце

Табела 13.9. Да ли комуницирате са другим родитељем откад сте постали самохрани

Табела 13.10. Помоћ треће генерације са стране другог родитеља

Табела 13.11. Дневно провођење времена са децом

Табела 13.12. Обраћање за помоћ када имају проблем са васпитањем деце

Табела 13.13. Процена односа са децом према моделу ЈРП

- Табела 13.14. Помоћ деце у обављању послова
- Табела 13.15. Задовољство подршком коју добијају од деце
- Табела 13.16. Информација о прилагођености модела
- Табела 13.17. Прилагођеност модела подацима
- Табела 13.18 Псеудо R^2
- Табела 13.19: Тест количника веродостојности
- Табела 13.20. Да ли усклађивање обавеза представља терет
- Табела 13.21 Шта би допринело смањењу сукоба радне и родитељске улоге

- Графикон 13.1. Старост у време рођења првог детета
- Графикон 13.2. Да ли су трудноће биле планиране
- Графикон 13.3. Идеалан број деце у породици
- Графикон 13.4. Намера да се има још деце
- Графикон 13.5. Старост приликом склапања брака
- Графикон 13.6. Разлог развода брачне заједнице
- Графикон 13.7. Заступљеност контаката са бабом/дедом са стране другог родитеља
- Графикон 13.8. Задовољство подршком родитеља у зависности од пола
- Графикон 13.9. Ко је чувао децу када су била мала
- Графикон 13.10. Ко је најчешће припремао оброке за децу
- Графикон 13.11. Разлози несугласица са децом
- Графикон 13.12. Помоћ од стране деце
- Графикон 13.13. Да ли сматрате да сте превише попустљиви према деци
- Графикон 13.14. Задовољство подршком деце и дужина самохраног сатуса
- Графикон 13.15. Да ли тешко пада усклађивање посла и родитељства
- Графикон 13.16. Осећање умора

Поглавље 14.

- Табела 14.1. Информација о прилагођености модела
- Табела 14.2. Прилагођеност модела подацима
- Табела 14.3. Псеудо R^2
- Табела 14.4. Тест количника веродостојности
- Табела 14.5. Учесталост дружења
- Табела 14.6. Чланство у удружењима
- Табела 14.7. Пре колико времена сте последњи пут имали партнера
- Табела 14.8. Да ли намеравате да ступите у брак или ванбрачну заједницу
- Табела 14.9. Да ли посећујете биоскоп, позориште, културне манифестације
- Табела 14.10. Информација о прилагођености модела
- Табела 14.11. Прилагођеност модела подацима
- Табела 14.12. Тест количника веродостојности
- Табела 14.13. Информација о прилагођености модела
- Табела 14.14. Прилагођеност модела подацима
- Табела 14.15. Псеудо R^2
- Табела 14.16. Тест количника веродостојности
- Табела 14.17. Задовољство оствареним образовањем

Табела 14.18. Да ли сте у току протеклих годину дана похађали неки курс, течај, студије

Графикон 14.1. Особа која даје породици највећу подршку

Графикон 14.2. Подршка пријатеља

Графикон 14.3. Подршка пријатеља и постојање партнера

Графикон 14. 4. Степен задовољства друштвеним животом породице

Графикон.14.5. Задовољство добијеном помоћи од саветовалишта, центра за социјални рад, и др.

Графикон 14.6. Да ли имате партнера

Графикон 14.7. Да ли Вам је самохрано родитељство отежавало проналажење партнера

Графикон 14.8. Да ли бисте волели да ступите у брак

Графикон 14.9. Могућност за изласке према материјалном стандарду

Графикон 14.10. Одласци у позориште и др. према образовању

Графикон 14.11. Да ли сматрате да Вам Ваш породични статус представља проблем у проналажењу посла или напредовању у каријери

Графикон 14.12. Коришћење интернета

Поглавље 15.

Табела 15.1. Слагање са тврдњама о одрастању деце у једнородитељској породици

Табела 15.2. Да ли сматрате да Ваша социјална средина ванбрачне мајке сматра морално неодговорнијима од осталих мајки

Табела 15.3. Описати разлику у односу друства према развеним, ванбрачним и обудовелим родитељима

Табела 15.4. Да ли сматрате да је однос друштвене средине према самохраним очевима повољнији него према самохраним мајкама

Табела 15.5. Да ли сте били изложени предрасудама од стране друштвене средине зато што сте самохрани родитељ

Табела 15.6. Предрасуде средине којима су били изложени испитаници

Табела 15.7. Врста олакшица на радном месту за самохране

Табела 15.8. Шта држава треба да учини да олакша положај самохраним родитељима

Табела 15.9. Тест количника веродостојности

Табела 15.10. Тест количника веродостојности

Табела 15.11. Осећање искључености

Табела 15.12. Да ли сте били суочени са негативним реакцијама друге деце према својој деци /задиркивање, ругање, запиткивање о другом родитељу

Табела 15.13. Да ли се слажете са ставом да породица представља терет

Табела 15.14. Информација о прилагођености модела

Табела 15.15. Прилагођеност модела подацима

Табела 15.16. Псеудо R²

Табела 15.17. Тест количника веродостојности

Табела 15.18. Резултати коресподентне анализе задовољство животом / материјални положај

Графикон 15.1. Да ли одобравате самохрано материнство као слободан избор жене

Графикон 15.2. Да ли се слажете са тврдњом *Није увек боље бити удата/ожењен него разведена/разведен*

Графикон 15.3. Да ли се слажете са тврдњом да присуство оца у породици није нужно за нормалан развој детета

Графикон 15.4. Да ли сматрате да су ванбрачне мајке у односу на своју децу морално неодговорније него остале мајке

Графикон 15.5. Да ли се слажете са тврдњом *"У животу детета ће се неизбежно лоше одразити то што је живело само са једним родитељем"*

Графикон 15.6. Слагање са ставом да је једина нормална породична средина двородитељска

Графикон 15.7. Да ли се слажете са тврдњом *Самохрани родитељи су углавном више оптерећени него родитељи из двородитељских породица*

Графикон 15.8. Слагање са тврдњом: Самохране мајке боље брину о деци него самохрани очеви

Графикон 15.9. Слагање са тврдњом: Боље је бити у добром друштву него у лошем браку

Графикон 15.10. Да ли се слажете са тврдњом *Разведене мајке су углавном несретне*

Графикон 15.11. Да ли се слажете са тврдњом: *Разведене мајке су углавном економски зависне од туђе, сродничке или помоћи државе*

Графикон 15.12. Да ли се слажете са тврдњом: *Ванбрачне мајке су углавном лоши родитељи*

Графикон 15.13. Да ли сматрате да се Ваша социјална средина слаже са тврдњом: *Није увек боље бити удата/ожењен него разведена/разведен*

Графикон 15.14. Какав је преовлађујући однос нашег друштва према мајкама ванбрачне деце

Графикон 15.15. Да ли постоји довољно семинара, интернет портала, и сл. који нуде информација од значаја за самохране родитеље

Графикон 15.16. Највеће тешкоће

Графикон 15.17. Највеће тешкоће према моделу једнородитељске породице

Графикон 15.18. Највеће тешкоће и тип насеља

Графикон 15.19. Шта је највећа срамота коју родитељ може да доживи од своје деце

Графикон 15.20. У којој мери сте задовољни својим животом

Графикон 15.21. Дводимензионални дијаграм задовољство животом / материјални положај